Folldal
nasjonalparkkommune

FOLLDAL KOMMUNE

Utvalgte kulturminner i Folldal kommune

INNHOLD

INNHOLD 1
FOLLDALS HISTORIE I KORTE TREKK 4
UTVALGTE KULTURMINNER I FOLLDAL 10
1. ARKEOLOGISKE KULTURMINNER 10
1.1. Vondjordshaugen/ Underjordshaugen 13
1.2. Grimsrøysa 14
1.3. Måssårya gravhauger 15
1.4. Gravfunnet ved Lonasætervegen 15
2. TEKNISK/INDUSTRIELLE KULTURMINNER 17
– Kulturminner relaterte til bergverksdrift i Folldal 17
2.1. Hovedområdet med Gammelgruva /Hovedanlegget 23
2.2. Nedre smeltehytte og industriområde 28
2.3. Malmveier 30
2.4. Ingeniørboliger og garasje i «Egne Hjem» 32
2.5. Veien «Egne Hjem» 33
2.6. «Gruvemuseet» 34
2.7. Brakkebyen ved Nordre Geitryggen 35
2.8. Søndre Geitryggen 37
2.9. Sjakttårnet ved Grimsdalsgruva 37
2.10. Nygruva 39
2.11. Pukkverket «Monsens minde» i Sagbekkdalen 40
2.12. Taubanestrekning og kvilebrakke ved Sagbekken taubanestasjon 42
3. ANDRE KULTURMINNER KNYTTET TIL FREMSTILLING OG PRODUKSJON 44
3.1. Jernvinna 45
3.2. «Kolbotner» 47
3.3. Tjærehjell (Tjurrusjell) 49
3.4. Vassaga i Mellomsbekken 52
3.5. Klebersteinsbrudd i Reinslia 53
4. KULTURMINNER KNYTTET TIL JAKT OG FANGST 54
4.1. Fangstgropanlegg i Jehansdalen 58
4.2. Fangstgropanlegg i Grimsdalen 60
4.3. Falkefangstanlegg ved Fundhøi/Fonnhøa 60
5. LANDBRUKETS KULTURMINNER 63
5.1. Ryen Øvre 65

5.2. Slåengårdene: Søndre Slåen og Nordre Slåen 67
5.3. Klemetplassen..... 69
5.4. Einunndalen (kulturmiljø) 72
5.5. Løpestreng/taubane med kibb fra Fallsetra 74
5.6. Bekkekvernen i Kvita ved Borkhus..... 75
5.7. Måssåbu: Talleråsmåssåhuset 76
5.8. Kvilebu med stall i Einunndalen: Klemetbua 77
5.9. Vannveite (vassveite) ved Nysætran 78
5.10. Potettrøer 79
6. KULTURMINNER KNYTTET TIL SAMFERDSEL 80
6.1. «Byveien» 84
6.2. Gamle Atndalsvegen..... 86
6.3. Gamle Folldalsveien, Nedre Folldal 88
6.4.Gamle Folldalsveien, Øvre Folldal 90
6.5. Gamle Grimsa bru 91
6.6. Klemetbrua i Einunndalen 92
6.7. Dølliabrua i Einunndalen..... 93
6.8. Fonnhøvegen 94
6.9. Ryfetten bru 95
6.10. BP-stasjonen i Grimsbu 96
7. BYGNINGER OG BYGNINGSMILJØER..... 98
Vedtaksfredete bygninger i Folldal..... 102
7.1. Folldal Bygdetun: Uppigard-Streitlien 108
7.2. Diktarstua «Egg»..... 112
7.3. Hovedbygning og stabbur på Krokhaugen..... 113
7.4. Barfrøstuen på Krokhaug..... 115
7.5. Tingloftet..... 117
7.6. Follvang (Gamle herredshuset)..... 118
7.7. Gamle Samvirkelaget 120
7.8. Folldal meieri (Gammelmeieriet)..... 122
7.9. «Knutsen-huset» (Knutshaug) 124
7.10. Hytta på Storvollen 125
7.11. Gamle Ryeng skole..... 126
7.12. Husom skole..... 127
7.13. Slåen skole 128
7.14. Grimsbu skole 129
7.15. Eriksrud skole (Atndalen søndre skole) 130
7.16. Grimshallen..... 131

7.17. Gamle Fjellheim 132
7.18. Vårtun 133
7.19. Rondeslottet 135
7.20. Rondaheim 136
8. KIRKEBYGG 138
8.1. Folldal kirke 140
8.2. Dalen kyrkje 145
8.3. Egnund kapell 149
9. KRIGSMINNER 153
9.1. Minneplassen ved Einunna bru 159
9.2. Flystyrt ved Storkollen 160
10. SPOR ETTER ETNISKE MINORITETER 161
Samisk kultur 161
Samiske kulturminner 163
10.1. Minnetavle ved Norssætra 165
Reisendefolk 166
10.2. «Fantholo» 168
11. ØVRIGE KULTURMINNER I FOLLDAL KOMMUNE 169
11.1. Minnestøtte over «første folldøl» Torkjell Barfrost 170
11.2. Astrupstøtta 171
11.3. Ragnhildstøtta 172
11.4. Syngjarsteinen 172
OVERSIKTSKART: UTVALGTE KULTURMINNER 173

FOLLDALS HISTORIE I KORTE TREKK

I forhistorisk tid

Etter siste istid smeltet isdekket sakte over en periode på flere tusen år (ca. 12000-9000 år siden), og gjorde landet beboelig for dyr og mennesker. Ulike folkegrupper vandret inn fra sør og øst. Etter hvert som isen trakk seg tilbake fant villreinen beite lenger inn i landet, og mennesker fulgte etter. Nyere forskning har kommet frem til at isdekket ikke lå tykt over de nedbørsfattige fjellområdene i Rondane-Dovre-området. Dette kan forklare at det tidlig var aktivitet her.

En av de eldste daterte boplassene i vår del av landet, ligger ved Ålbusetra ved Orkla; noen få kilometer fra Folldals kommunegrense i nord. Boplassen er datert til eldre steinalder, ca. 6500 år f.Kr. Den vitner om den tidlige aktiviteten i fjelltraktene, der store reinsdyrflokker streifet. Det er funnet noen spor fra eldre steinalder også innenfor nåværende Folldal kommunes grenser (ved Borkhussetra i Setaldalen).

Det finns ellers få tidlige spor innenfor Folldals kommunegrenser, men ved Marsjøen har man funnet bosetningsspor fra yngre steinalder, da klimaet var varmere enn i dag og skoggrensen gikk høyere opp i fjellet.

Forhistoriske perioder i Norge:
(omtrentlige årstall)

Steinalderen 9500 f.Kr. til 1800 f.Kr:

Eldre steinalder: 9500 – 4000 f.Kr.

Yngre steinalder: 4000 – 1800 f.Kr.

Bronsealderen 1800 til 500 f.Kr:

Eldre bronsealder: 1800 – 1100 f.Kr.

Yngre bronsealder: 1100 – 500 f.Kr.

Jernalderen 500 f.Kr. til 1030 e.Kr:

Førromersk jernalder: 500 f.Kr. – ca. år 0/ Kristi fødsel.

Romersk jernalder: ca. år 0 – omkr. 400.

Folkevandringstid: 400 – 570.

Merovingertid: 570 – 800.

Vikingtid: 800 – omkr. 1030.

(Deretter: **Middelalder: 1030 – 1536**)

For 5-6000 år siden begynte folk i sør og langs kysten å dyrke jorda. Man forlot det omstreifende livet og ble bofaste. I jernalderen (ca. 500 f.Kr.-1030 e.Kr) lærte man å lage sterke jernredskaper, som var en god hjelp i jordbruket. Mattilgangen/-produksjonen økte, og med det også folketallet. Gårder ble etter hvert ryddet også lenger inn i landet.

Tidlig aktivitet i Folldalsområdet

En rekke pilspisser fra forskjellige tidsperioder helt fra steinalderen er funnet i Folldalsfjellene. Funnene forteller om den lange bruken av fjellets ressurser.

Nyere undersøkelser *(DYLAN-prosjektet 2009–2010)* av bl.a. fangstgroper, hustufter, graver og dyrket mark i Grimsdalen og Haverdalen (i Dovre kommune), ikke langt fra Folldals grense, har vist at folk har holdt til her tidlig og i flere ulike perioder: Dateringer av fangstgroper som inngår i et større system i Grimsdalen, viser at noen av gropene er gått ut av bruk århundre før Kr.f., og noen omkring år 0. Andre fangstsystem i Grimsdalen ble tatt i bruk først ca. 1000 år seinere. Nær det store rusefangstanlegget ved Einsethø har man funnet hustufter; «Tøftom», der løsfunn kan tyde på at fangstmenn har holdt til der i reinens trekkperioder. Samme sted har man funnet redskaper og rester etter gevir, som indikerer at fangstmennene også var kammakere. Det er sprikende teorier om hvorvidt det var midlertidig eller fast bosetning knyttet til fangstanleggene ved Einsethø og Gravhø.

I Grimsdalen er det også funnet flere graver fra vikingtid. En grav ved veien opp mot Mesætre er datert til omkring år 900. Det er usikkert om det kan ha vært en fjellgård med fast bosetning her. Man vet med sikkerhet at det har vært stor aktivitet på relativt nærliggende fjellgårder på samme tid, bl.a. på Vesle-Hjerkinn vest for Folldal der det gikk en hovedferdselsveg over Dovrefjell.

I Grimsdalen lå den viktige markedsplassen Pundervangen. Hvor gammel den er vet man ikke.

Bønder fra Dovre har lang tradisjon for setring i Grimsdalen. Utgravninger av gamle setertufter nær Grimsdalshytta viser at de ble etablert på 1400- og 1500-tallet. Pollenanalyser fra Haverdalssetra viser at det har foregått korndyrking, trolig fra 600-tallet og over en lengre periode.

Haverdalen munner ut i Grimsdalen, som fortsetter inn i Folldal kommune ved Veslekringla/Fallet. I dette område og nordover gjennom Jehansdalen (mellom Atnadalen og Folldalen) ligger det største fangstsystemet i Folldal. *(Kulturminne nr. 4.1.)* I Folldal kommune har man funnet over 1000 fangstgroper. Fangstsystemene har mest sannsynlig, også her, vært brukt over en lengre tidsperiode.

Den som ifølge sagnet var den første som slo seg ned i Folldal, var den fredløse Torkjel Barfrost. Han er nevnt i Færøyingesagaen, og man forestiller seg at han bodde i Folldal med sin familie, hvor de livnærte seg av jakt og fangst i andre halvdel av 900-tallet. *(Kulturminne nr. 11.1.)*

Fjellets ressurser viktige handelsvarer

I vikingtiden (ca. 800-1030 e.Kr) strakte handelsnettverkene seg over dagens landegrenser. Man fraktet varer med båt, og det gikk kløvveier mellom kyst og innland. Mange av varene som ble eksportert fra Skandinavia i vikingtid og middelalder kom fra fjellområdene. Eksempel på slike handelsvarer er gevir, skinn, pelsverk, jern, tørket/saltet kjøtt og fisk og gryter og annet av kleberstein. Man byttet til seg varer som korn og salt. Man eksporterte råvarer, men også ferdige produkter, som f.eks. kammer lagd av gevir. Markedsplassene lå som knutepunkter langs ferdselsårer, og var (før det ble etablert byer) viktige møteplasser også for kommunikasjon og idéutveksling.

Man tror at Folldal i denne perioden først og fremst ble nyttet av folk som oppholdt seg i området i kortere perioder.

I Torbergdalen har man funnet rester etter en hustuft fra sen vikingtid/middelalder der funn som klebersteinskar tyder på fast bosetting.

Dateringer i Rondane viser at det i vikingtid og tidlig middelalder var stor fangstaktivitet. Store rusefangstanlegg og et stort antall fangstgroper vitner om at man fanget mer enn til husbehov.

Kristningen av Norge på 900-1000-tallet, innebar at kongen sammen med kirken fikk forsterket kontroll. Lokale storbønder/høvdinger hadde fortsatt en viktig posisjon, men kongen og kirken fikk større makt og innflytelse. Konge og kirke skrev ut skatter, ressurser ble akkumulert og nye maktsentra, byer, vokste frem. Produkter fra jakt og fangst var en del av valutaen. Kirkens menn ble sterke handelsaktører. Biskopene hadde eierandeler i gårder som var knyttet til fangstsystemene i Lesja/Dovre. Erkebiskopen i Trondheim hadde fram til begynnelsen av 1600-tallet «setesveiner» på flere gårder, der en av oppgavene trolig var å kontrollere villreinfangsten i området.

Fast bosetning i Folldal

Det var befolkningsøkning i Norge frem til i midten av 1300-tallet, da pesten Svartedauden rullet in over landet, og tok livet av omtrent halve befolkningen. Flere seinere runder med epidemier holdt befolkningstallet nede, og utviklingen i landet stagnerte. Norge kom under dansk styre, og det tok flere århundre før landet "kom på fote igjen".

Det har som nevnt trolig vært sporadisk bosetning i Folldalsområdet tidligere, men først fra 1600-tallet finnes dokumentert fast bosetting. På denne tid hadde folketallet tatt seg opp igjen etter Svartedauden, og det var behov for å rydde nye landområder. De første som slo seg ned i Folldal, var innflyttere fra Gudbrandsdalen, som ryddet gårder i øvre Folldal sist på 1620-tallet. Nedre Folldal ble befolket av folk fra Alvdal noen tiår seinere. Sannsynligvis var det setre som etter hvert ble faste boplasser.

Folldal har fått impulser både fra Gudbrandsdalen og Østerdalen, hvilket har gjenspeilet seg i bland annet dialekter, kulturtradisjoner og byggeskikk.

Folldals befolkning vokste langsomt. Forholdene var vanskelige med et tøft klima der kornet ikke alltid rakk å modne før frosten kom. År 1723 var det 23 gårdsbruk i den ca. 40 km lange Folldalen. Det var primært husdyrhold man levde av, med tilleggsnæringer som jakt, fiske, jernutvinning og tjærebrenning. Korn fikk man kjøpt fra Gudbrandsdalen. Det gikk flere «dølaveier» fra Gudbrandsdalen over Folldal og videre til (kobberverkene) i Kvikne og på Røros.

I Folldal var utvinning av jernmalm fra myrer en viktig næring i hvert fall frem til midten av 1700-tallet, og fortsatte dels inn på 1800-tallet.

Gruvedrift og befolkningsøkning

Omtrent år 1745 – kanskje noe før – skjedde noe som fikk en avgjørende betydning for Folldals utvikling: Et større malmfunn ble gjort. Sagnet sier at gårdbruker Ole Husom under en tur sklei på mosen, flekket av torven og så at berget under glinset. Han hadde oppdaget en kisgang. Få år senere, år 1748, utstedte kongen driftsprivilegier for Frederiks Gaves Kobberverk.

Gruvedriften førte til økt befolkning i Folldal, fra omtrent tohundre innbyggere i 1745 til nærmere femhundre i 1762. Med økende befolkning ble større arealer tatt i bruk til dyrking av mat til mennesker og husdyr. Fra 1750-årene var det en del gruvearbeidere som hadde slåtteeng med bu i Einunndalen. Det ble etter hvert bygget opp mange setrer, bl.a. i Kakelldalen og Einunndalen.

Det var vanlig å livnære seg gjennom å kombinere gruvearbeid med et lite gårdsbruk. Mange av gruvearbeiderne bygsla et stykke jord og ryddet nye bruk, og bygget opp sin egen gård. Slike småbruk ble bygget opp særlig fra gruveområdet og nedover dalen.

Det var gjennom årene gruvedrift på flere forskjellige plasser, men hovedgruva lå i Folldal. Det var drift i Folldal frem til slutten av 1870-tallet. De gamle gruvene var da drevet ned på betydelige dyp, og malmutvinningen ble kostbar. Lavkonjunktur og transportproblemer var andre årsaker til avviklingen.

Gruvedriftens avvikling skapte vanskeligheter for folk i Folldal, da manges inntekt kom fra arbeid eller leveranser knytta til gruvedriften.

Utvandring

Mot slutten av 1800-tallet var det mange som søkte lykken i Amerika. Omtrent 1000 innbyggere fra Folldalområdet emigrerte. *(«Utvandrerhistorie for Folldal», Vidar Støen)* De som seinere vendte hjem, brakte med seg nye impulser, som man fortsatt kan se spor av.

Fra Folldal gikk det også flyttelass innenfor landets grenser, bl.a. ut til fjordene og lengst nord i landet. Befolkningsøkning og mangel på jord fikk folk til å flytte ut av Østerdalen. Særlig etter flommen «Storofsen» som i 1789 skylte med seg dyrkbar jord og skapte store ødeleggelser, gikk en flyttebølge av folk til Bardu, Måselv, Pasvikdalen og andre steder i nord. Folk reiste nordover med løfter om hus og jord som ventet på dem. Nybyggerne fikk en tøffere start enn forventet, men de fleste ble likevel boende.

Folldal kommune tar form

Folldals dalføre var lenge administrativt delt i to (både verdslig og geistlig). Øvre Folldal tilhørte Lesja, og Nedre Folldal tilhørte Tynset. Grensen gikk ca.500 m. øst for kirken ved Krokhaug. I løpet av årene 1863-65 ble Nedre Folldal (sammen med Alvdal) utskilt som eget herred(kommune) og prestegjeld under navnet Lilleelvdal. Likeså ble Øvre Folldal skilt ut fra Lesja og innlemmet i dette. I 1914 ble Folldal utskilt fra Lilleelvedalen som egen kommune; nåværende Folldal kommune.

Gruvedriften ble tatt opp igjen på begynnelsen av 1900-tallet, hvilket førte til at folketallet på ny økte kraftig, fra 1326 år 1900 til 2265 år 1910. Befolkningsøkningen var sterkt bidragende årsak til at Folldal i 1914 ble en egen kommune.

Reetableringen av gruvedriften medførte stor tilflytting av folk fra både inn- og utland. Aktiviteten ved gruven bidro til at det mellom årene 1920-49 ble ryddet over 50 bureisingsbruk i Folldal.

1900-tallets gruvedrift

1903 kom en driftig ung bergingeniør til Folldal; Worm Hirsch Lund. Han startet undersøkelser av «Gammelgruva», og fant den drivverdig. Med hjelp av kapitalsterke engelske kontakter, ble The Foldal Copper & Sulphur Co. Ltd. stiftet, og fra 1906 ble det stor virksomhet i Folldal.

I og med at man forberedte gjenåpning av gruven, ble det 1906 bygget et kraftverk ved Einunna, for å dekke det store energibehovet. Marsjøen, Elgsjøen og Markbulia ble tidlig demmet opp. Kraftverkets energiproduksjon var en forutsetning for å kunne starte opp gruvedriften med moderne metoder. Etter hvert gav kraftverket ikke bare strøm til gruvens egne anlegg, taubane, verksteder og ansattes boliger, men i tillegg også til annen industri, forretninger og boliger i Folldal.

Tettstedet Folldals fremvekst

Det var tidligere tre tettsteder i Folldalen: Grimsbu, Dalholen og Krokhaug. Krokhaug var sentrum, der den gamle Atndalsveien kom ned og møtte veien mellom Alvdal og Hjerkinn. Her var kirka, skysstasjon og gjestgiveri. Det første poståpneriet i Folldalen var på Krokhaugen gård. Før det ble bygget herredshus i Folldal holdt herredstyret(kommunestyret) sine møter på Krokhaug.

Aktiviteten rundt gruven, førte til at sentrum i Folldal ble forflyttet på begynnelsen av 1900-tallet. Takket være Folldal Verk og gruvearbeidernes nærvær, fikk lokalbefolkningen avsetning for sine varer, og et rikere tilbud i bygden. Det var både meieri, samvirkelag og andre butikker, bakeri, kaféer, og etter hvert poståpneri i Folldal sentrum. Det var på 1910-tallet både en privat kino, og visninger i Folkets hus.

Innflytterne bidro også på andre måter; faglig, politisk og kulturelt, til et mangfold som var med på å drive utviklingen av samfunnet framover.

«Foldalens Grubearbeiderforening» bygget 1909 Folkets Hus, som var gruvearbeidernes eget kulturhus. Dette var et stort flott bygg i sentrum, som fylte mange funksjoner. I lokalene hadde man bl.a. møter, fester, bibliotek/lesesal, kinovisninger, musikk- og teaterøvelser og opptredener. Dessverre ble dette kulturminnet under omstridte omstendigheter revet i 1977, for å gi plass til Samvirkelagets nybygg.

Folkets hus i Folldal var en flott bygning. Bilde: MINØ.024554

Verkssamfunnet

Ved Folldal Verk ble det bygget opp et eget samfunn, med det meste man trengte konsentrert nær gruveområdet. Her fantes bl.a. boliger for arbeidere, funksjonærer og direktør, egen skole, bakeri, butikk, mekanisk verksted med festsal i andre etasje, stall, lager og driftsbygninger m.m.

Etter nystarten av gruvedriften på 1900-tallet, bodde mange gruvearbeidere i arbeiderbrakkene ved Verket. Noen dyrket egen mat, hadde griser, høns eller sauer til husbehov, og man byttet varer med hverandre. Særlig før og under krigsårene (1940-45) var egenprodusert mat og ull til klær et godt tilskudd.

Jakt og fangst fortsatt viktig

Under magrere år var jakt og fangst et viktig bidrag for folket i fjellregionen. Man jaktet både til eget behov og for å selge. Inntekten fra jakten var noen ganger av større betydning, enn det man kunne høste på små gårder. For en del har snarefangst av ryper vært en viktig inntektskilde.

Avvikling av gruvedriften

Gruvedriften i Folldal overlevde nedgangstider i 1920- og 30-årene. I 1941 ble virksomheten ved Hovedgruva avsluttet da den var tom for drivverdige malmforekomster. Driften fortsatte ved andre lokaliteter i Folldal: Nordre Geitryggen, Søndre Geitryggen og Nygruva. Malmen ble fraktet med taubaner til foredlingsanlegget ved Hovedgruva. I 1968 ble gruvedrifta flyttet til Tverrfjellet; et nytt anlegg på Hjerkinn i Dovre kommune. De fleste gruvearbeiderne pendlet fra Folldal frem til 1993, da gruvedriften på Tverrfjellet ble lagt ned.

Folldal Gruver i dag

I 1988 ble Stiftelsen Folldal Gruver opprettet for å ta vare på historien om bergverksdriften. De mange bygningene fra driften på 1900-tallet har siden den gang blitt restaurert og godt vedlikeholdt. Folldal Gruver er høyt prioritert av Riksantikvaren, og inkludert i bevaringsprogrammet for tekniske og industrielle kulturminner, som et av 15 viktige anlegg i Norge.

Folldal Gruver er i dag et unikt og vel bevart kulturminne. Kulturmiljøet rundt det gamle Verket og tilhørende formidlingstilbud, er i dag Folldals største turistattraksjon.

«Gruvespillet»: Under mange år ble et utendørs skuespill som viste gruvehistorien fremført på gruveområdet hver sommer. Fotograf: Jan Greve

Foto: MINØ.031983

Fra «Gruvespillet» Fotograf: Jan Greve

Foto: MINØ.043426

Fra «Gruvespillet» Fotograf: Jan Greve

UTVALGTE KULTURMINNER I FOLLDAL

1. ARKEOLOGISKE KULTURMINNER

Arkeologiske kulturminner er fysiske spor etter fortidens mennesker, som må tolkes ved hjelp av arkeologiske metoder. Mange av disse kulturminnene ligger gjemt under bakken. Arkeologiske kulturminner er viktige kilder til informasjon om menneskers liv og samfunn, særlig i forhistorisk tid.

I denne planen er noen kulturminner, som kan defineres som arkeologiske, beskrevet under andre rubrikker, f.eks. fangstgroper, kullbotner/«kolbotner» og jernvinneanlegg.

Undersøkelsesplikt

Arkeologiske kulturminner fra før år 1537 (fra forhistorisk tid og middelalder) er automatisk fredet etter kulturminneloven.

Ved planlegging av offentlige tiltak, plikter den ansvarlige leder eller forvaltningsorgan å undersøke om tiltaket vil virke inn på automatisk fredete kulturminner. Dette gjelder også ved større private tiltak (Jf. Kulturminneloven § 9). Ved planlegging av bygge- eller gravetiltak som vil påvirke automatisk fredete kulturminner, skal Fylkeskommunen/Sametinget kontaktes så tidlig som mulig i prosessen. Dersom man ønsker å gjennomføre et tiltak som medfører inngrep i et automatisk fredet arkeologisk kulturminne, må man søke ansvarlig myndighet om dispensasjon.

Automatisk fredete kulturminner har en sikringssone på fem meter (fra kulturminnets ytterkant), dersom det ikke er fastsatt en særskilt sikringssone for det enkelte kulturminnet (Jf. Kulturminneloven § 6).

Undersøkelsesplikten gjelder ved utarbeidelse av alle reguleringsplaner (område- og detaljregulering).

Riksantikvaren har utarbeidet en rekke veiledere knyttet til forvaltning av arkeologiske kulturminner, bl.a.: *Arkeologiske kulturminner og nedgravde ledningsanlegg*, som gir veiledning for å sikre at arkeologiske kulturminner ivaretas når rør og ledninger skal planlegges, anlegges eller fornyes.

Håndtering av funn

Følgende kategorier av løse kulturminner er statens eiendom hvis ikke eier er kjent: Gjenstander fra før 1537, mynter fra før 1650, samiske gjenstander eldre enn 100 år og skipsfunn eldre enn 100 år. Den som finner slike løse kulturminner plikter å melde funnet til Fylkeskommunen/Sametinget eller til politimyndigheten (Jf. Kulturminneloven § 13). Informasjon om kulturminnet kan gå tapt når gjenstander flyttes på, og utgravning skal overlates til profesjonelle.

Forhistoriske kulturspor i Folldal

Det er som nevnt funnet få spor fra steinalderen i Folldal kommune. Ved Borkhussetra i Setaldalen og nordover til Ålbusætra har man funnet spor fra **eldre steinalder**. Funnet ved Borkhussetra besto av små avfallstykker/fliser av kvartsitt, kvarts og flint i tillegg til trekull. *(Museumsnummer NTNU: T17020.)*

Fra **yngre steinalder** har man funnet bosetningsspor ved Marsjøosen, samt løse gjenstander som: En steinhakke av glimmerskifer mellom Dølliseter og Småbakksetra, en pilspiss lagd av flintstein ved Elgvasslien, en båtøks ved Holen nær Grimsa, en stridsøks av grønnstein på Nordre Randen og en kastespydspiss av skifer nær Follas bredde, der Skytterhuset ligger i dag.

Del av en båtøks funnet ved Holen nær Grimsa. Kilde: Unimus

Fra **folkevandringstid** (ca. 400 e.Kr.- 570) og **merovingertid** (ca. 570e.Kr.- 800) finnes det flere spor; både gravfunn og løsfunn. Ved Furuheim er det funnet to sverdkniver som kan ha sammenheng med en ferdselsvei som gikk over Furuhovde. *(Mer om ferdselsåren i kapitelet om samferdsel.)*

Det er funnet en rekke pilspisser av jern fra **vikingtiden** i Folldal, i tillegg til et gravfunn. I Grimsdalen nær grensen til Folldal, har man som nevnt funnet graver og andre spor fra vikingtiden.

I Torberdalen sørvest for gården Borkhus har man gravd frem rester etter en hustuft og gjenstander som er typiske for **middelalderen**. Av løsfunn kan også nevnes et spyd fra middelalder eller nyere tid funnet ved Grimsbu.

Gravfunn

Gravskikken har variert gjennom forhistorien, og ofte ble flere typer gravlegging brukt under samme tidsperiode. Gravene kunne være røyser, jordhauger eller flatmarksgraver, og kremasjon var vanlig: Frem til og med vikingtiden kunne de døde begraves brent eller ubrent. I og med kristendommens inntog ble gravskikken endret totalt, da kremasjon ble forbudt og gravene skulle ligge i vigslet jord innenfor kirkegårdens grense, uten gravgaver.

Skikken med å legge den døde i en haug/røys, har vært i brukt i flere forskjellige tidsperioder. En gravhaugs/-røys størrelse og hvilket utstyr som ble begravd med den døde, kan gi informasjon om hvor viktig personen var i samfunnet og om gravens alder. De fleste graver har sammenheng med bosetning, men synlighet var en annen faktor, og gravene ble gjerne plassert på en høyde eller langs en ferdselsåre.

Det er registrert flere gravhauger/-røyser i Folldal: Nær Døllisetra i Einunndalen *(kulturminne nr. 1.1.)*, på Måssårya ved Håneskletten/Grønhøa i Kakelldalen *(kulturminne nr. 1.2.)*, og «Grimsrøysa» nær Atndalsveien sør for Grimsa *(kulturminne nr. 1.3)*. De ligger ca. i linje mellom nord og syd, og kan ha sammenheng med en gammel ferdselsåre mellom Gudbrandsdalen og Trøndelag/Kvikne. Det er også registrert en mulig gravrøys nordvest for Stadsbuyøen, nord for høydedraget Åsen. *(ID i Askeladden/Kulturminnesøk: 70751 Åsen)* Denne røysen har en rundoval form, er ca. 10 m. lang og 1,5 m. høy. Den er helt dekket av reinlav og er ikke blitt nærmere undersøkt.

I tillegg er et gravfunn fra vikingtid gjort langs veien opp mot Lohnasetra. *(kulturminne nr. 1.4.)*

De nevnte gravminnene er fra tiden før det ble fast jordbrukende bosetning i Folldal. De har blitt tolket på forskjellige måter; som vandrere/krigere gravlagte langs en ferdselsvei, eller som graver etter fangstfolk som har utnyttet ressursene i fjellområdet.

Alle gravhauger er fra førkristen tid og automatisk fredet.

1. UTVALGTE ARKEOLOGISKE KULTURMINNER:

1.1. Vondjordshaugen/ Underjordshaugen
1.2. Grimsrøysa
1.3. Måssårya gravhauger
1.4. Gravfunnet ved Lohnasætervegen

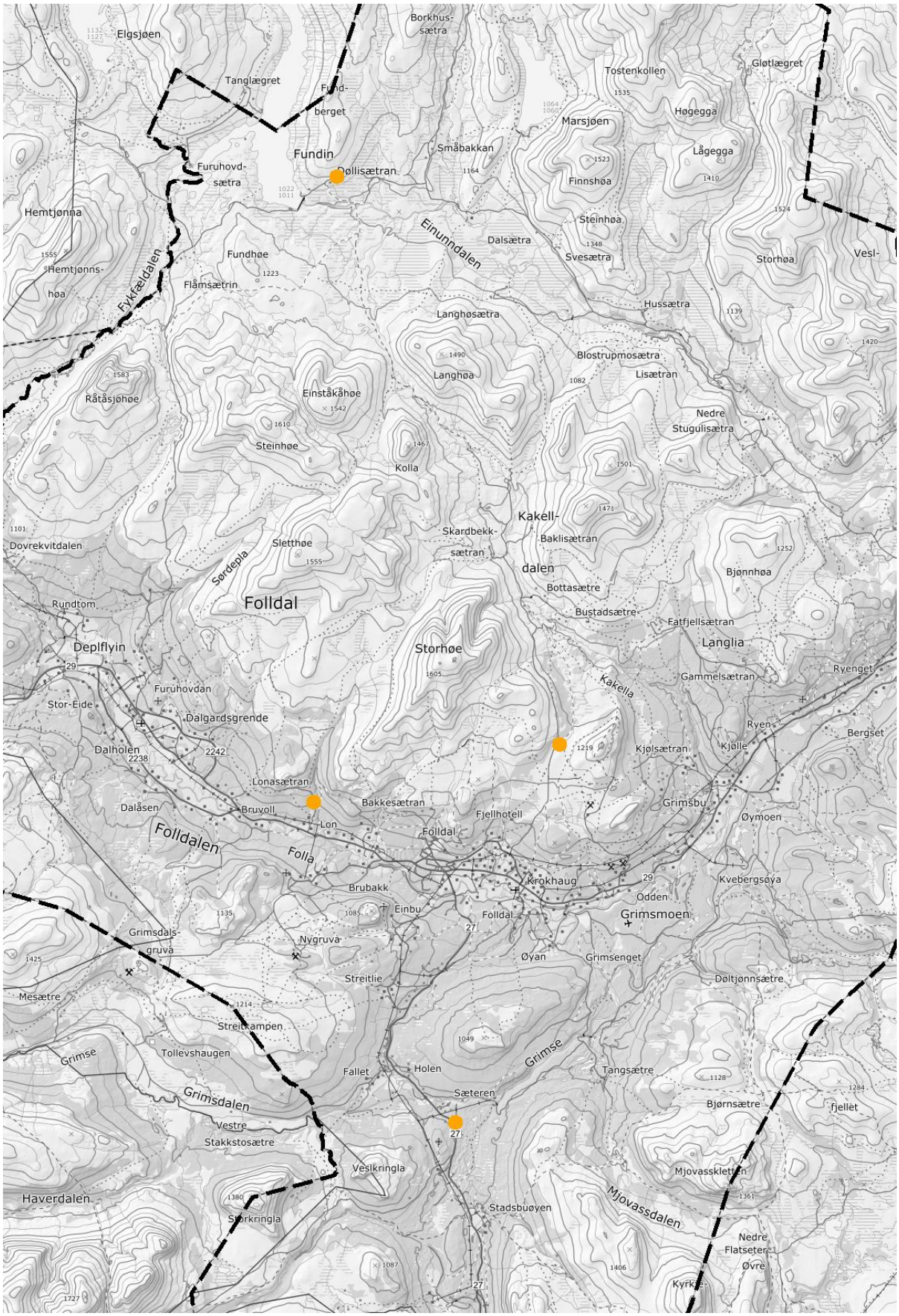

Utvalgte arkeologiske kulturminner *Kartgrunnlag: Topografisk Norgeskart, Kartverket*

1.1. Vondjordshaugen/ Underjordshaugen

ID Askeladden/ Kulturminnesøk:	*Eiendom:*	*GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32:*
70744 (Underjordiskhaugen Vondjordshaugen)	*230/1/146 – Dølliseter*	*6911402N 548537Ø*

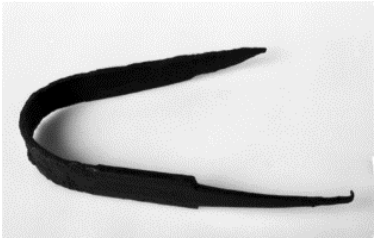

Bøyd sverd funnet ved Døllia. Kilde: Unimus

Bildet er tatt fra Vondjordshaugen mot Dølliseter, ca. 1950. Foto: MINØ.049108

Nord for Dølliseter øverst i Einunndalen har man gjort et stort gravfunn fra merovingertid. Funnet ble gjort på toppen av grusryggen «Vondjordshaugen»/ Underjordshaugen; en naturlig breelvavsetning som er vel synlig på langt hold, ca. 1100 moh.

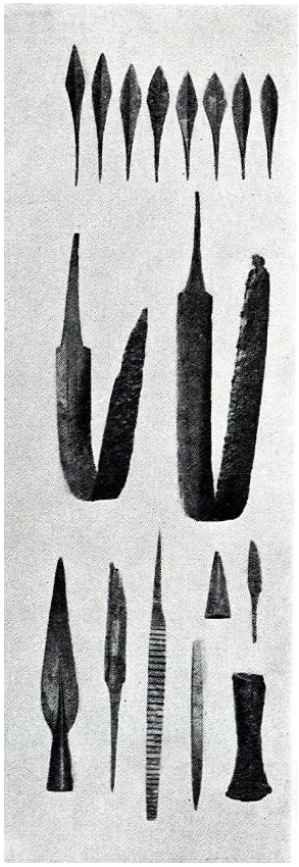

Gjenstandene som ble funnet i graven ved Døllia.. Kilde: Bjørn Hougen: «Fra seter til gård», 1947

Funnet ble gjort i 1926 av en gårdbruker *(Sivert P. Sæther)* som gikk med sitt lille barnebarn for å se etter hesten. Han snublet over noe som stakk opp, og det viste seg å være et bøyd sverd. I sverdets bue lå flere gjenstander: Enda et kort bøyd sverd, åtte pilspisser, en spydspiss, en stor og en liten kniv, rasp, fil, meisel/skrapjern og en celt (øks/hakke) av jern. I graven lå også brente beinrester.

Graven er ut fra gjenstandsmaterialet datert til 600-tallet. Særlig spydspissen av «Vendeltypen» bidrar til aldersdateringen, men flere av gjenstandene peker mot tidlig merovingertid. Funnet ble gjort helt i overflaten. Sannsynligvis har graven ligget dypere, og grushaugen er blitt slipt ned i løpet av ca. 1300 år på den værharde plassen.
Dette er et av de største gravfunn som er blitt gjort i Norge så høyt til fjells. Graven er rikt utstyrt, og vekker spørsmål om hvem som er gravlagt her. Var det en som levde av fangst i fjellet? Funnet av pilspisser og redskaper som fil, rasp og meisel, kan tyde på at den gravlagte har vært jeger med utstyr for å lage bl.a. kammer.

Spydspiss med Vendelform fra 600-tallet.

Graven kan eventuelt ses i sammenheng med en gammel ferdselsåre som gikk forbi her.

Det fantes fra gammelt av, før funnet ble gjort, en tro på

Celt fra gravfunnet ved Døllia. Kilde: Unimus

at det bodde underjordsfolk i haugen over Døllisetrene. Troen på «Vondjordshaugnissen» og at det spøkte der, er opphavet til navnet på plassen. Det sies fortsatt at haugen noen ganger skinner i et blåaktig lys om kvelden.

På 1970-tallet ble det tatt ut en del grus fra haugen i og med at man bygget ny vei til setrene i dalen. Gravstedet ble da ødelagt (fjernet), før uttaket ble stoppet.

Gjenstandene fra funnet inngår nå i Kulturhistorisk museums oldsakssamling.

1.2. Grimsrøysa

ID Askeladden/ Kulturminnesøk:	*Eiendom:*	*GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32:*
66171-1 (Kollen)	*169/1 - Faldet søndre*	*6881412N, 552305Ø*

Øst for «Kollen», litt sør for Grimsa, ligger en stor steinrøys av runde steiner (elvestein). Grimsrøysa er ca. 8-10 m. i diameter og ca.1 m. høy. Steinrøysen er blitt tolket som en gravrøys eller en «kasterøys» (der forbipasserende kastet en stein). I dalsøkket øst for røysen skal det ha gått en eldgammel vei mellom Ringebu og Folldal som var i bruk frem til 1870-årene.

Dette er trolig i utgangspunktet et spor etter siste istid: En oppstikkende del av en blokkrik esker (dannet i en smeltevannstunell under en stagnerende isbre). *(Kilde: Svein Olaf Dahl, professor i naturgeografi, 2021)*

Røysen ligger langs en mindre vei ca.100 m.øst for Atndalsveien (fv. 27). Avkjørselen fra Atndalsveien tar av ved parkeringsplassen på østsiden av fv. 27, en drøy km sør for Grimsa.

I midten av røysen er en forsenkning som kan tolkes som en plyndringsgrop. Steinrøysen kan ha vært nyttet som gravplass, eller blitt utsatt for «plyndring» i tro på at røysen var et gravsted.

Forsenkningen i midten kan være et resultat av en reell gravplyndring, eller et resultatløst plyndringsforsøk. En del større steiner fra røysen ble brukt da man bygget høyspentledning i nærheten.

1.3. Måssårya gravhauger

ID Askeladden/ Kulturminnesøk:	*Eiendom:*	*GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32:*
12917 (Hånesklettenen Grønhø)	*157/2 -Torsseteren*	*6893405N, 555610Ø*

Gravrøys på Måssårya mellom Grønhøa og Hånesklettenen. Fotograf: Arild Alander

I dalgangen mellom Grønhøa og Hånesklettenen ligger to gravrøyser «innpå Måssårya». Her sies det å ha vært en gammel veiled mellom (Gudbrandsdalen -) Folldal og Kvikne. Gravene kan ev. settes i sammenheng med veifaret.
Ca. 400 meter vest for røysene er et mindre system av fangstgroper registrert. Det er mulig at gravene kan ses i sammenheng med fangstsystemet.

Det er også her mulig at røysene i utgangspunktet er spor etter istiden, men det er av mindre betydning, da de i dag uansett er spor etter menneskelig aktivitet.

De to gravene ligger på sørsida av seterveien, på en rande like øst for Hånesklettbekken. Gravrøysen lengst øst er en rundrøys med ca. 9-10 m. i diameter. Den består av omtrent hodestore steiner med litt variasjon i størrelsen. I midten er en dyp grop som er blitt tolket som en plyndringsgrop.
Den vestlige gravrøysa er mer oval i formen, og har også en grop i midten. Begge røysene er ca. 0,5 m. høye.
Ingen gjenstander er funnet her, og gravene er ikke datert.

1.4. Gravfunnet ved Lonasætervegen

ID Askeladden/ Kulturminnesøk:	*Eiendom:*	*GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32:*
Ikke registrert i Askeladden per mars 2022	*130/22 Øvre Lohn*	*6891552N, 547813Ø*

Gjenstandene fra vikingtiden ble funnet ved Lonasætervegen, nær den store steinen til vestre i bildet.

Veien opp mot Lonasætra ble utbedret i 1988. Året etter fant turgåere noe som blinket i veikanten. De gravde frem flere gjenstander av jern, fra det som sannsynligvis var en mannsgrav fra vikingtiden.

Funnet besto av: Et over 80 cm langt sverd, en øks, fire forskjellige typer pilspisser, en mindre kniv, det som kan ha vært en større kniv, og noen mindre fragmenter. Ut fra gjenstandene er graven datert til ca. år 800-1000 e.Kr.

Man vet ikke hvem som er gravlagt her; om det kan ha vært en kriger på gjennomfart, eller om funnet kan settes i samband med rekken av dyregraver som går opp her?

Graven var plassert i nærheten av en stor stein. Det er ikke funnet beinrester, men glødeskall på noen av gjenstandene kan tyde på at dette har vært en branngrav.

Gjenstandene fra gravfunnet inngår nå i Kulturhistorisk museums oldsakssamling.

Funnplassen er ikke blitt undersøkt nærmere av arkeologer. Her kan det være aktuelt å undersøke området for ev. flere arkeologiske spor.

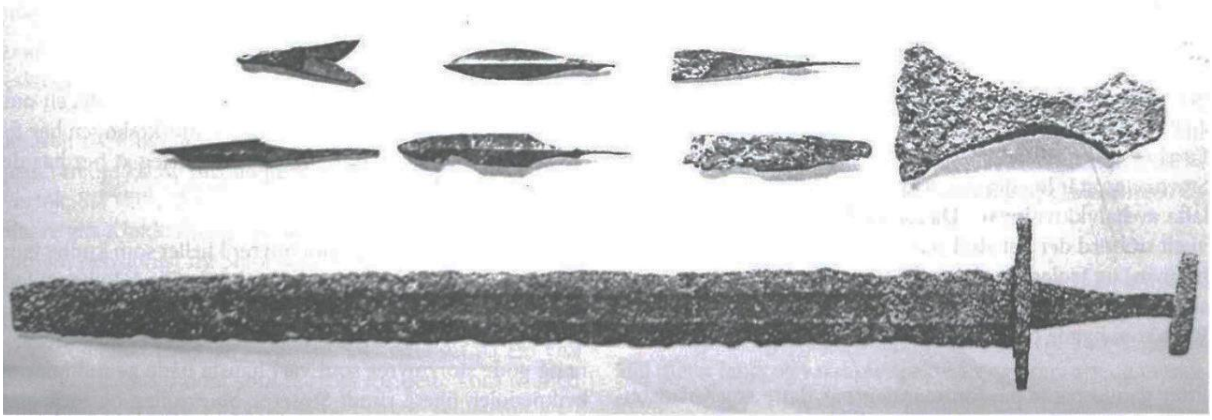

Gjenstandene som ble funnet ved veien til Lohnasætra. Kilde: Artikkel av Arild Alander i Folldalsjul 2018.

2. TEKNISK/INDUSTRIELLE KULTURMINNER

– Kulturminner relaterte til bergverksdrift i Folldal

Gruvedrift i Folldal – historie

Etter at man i ca. 1745 fant kobberholdig malm i Folldal, har bergverksdrift hatt avgjørende betydning for Folldals utvikling. I 1748 ble kongelig privilegium på gruvedrift i Folldal utstedt til partisantskapet Frederiks Gaves Kobberverk.

Det har vært drift ved forskjellige lokaliteter både innenfor og utenfor nåværende kommunegrense, men hoveddriften var i Folldal. Frem til driften opphørte i 1878 bedrev man klassisk gruvedrift der man kun utvant kobber fra malmen. Mellom ca. 1878 og 1906 lå gruvedriften nede. I 1906 startet driften opp igjen, men da basert på salg av svovelkis. Fra 1935 utvant man ved hjelp av flotasjon både kobber-, sink- og svovelkonsentrat.

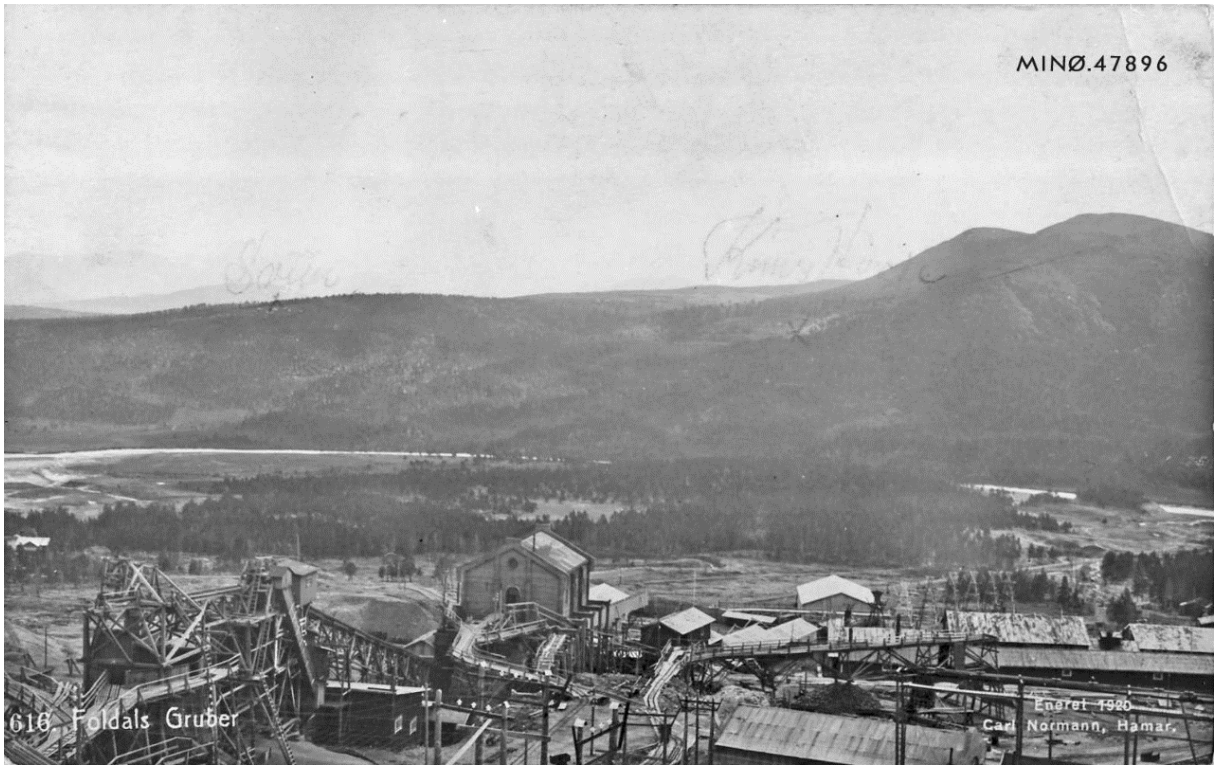

Folldal Gruver 1920 Foto: Carl Gustav Normann, MINØ.047896

Forskjellige selskap har stått for driften/som eiere gjennom årene: Frederiks Gaves Kobberverk (1748-1826), Røros Kobberverk (1827-1848), Foldalens Interessentskab (1849-1878), The Foldal Copper & Sulphur Co.Ltd. (1906-1938) og til sist Folldal Verk A/S (frem til 1993).

Første driftsperiode

Det var konkurranse med Røros Kobberverk om skogressursene som var en forutsetning for videreforedling av malmen. Smelteprosessene krevde tilgang på store mengder trekull og trevirke. Lilleelvdalen/Alvdal var betydelig mer skogrikt enn Folldal, så her fantes det brensel som krevdes for smelteprosessene. Malmen ble forkonsentrert i Folldal, før den ble transportert videre til smeltehytter i Lilleelvdalen.

På 17-1800-tallet brøt man malm ved hjelp av teknikkene fyrsetting og kruttsprenging. Ved den gamle teknikken fyrsetting brukte man åpen ild for å lage sprekker i berget, hvilket krevde mye setteved. Kruttsprenging ble den vanligste teknikken ved Folldalsverket.

Transport av malmen opp fra gruva var svært energikrevende. Til dette formålet ble det brukt en eller flere hester som drev en «hestevandring»/»hestegjøpel», eller et vannhjul/«kunsthjul». Ved Gammelgruva i Folldal ble begge metodene for å heise opp malmen benyttet. Man benyttet også energien fra disse innretningene til blant annet å pumpe vann opp fra gruva, og til drift av blåsebelger i smeltehytta.

Vann fra Gorbekken ble ledet gjennom en grøft og en renne frem til vannhjulet.

Det var hardt arbeid i gruvene. Det var ikke uvanlig med skader og dødsfall grunnet ras, fall, sprengning, gassforgiftning osv.

Arbeid i gruvene var allikevel ettertraktet. Gruvedriften i Folldal medførte tilflytting i perioder da gruva gikk godt.

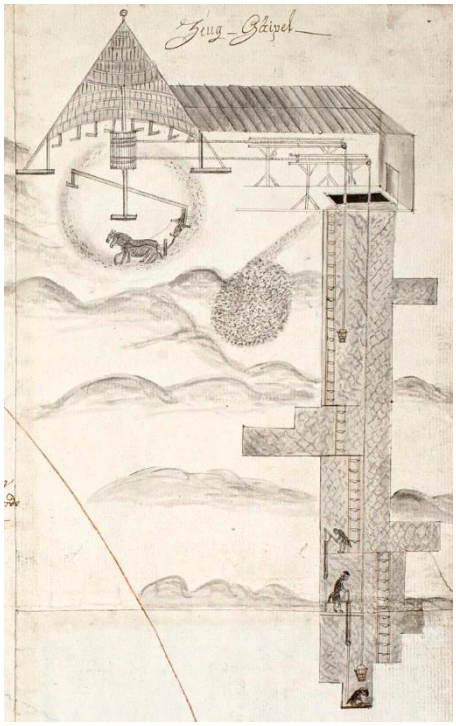

Illustrasjon fra 1700-tallet av hestegjøpel /hestevandring. Originalfoto: C.Berg. Norsk Bergverksmuseum (Bildet er bearbeidet.)

Nystart på 1900-tallet

I og med at gruvedriften ble tatt opp igjen på begynnelsen av 1900-tallet, ble det stor byggevirksomhet i Folldal: Det ble oppført dampsag og høvleri nede ved Folla, og ved Verket bygget man bl.a. driftslokaler, verksted, stall for 30 hester, butikk, bakeri, arbeiderbrakker og bolighus for funksjonærer og direktør.

Sagbruket ved Folla. Foto: Oscar Holte, MINØ.045319

Mellom mekanisk verksted til venstre og badet lå en stor bygning som brant ned i januar 1919. Den rommet butikk, lager, spisemesse for funksjonærene og et par leiligheter. Foto: MINØ.043340

Kontoret til venstre (hus nr. 16) har beholdt sin originale plassering. Etter at Hovedgruva ble nedlagt i 1941, ble heistårnet (til høyre) flyttet til Nygruva og senere til Tverrfjellet. Etter nedleggelsen av gruva på Tverrfjellet i 1993 ble heistårnet flyttet tilbake til sin opprinnelige plass på Verket. Fotografiet er tatt fra skeidebrua utafor Stoll 1 (som er revet i dag). Foto: MINØ.043357

Med elektrisitet som kraftkilde kunne man ta i bruk nye teknikker for malmutvinning og transport. Kompressorer produserte trykkluft til å drive bormaskiner, hvilket ga en betydelig mer effektiv råstoffutvinning. I tillegg til kraftstasjonen i Einunna, ble det bygget lange taubaner, kraft- og telefonlinjer og nye veier. Nystarten førte til et kraftig oppsving i bygda, med stor tilflytting. Som mest sysselsatte Verket 527 personer, i 1909. Som nevnt ble gruvens oppsving avgjørende for utviklingen av Folldal som tettsted og egen kommune.

Gruvearbeidere ved Folldal Verk. Foto: MINØ.024488

Klasseforskjeller

På 1900-tallet bodde mange gruvearbeidere og deres familier i «brakkebyene» ved Verket og seinere ved Nordre Gruve, samt i brakkene ved Søndre Gruve og Nygruva. Tross enkle kår så vitnes det om hyggelige nabolag, og en god oppvekst for de mange «Verket-ungene».

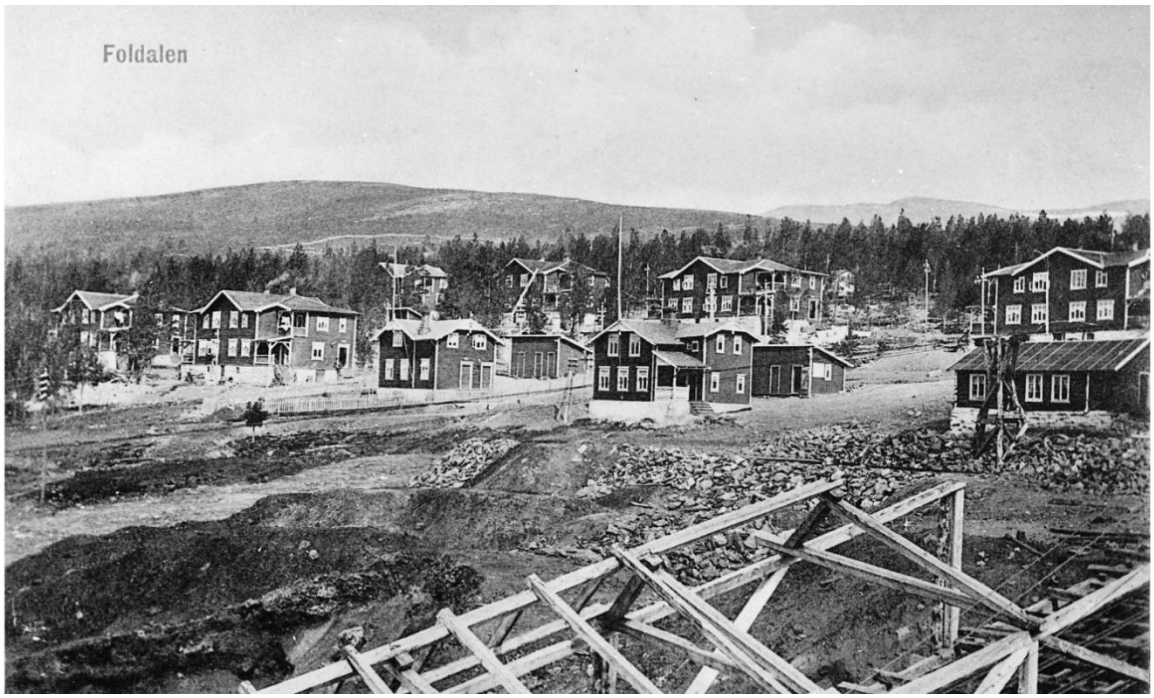

Arbeiderboliger og stigerboliger i "Brakkebyen" lå rett ved gruveanlegget. Bildet er tatt fra skeidebrua ved stoll 1. Foto: MINØ.026017

Vest for gruveområdet og arbeiderbrakkene, på andre siden Gorbekken, lå området «Egne Hjem» med eneboliger og hager. Bekken var et fysisk og sosialt skille, som markerte statusforskjellen mellom gruvearbeiderne og de som hadde ledende stillinger ved Verket. Området «Egne Hjem» ble tatt i bruk som boligområde fra 1914.

Direksjonen, bygget før 1910. Foto: DF.4301

Direktørvillaen lå dog bare et steinkast unna arbeiderbrakkene. Direktøren som fikk startet opp ny storskala drift i Gammelgruva/Hovedgruva, Worm Lund, levde her med sin familie under helt andre vilkår enn arbeiderne. I direktørvillaen hadde man

tilgang på alle de bekvemmeligheter som brakkene savnet, og i direktørhagen fantes både tennisbane og «svømmebasseng» med fontene.

Badebassenget med vann fra Gorbekken i direksjonshagen. Foto: MINØ.043427

I dag er bassenget i direktørens hage tørrlagt, men fontenen står der fortsatt. Foto: MINØ.043426

Arbeiderbevegelsen vokste seg sterk i Folldal. Gjennom samholdet i Folldal Gruvearbeiderforening kunne arbeiderne gjøre sin stemme hørt. Etter mange kortere streiker/konflikter ble det i 1929 innledet en streik som kom til å vare i ca. to år. «Storstreiken»/«Folldalskonflikten» —en av de lengste i Norge noensinne— førte til at direktøren måtte gå.

Etter streiken /Siste driftsperiode

Gruvedriften ved Hovedgruva ble tatt opp igjen under ny ledelse, og fortsatte til 1938 da det engelske selskapet (The Foldal Copper & Sulphur Co.Ltd.) gikk konkurs. Nye norske eiere startet Folldal Verk samme år, og det var drift i hovedgruva frem til 1941. Deretter ble driften konsentrert til andre av Verkets gruver. Fra 1935-1968 var Nordre Geitryggen gruve den viktigste. Ved Verket ble det bygget flotasjon i 1935 og nytt tørkeri i 1948, og det var fortsatt oppredning (videreforedling av malmen) der frem til 1968. Ved flotasjonsanlegget ble sink-, svovel- og kobberkonsentrat skilt ut fra finknust malm gjennom blant annet tilsetting av vann og kjemikalier.

Da Tverrfjellet gruve på Hjerkinn åpnet, ble all virksomhet flyttet dit. Der ble det tatt ut vel 15 millioner tonn råmalm, frem til nedleggelsen i 1993.

Gruverelaterte lokaliteter

I tillegg til de utvalgte bergverksrelaterte lokalitetene i Folldal kommune og nevnte Tverrfjellet gruve på Hjerkinn i Dovre, er også andre lokaliteter utenfor kommunens grenser knyttet til Folldalsverket, bl.a.: Joachim Dahls grube og andre forekomster i Rødalen, Fådals gruber, Storthaab grube og Tronen skjerp og Bogsberg Grube i Alvdal, i tillegg til den gamle Grimsdalsgruva i Dovre.

Ved Knutshovde Gruve i Folldal var det prøvedrift, men det er usikkert når dette ble gjort. Ved en befaring i 1888 omtales dette som et skjerp. Malmforekomstene var små, og det ble aldri noen regulær drift her.

Folldal Verks gruveanlegg på Tverrfjellet i Dovre kommune. Fotograf: Widerøes Flyveselskap A/S, Maihaugen Inventarnr. SS-WD-189002.

Med sin tilknytning til Folldalsverket bør også gården Tangen (115/1) nevnes. Gården i dalbotnen nedenfor Verket ble i 1859 kjøpt av Folldal Kobberverk, og i 1944 solgt av Folldal Verk til Folldal kommune. Herfra fikk man høy til hestene som bruktes i gruvedriften. Hovedbygningen fra Tangen gård står nå på tomten til det gamle «Gruvemuseet» på vei opp mot Verket. *(Se kulturminne 2.6.)*

Tangen gård som var i Verkets eie. MINØ.043273

Nevnes bør også veien som gikk vestfra opp til Verket. Den tok av fra Folldalsvegen ved Husomgårdene. Derfra gikk den i jevn stigning frem til stallen ved Verket og lagerbygningen som lå like ved. Veien er fortsatt godt synlig, men går delvis over privat eiendom hvor det ikke er fri ferdsel.

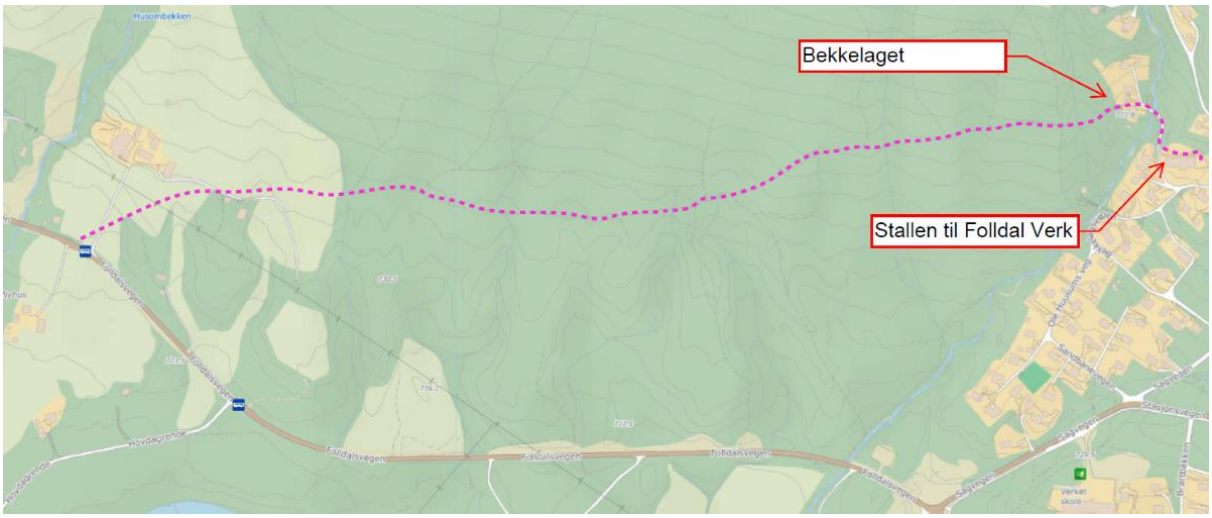

Den gamle veien til Verket gikk fra Husomgårdene, gjennom skogen og Bekkelaget frem til stallen ved Verket. Illustrasjon: Rune Moseng

I utmark kan man finne gruverelaterte spor som røsk-grøfter etter malmleting, spor av kullmiler og tufter etter kullbrennerkoier. *(Se kulturminne 3.2.)*

«Røskgrøft» etter malmleting ved Heimtjønnshøa. Foto: Arild Alander.

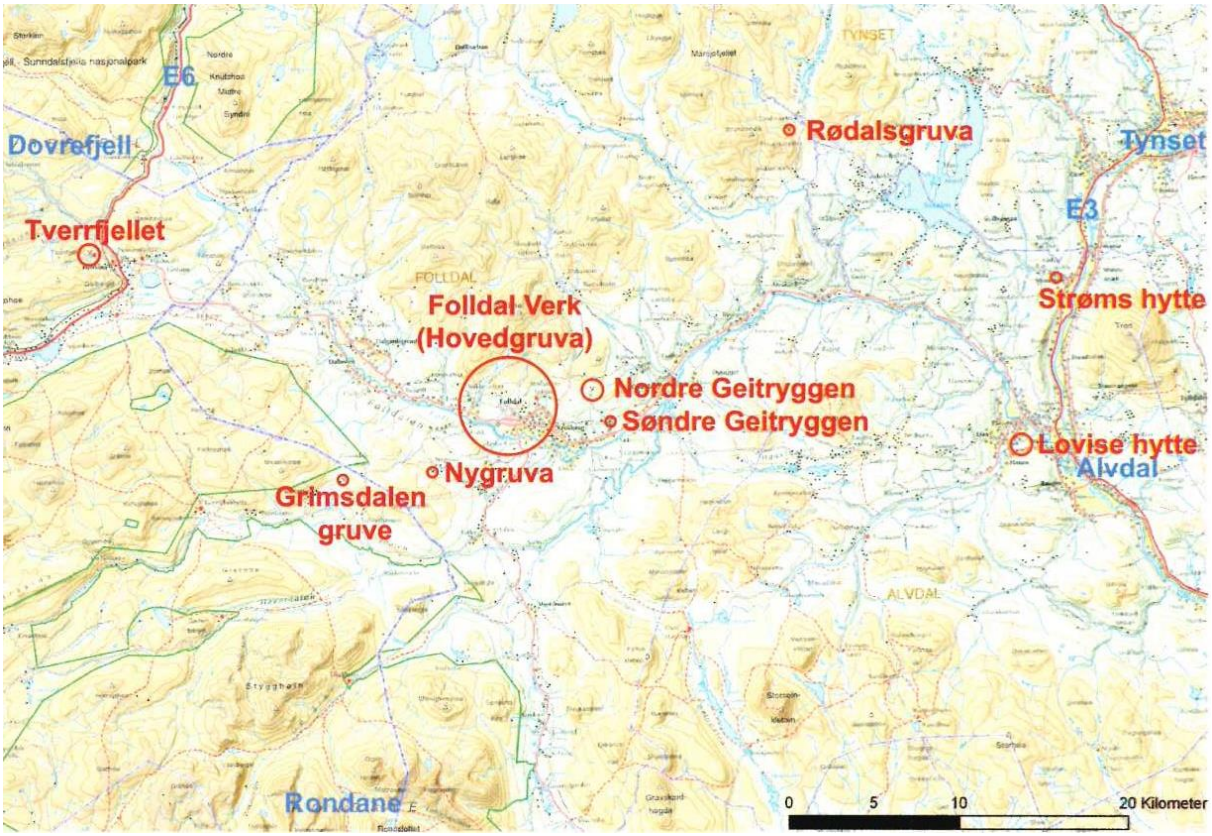

Lokaliteter knyttet til Folldals gruvedrift. Kilde: «Kulturminnet Folldal Verk», Norsk Bergverksmuseum Kongsberg 2010

Kulturminner knyttet til gruvedriften

I dag er Folldal Gruver utvalgt av Riksantikvaren som et av de 15 viktigste industrielle kulturminnene i Norge. I Folldals kulturminneplan får en rekke lokaliteter knyttet til gruvedriften en fremhevet plass, da gruven vurderes som Folldals mest betydningsfulle kulturminne.

Det foreligger en egen reguleringsplan for Folldal Gruver, og Riksantikvaren har igangsatt en prosess for fredning av hovedområdet. Gjennom denne delplanen foreslås en ny bestemmelse som omfatter alle gruverelaterte lokaliteter. Alle utvalgte kulturminner knyttet til gruvedriften i Folldal er vurdert som lokalt verneverdige.

2. UTVALGTE TEKNISK/INDUSTRIELLE KULTURMINNER

– Kulturminner relaterte til bergverksdrift i Folldal:

2.1. Hovedområdet med Gammelgruva/Hovedanlegget
2.2. Nedre smeltehytte og industriområde
2.3. Malmveier
2.4. Ingeniørsboliger og garasje i «Egne hjem»
2.5. Veien «Egne hjem»
2.6. «Gruvemuseet»
2.7. Brakkebyen ved Nordre Geitryggen
2.8. Søndre Geitryggen
2.9. Sjakttårnet ved Grimsdalsgruva
2.10. Nygruva
2.11. Pukkverket «Monsens minde» i Sagbekkdalen
2.12. Taubanestrekning og kvilebrakke ved Sagbekken taubanestasjon

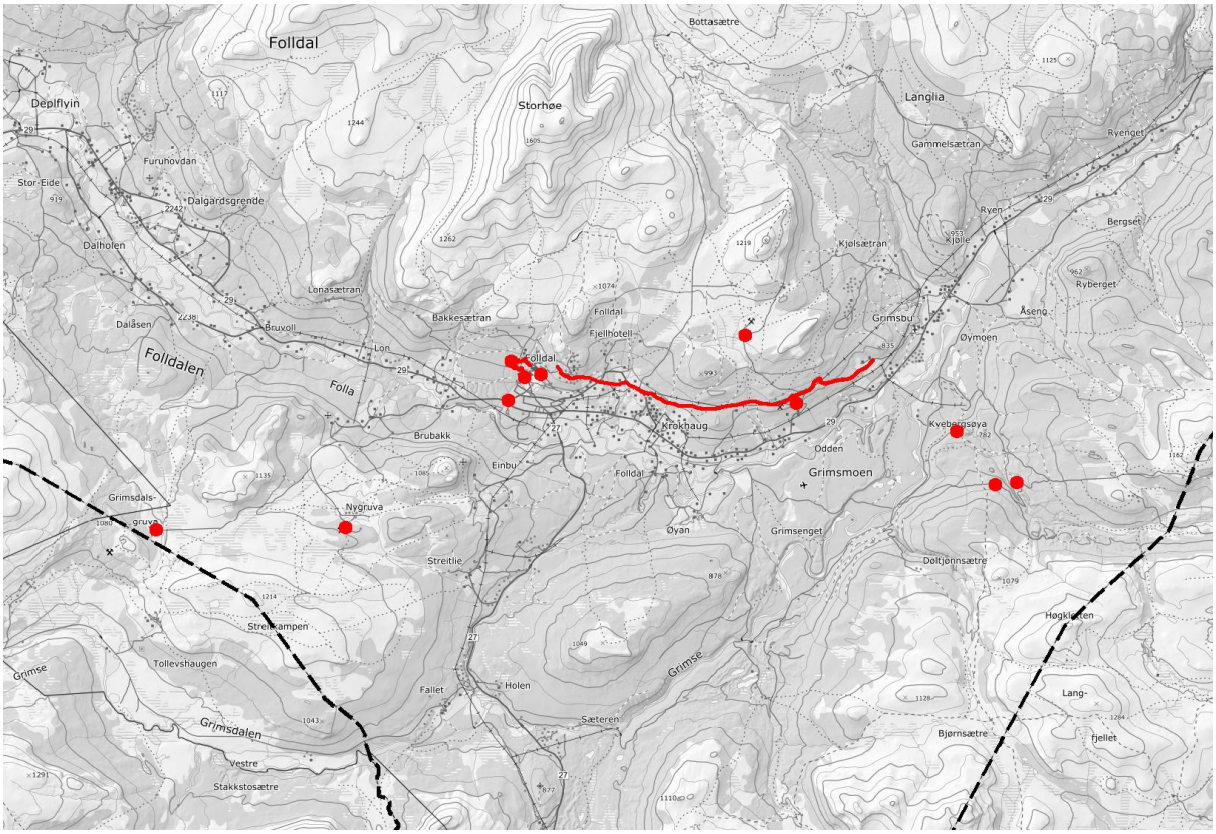

Utvalgte bergverks-relaterte kulturminner i Folldal kommune

Kartgrunnlag: Topografisk Norgeskart, Kartverket

2.1. Hovedområdet med Gammelgruva /Hovedanlegget

Eiendom:	*GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32:*
Gnr.115	*6890252N, 551801Ø*

Ved gruva på Verket var det virksomhet fra oppstarten på 1740-tallet og frem til 1878, foruten noen kortere driftsstopp. Etter nystarten var det drift her 1906-1941, og det ble til sammen tatt ut ca. 1,5 millioner tonn malm.
Gruva hadde gjennom tidene flere ulike sjakter, bl.a: Glück Auf, Elisabeth Magdalena, New shaft og Worm Lund sjakt.
Før malmen skulle transporteres den lange strekningen til smeltehyttene i Alvdal, ble den som nevnt forkonsentrert og skeidet i Folldal. En smeltehytte for denne prosessen ble trolig bygget en gang mellom 1767 og 1774. (Driftsregnskaper fra 1774-75 viser at det var en hytte i drift i Folldal på denne tiden.) På et kart fra 1785 er en smeltehytte tegnet, og i tillegg er tomten etter en gammel smeltehytte markert.
Det øvre gruveområdet (115/147) er rikt på spor fra driften på 1700- og 1800-tallet. Dette kulturlandskapet er en viktig kilde til kunnskap. I dag er her et åpent område uten stående bygninger, med rester etter de to smeltehyttene, slagghauger m.m.

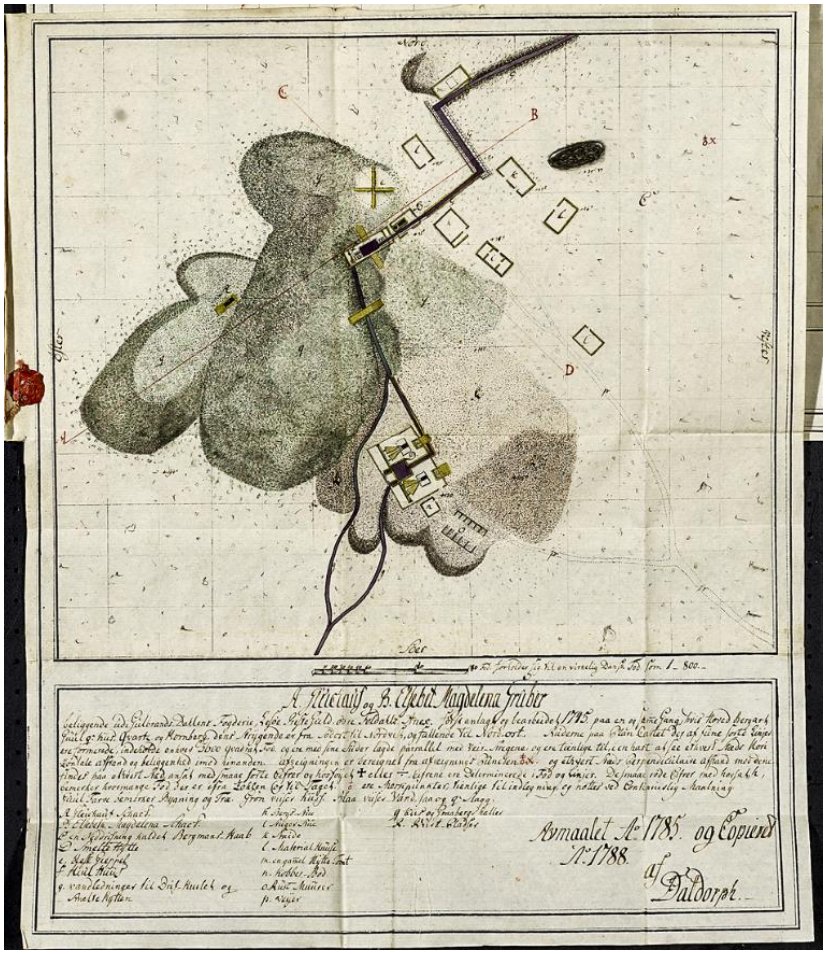

Kart over Hovedanlegget fra 1785. Den aller øverste delen av gammelgruveområdet ble kalt for «Tyskerhullet»/»Tyskehullet». Opphavet til navnet er ukjent.

Det er inntegnet en vei som går skrått ned fra Gammelgruva. Dette er sannsynligvis den første malmveien (som er beskrevet i avsnitt 2.3.).

Kilde: Riksarkivet: RK 660

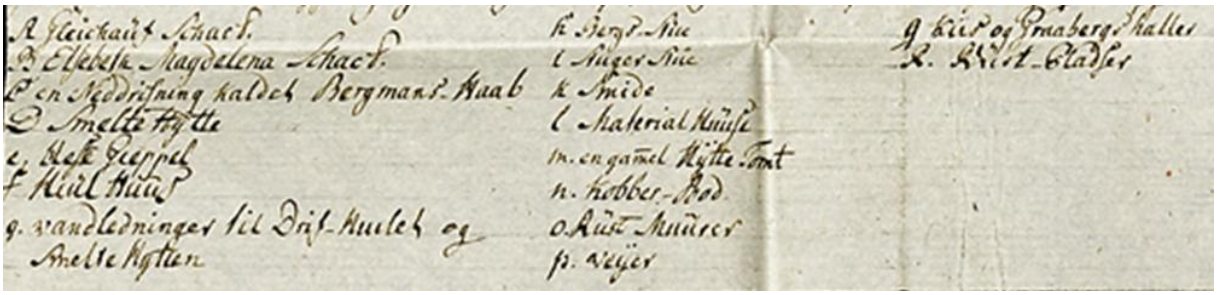

Utsnitt med beskrivelsen til kartet fra 1785. Her nevnes bl.a. smeltehytte, en gammel hyttetomt, hestegjøpel, «vandledninger» og «Hjul Huus» (til vannhjulet).

Bergvelter i farger fra okergul til mørkt rød og brunsvart, er spor etter forskjellige metallurgiske prosesser.

Man konsentrerte malmen gjennom kjernerøsting, og skilte ut den kobberholdige kjernen gjennom skjeiding. Restproduktene fra kjernerøstingen inneholdt fortsatt en del kobber. Fra midten av 1800-tallet ble kobber også utvunnet gjennom «Sindings metode» – en av få metallurgiske prosesser utviklet i Norge. Den kjemiske prosessen ble «oppdaget» av Sinding da han var ved gruva i Folldal. Sinding utviklet så en foredlingsmetode som gjorde det mulig å hente ut mer kobber fra det som tidligere var restprodukter. «Sindings metode» ble også anvendt ved flere andre gruver i Norge.

Restene etter anleggene ved Hovedgruva og nede ved hovedveien(fylkesvei 29)/Gorrbekken, er viktige kilder for fremtidig forskning på bergmester Sindings utlutningsprosess, og andre prosesser som ble brukt på 17- og 1800-tallet.

Det lille kartutsnittet viser hestegjøpel og vannhjul.

Området har også verdier knyttet til bl.a. formidling, opplevelser, identitet og autentisitet.

Regulert til bevaring

Det foreligger en egen reguleringsplan for Folldal gruver (R09 vedtatt 2011), der hovedområdet frem til Gorbekken i vest er regulert til bevaring av kulturmiljø gjennom hensynssone (H570_1). Kulturminneplanen går ikke nærmere inn på de enkelte verneverdige bygningene på hovedområdet, da hele bygningsmassen gis et godt vern gjennom reguleringsplanen. Det er utgitt en egen veileder til reguleringsplanen for å ivareta vedlikehold av bygningene på området: «Om å ta vare på gamle hus». Detaljerte bestemmelser ivaretar kulturminneverdier i bygninger, tekniske innretninger og kulturlandskap.

I dag finnes det innenfor det regulerte området ca. 66 bygninger som var tilknyttet driften ved Folldal Verk, hvorav de eldste bygningene er fra begynnelsen av 1900-tallet. De fleste bygningene er fra denne tiden. I tillegg er det oppført noen nyere bygninger i forbindelse med dagens formidlingsvirksomhet. En gammel tømmerbygning er flyttet hit fra Krokhaug: Den var fra 1899 Kirkekretsen skole og deretter Snekkerskole, og er nå en del av Stiftelsen Folldal gruvers besøks- og kontorlokaler.

Av hensyn til det visuelle inntrykket, bør grønnstruktur (trær) rundt det åpne gruvelandskapet bevares som en »ramme» rundt kulturminnet.

Bygningene på hovedområdet fra gruvedrifta fram til 1878 har enten blitt revet, eller ble solgt på auksjon i 1895, da gruvedriften var lagt ned og både bygninger og inventar gikk under hammeren. En stigerbolig; «Stigerstuggu» fra den gamle tiden, er satt opp på gården Klemetplassen *(kulturminne nr. 5.3.)* , der den fortsatt står temmelig intakt.

Det meste av bygningsmassen fra 1900-tallsdriften er bevart og godt vedlikeholdt, hvilket bidrar til å gjøre anlegget unikt på nasjonalt nivå. På hovedområdet står fortsatt bl.a. plukkhus, deler av flotasjonsanlegget, mekanisk verksted, boliger, stall, bakeri og laboratorie.

Vanngrøfter

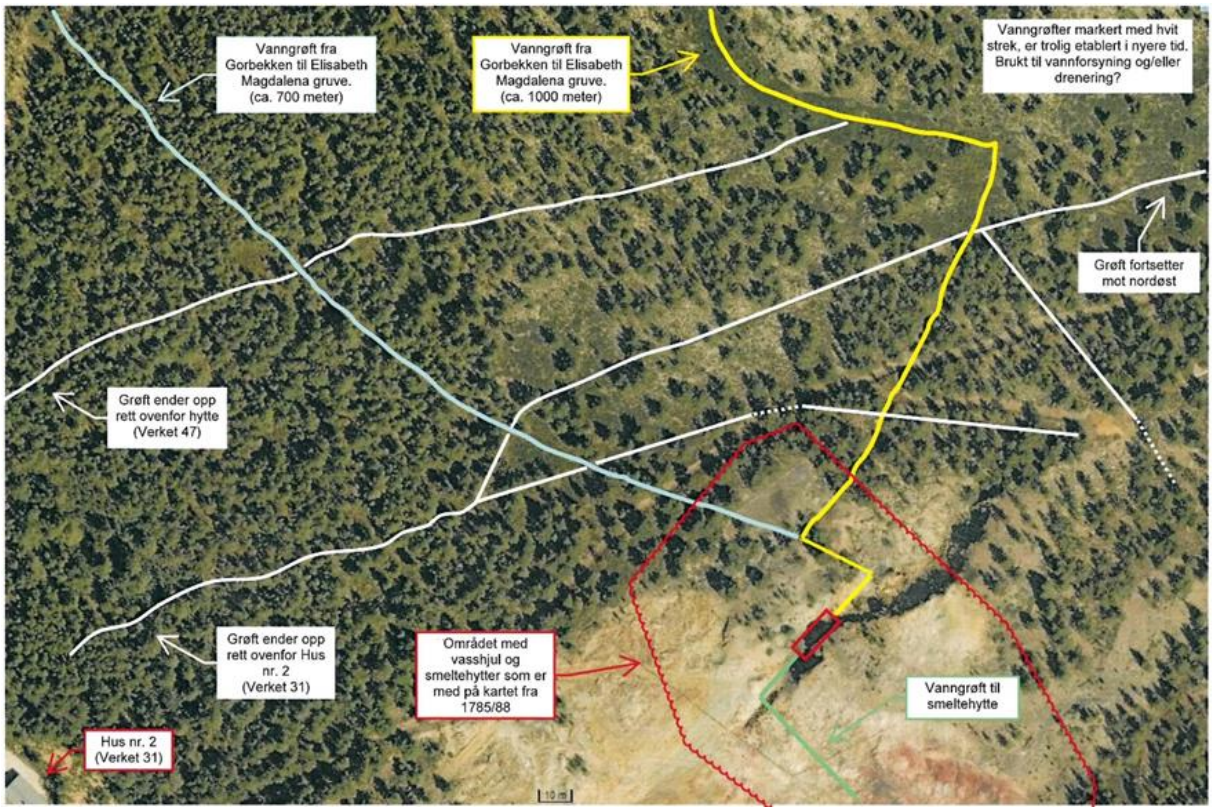

Vanngrøfter ved det øvre gruveområdet/Gammelgruva. De blå og gule linjene markerer grøfter som gikk fra Gorbekken frem til vannhjulet ved Elisabeth Magdalena gruve. Derfra ledet grøfter vannet videre til smeltehyttene. Kilde og illustrasjon: Rune Moseng

I lia ovenfor og ved siden av det gamle gruveområdet syns spor av vanngrøfter. Grøftene som går ned mot selve gruveområdet, ledet vann fra Gorbekken frem til det store vannhjulet ved Elisabeth Magdalena gruve i gruvas første driftsperiode. Det er gravd flere kilometer lange vanngrøft helt fra Husombekken og nedenfor Gråhøa, for å lede vann mot Gorbekken og videre derfra. En del av grøftesystemene ligger innenfor området som er regulert til bevaring av kulturmiljø.

I den øvre delen av vanngrøften fra Gorbekken (blåmarkert på kartet) rinner det fortsatt vann. Navnet «Gorbekken» har endret seg opp igjennom tidene. På kart fra 1759 het bekken «Grue Bek», altså «Gruvebekken». Gortjønna var, før det ble demt opp på 1900-tallet, et lite tjern som i 1888 het «Gørkjærn».

Vanngrøften fra Gorbekken (blåmarkert på kartet) er delt i to av et steinuttak. Den nedre delen av den gamle vanngrøften er tørrlagt, men syns fortsatt tydelig i terrenget. På noen steder er det bygget en støttemur, og her ser det ut til at det er anlagt vei i fremkant av grøften. (Eventuelt er dette spor av veien som gikk opp fra Krokhaug, forbi Liagardene til Verket og deretter fortsatte skrått nedover mot Husom.)

Hovedområdet med gammelgruva er vurdert som nasjonalt verneverdig. Riksantikvaren har igangsatt en fredningsprosess for dette område.

2.2. Nedre smeltehytte og industriområde

Eiendom:	*GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32:*
gnr.115/bnr.2	*6889650N, 551040Ø*

På 1800-tallet var det stor aktivitet et stykke nedenfor gruvene; mellom Gorbekken, nåværende hovedveien (fylkesvei 29) og Sagveien, og her sto en rekke bygg knyttet til gruvedriften. Det ble her bygget en konsentrasjonshytte under «Rørostiden», som var i drift også etter 1848 da Folldal Interessentskap overtok som eiere. Man tok her i bruk bergmester M.W. Sindings metode for utvinning av kobber fra restproduktene etter kjernerøsting. Det ble bygget en kobbervitriol-(blåsteins-)fabrikk rett ovenfor smeltehytta. I tillegg fantes her en sag, lagerhus, arbeiderbrakker m.m. Ca. 150 meter ovenfor industriområdet var det anlagt en vanngrøft fra Gorbekken, ned til et vannhjul som bl.a. drev saga og blåsebelgene i smeltehytta. Kanalen er fortsatt godt synlig i terrenget.

Bygg og inventar i dette område ble solgt på auksjonen i 1895. Vitriolfabrikken («Blåsteinstuggu») ble flyttet, og brukt som fjøs til 1939.

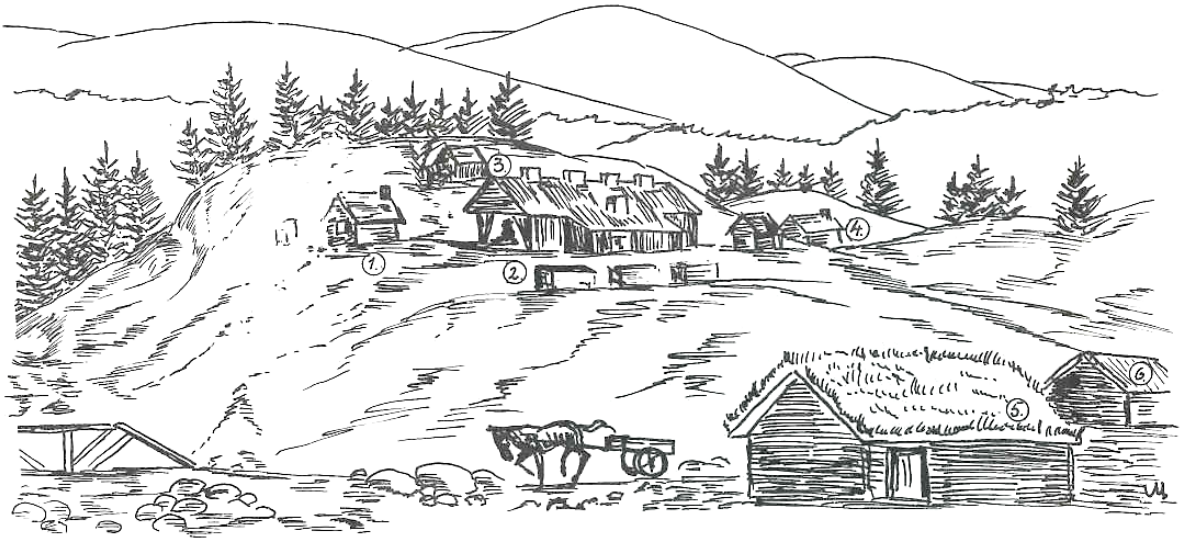

Skisse over industriområdet med den nedre smeltehytta på 1800-tallet. 1. Vaktstua, 2. Smeltehytta, 3. Sag, 4. Arbeiderbrakke, 5. og 6. Lagerhus.

Tegnet av: Leif Dahlen. Kilde: Boken «Folldal verk gjennom 200år: historiske trekk : 1748-1948» av Per. B. Støen.

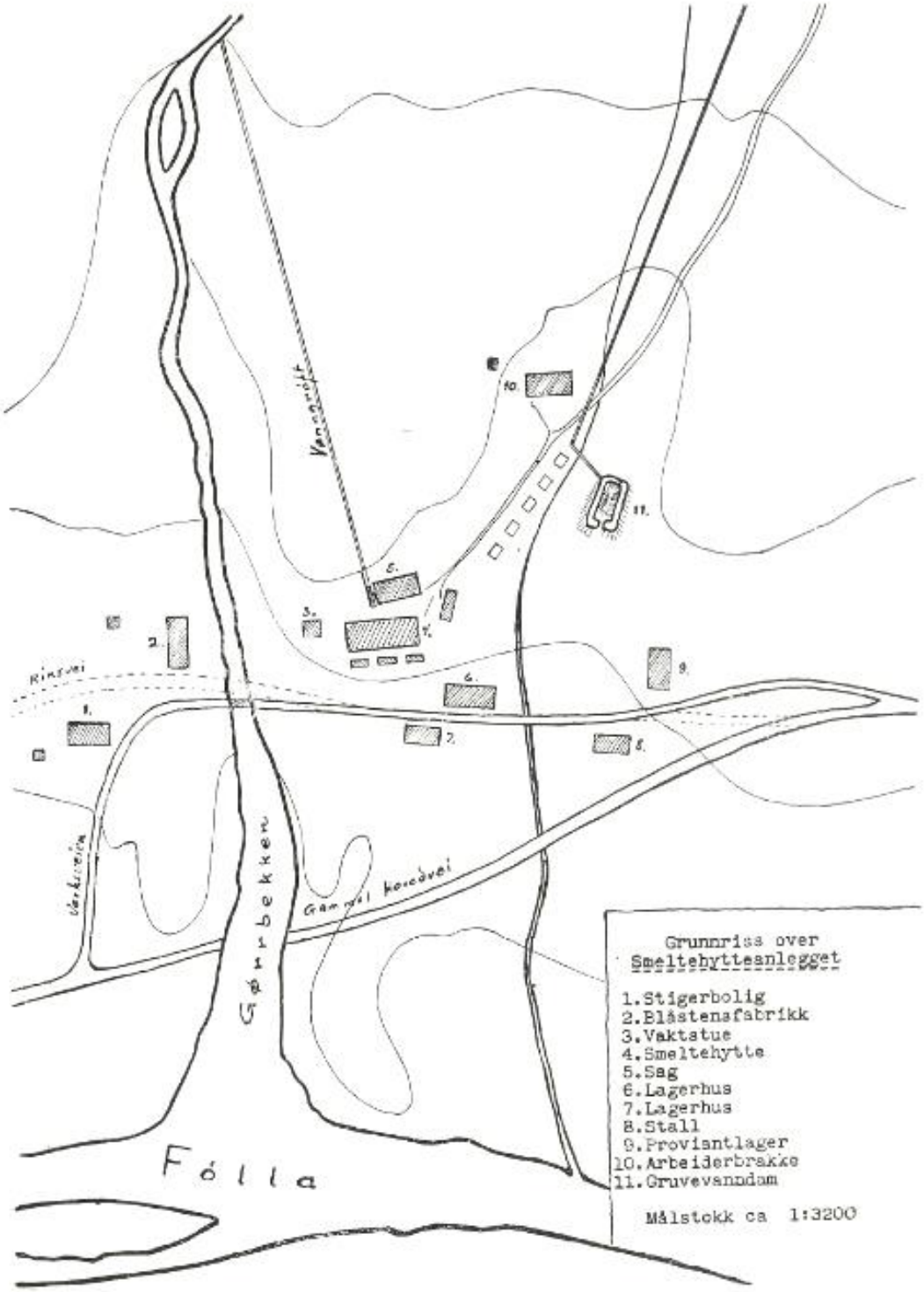

Kartskisse over den nedre smeltehytten og industriområdet. Tegnet av: Leif Dahlen. Kilde: Boken «Folldal verk gjennom 200år: historiske trekk : 1748-1948» av Per. B. Støen.

Også etter Folldal Verks nystart av gruvedriften på 1900-tallet var området i bruk. Her ble taubane 2 etablert, «Sandbanen», som gikk opp til Gammelgruva. Med taubanen fraktet man sand derfra og fylte i de gamle gruvegangene for å stabilisere disse. Taubanestasjonen lå omtrent der den nåværende gjenvinningsstasjonen (FIAS-containerne) er.

Industriområdet ved nedre smeltehytte. Sandbanens taubanestasjon til venstre i bildet, med taubanen som gikk opp til det øverste gamle gruveområdet. Litt lenger ned, ved elva, sto dampsagen som ble bygget i begynnelsen av 1900-tallet. Seinere (etter 1935) ble det anlagt en slamdam mellom veien og Folla. I dammen sedimenterte avgangen fra flotasjonsanlegget. Fotograf: Oscar Holte, 1910

I dag vitner rester av byggverk og bergvelter i forskjellige farger om de ulike foredlingsprosessene som har vært brukt her gjennom tidene. Dette område er, i likhet med området rundt Gammelgruva, en uerstattelig kilde til kunnskap om de metallurgiske prosessene som ble brukt på 17- og 1800-tallet.

Haugene høyt opp på området inneholder rester etter de sammenraste smelteovnene.

Området er godt synlig fra hovedveien (fv. 29), og viser vei opp mot Gruva.

2.3. Malmveier

Malmveiens utgangspunkt fra det øvre gruveområdet	
Eiendom:	*GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32:*
gnr.115/ bnr. 147	*6890374N, 552194Ø*

Man transporterte malmen for videreforedling i smeltehyttene, først og fremst med hester, men også med okser som trekkdyr. Det meste av malmtransporten foregikk vinterstid. Det skal ha vært flere transportveier ut fra gruvene i Folldal, i retning smeltehyttene i Alvdal.

Den første malmveien skal ha gått ut fra sjaktene Glück Auf og Elisabeth (hovedgruva) «etter Gruvhovdet framom Liagardene og Osgrenda, ovenfor Røstgardene til Geitrygg-gruvene. Derfra gikk

den som beinest gjennom Geitrygglia og kom framatt ovenfor Brennrya til Frankmoen og over Sandtrøjordet til Folla.» *(«Folldal Verk gjennom 200 år. Historiske trekk. 1748-1988» av Per B. Støen)* Derfra gikk transporten videre på islagt elv. Om sommeren gikk ruten over brua ut for garden Sandtrøa, og videre (langs gamle Folldalsveien) gjennom Haustdalen/Høstdalen til Alvdal, en strekning på totalt ca.45 km.

En transportvei har trolig gått også fra den nedre smeltehytta i Folldal.

Kartet fra 1785 viser en malmvei ut fra det øvre gruveområdet. Man ser tydelige spor av denne i terrenget.

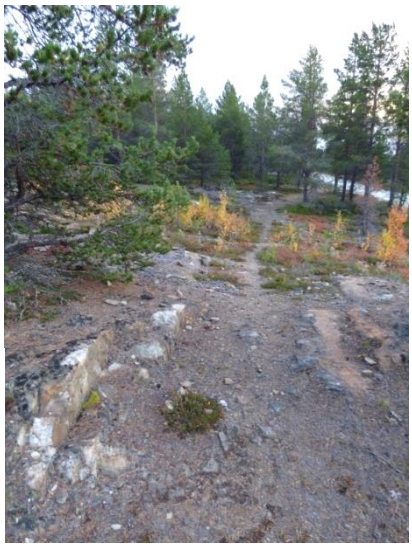

Det ser ut til at malmveien fra det øvre området har gått skrått nedover, i retning Grimsbu/Alvdal.

Det er ønskelig å få kartfestet malmveiene ut fra hovedområdet, og så langt de er tydelige/sammenhengende. Deretter bør man legge til rette for formidling av disse. Under arbeidet med denne planen har det vært gjort forsøk med å finne ut hvor malmveiene har gått, men dette arbeidet krever en mer omfattende forskningsinnsats for å få et sikkert resultat. Den eldste malmveien gikk trolig fra den øvre smeltehytten, over Gruvskrabben og videre østover.

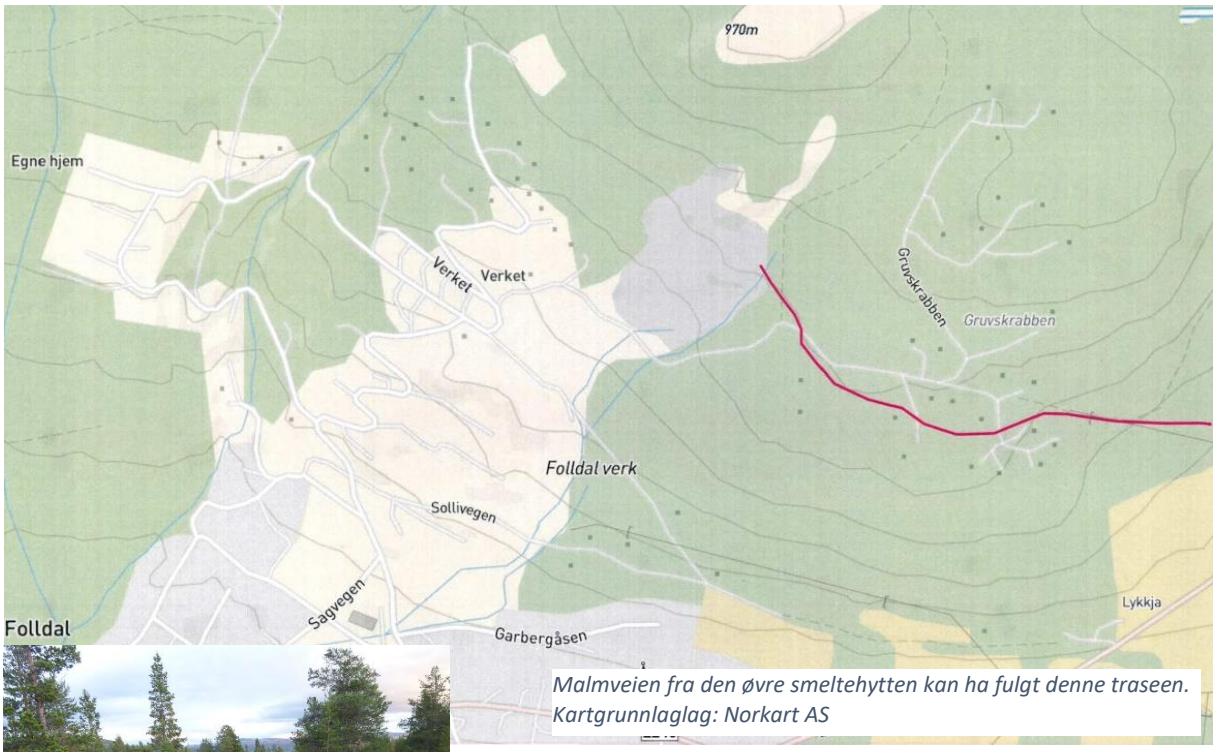

Malmveien fra den øvre smeltehytten kan ha fulgt denne traseen. Kartgrunnlaglag: Norkart AS

Teorien er at veien fra det øvre gruveområdet fortsatte østover tvers over det som i dag er et hyttefelt på Gruveskrabben. Mest sannsynlig fortsatte så veien ovafor Liagårdene/Løkken gård, tvers over Engvoll/Torshaugen, over brua ved Storbekken, og langs Liavegen frem til traktorveien/skiløypa med navnet Malmveien.

2.4. Ingeniørboliger og garasje i «Egne Hjem»

Eiendom:	*GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32:*
gnr.110/bnr. 11,16,17,25,28	*6890557N, 551120Ø*

Området «Egne Hjem», vest for Gorbekken, ble etablert ca. 1914. Der bygde Folldal Verk eneboliger til sine funksjonærer, og noen få private boliger ble bygd av ansatte ved Folldal verk. Blant de eldste bygningene er de 4 «ingeniørboligene» som ble bygget i årene 1915-20.

De fire ingeniørboligene er trolig tegnet av direktør Worm Lund, da hans navn står på en tegning fra 1914. Bygningene er antakelig oppførte kort tid etter 1914. Identiske boliger har blitt oppført ved andre av Verkets lokaliteter i årene etter; to boliger ble bygget ved Nygruva, hvorav én seinere ble flyttet til «brakkebyen» ved Nordre Geitryggen og benyttet som stigerbolig der. En tilsvarende bolig ble også bygget ved Søndre Geitryggen, og en som maskinistbolig ved Folldal Verks kraftstasjon ved Einunna.

Fra 1919 ble to av ingeniørboligene i Egne hjem brukt som spisemesse for funksjonærene. Den ene av disse helt frem til 1941.

I dag er to av husene noe forandret på, mens to har mer av det originale utseendet bevart (bnr. 16 og 17). De fire husene hører dog fortsatt sammen, og spesielt de øverste tre rødmalte husene (bnr. 11, 16 og 17) har tydelige visuelle bånd.

I enden av veien, på plana ovenfor bnr. 11, var det opprinnelig en garasje (med saltak) tilhørende nevnte bolig. Denne garasjen ble først på 1970-tallet revet og erstattet av en garasje med tre porter i typisk «Verket-stil» (bnr.28) Denne garasjen har sannsynligvis stått på Nordre Geitryggen og ble flyttet til Egne hjem etter at drifta ved Nordre ble lagt ned. (Garasjen hadde trolig to porter opprinnelig, og ble påbygd med en tredje port mens den sto på Nordre.)

Garasjen er trolig flyttet hit fra Nordre Geitryggen.

Flyfoto fra 1964 som viser de fire funksjonærboligene. Fotograf: Widerøes Flyveselskap A/S, MINØ.018318

De fire ingeniørboligene og den tilhørende garasjen er alle kommunalt verneverdige.
«Egne Hjem»-området er ikke inkludert i Riksantikvarens verneplan, men bør som en del av gruvehistorien behandles varsomt.

2.5. Veien «Egne Hjem»

GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32:
6890351N, 551273Ø

Hovedveistrekningen gjennom Egne Hjem har fått beholde sin originale trasé. Den slingrer seg frem på et sjarmerende vis, og passerer over Gorbekken på to steder. Her bør trafikksikkerheten ivaretas gjennom trafikkregulerende tiltak, fremfor å forandre veiens utforming.

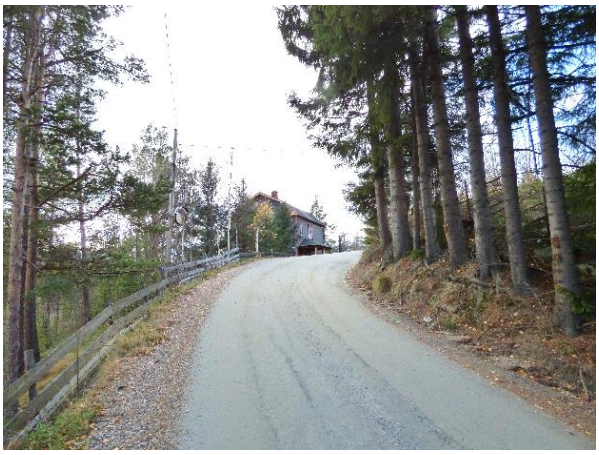

2.6. «Gruvemuseet»

Eiendom:	*GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32:*
gnr.115/bnr. 162	*6890174N, 551412Ø*

Østerdalsstue fra Tangen gård og steinbu fra den gamle Grimsdalsgruva.

Ovenfor stallen til Folldal Verk, ligger det som en gang var Folldal Verks første gruvemuseum. Her finner man en av de eldste bygningene som er knyttet til Folldals gruvedrift: Et steinhus, muligens fra 1700-tallet, som er flyttet hit fra gamle Grimsdalsgruva.
Steinhuset fra Grimsdalsgruva ble merket stein for stein før den ble plukket ned, og deretter satt opp igjen ved Verket. I huset er en stor peis av stein, også den merket og murt opp som originalen.

Selve museet var i østerdalsstua, den gamle hovedbygningen på Tangen gård, som ble flyttet hit i 1969/70. Den som ivret for Gruvemuseets tilblivelse omkring år 1970 var Alfhild Løvold, kona til Leiv Løvold som var direktør for Verket 1953-1972.

Tømmerbygningen (til høyre i bildet) som i dag er brukt som hytte, var hovedbygning på Tangen gård. Gården var i Verkets eie fra den gamle driftsperioden og inn i den nye på 1900-tallet. Den gamle østerdalsstuen ble flyttet til Verkets område for å bli en del av Gruvemuseet.

På eiendommen står i dag også en zinklaftet bygning, som ble bygget ved Røsten gård av en hjemvendt amerikafarer.

En kuriositet er den store runde steinen utenfor gjerdet: Den er hentet fra «Jettegryta» under fossen i Einunna, der Folldal Verks gamle kraftstasjon lå. Når

den gamle kraftstasjonen ble fjernet på 1970-tallet, fikk steinen en ny plassering ved det som den gang var Gruvemuseet.

Eiendommen er i dag regulert til fritidsbebyggelse, men ligger i hensynsonen som regulerer området til bevaring av kulturmiljø (jf. Reguleringsplan R9).

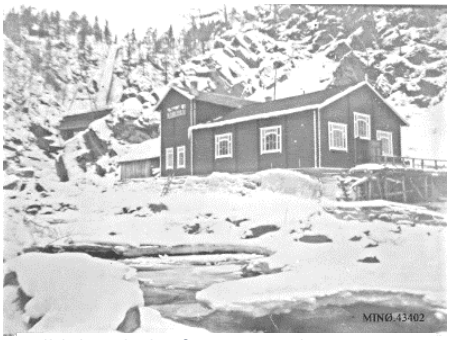

Folldal Verks kraftstasjon ved Einunna, bygget 1906. Foto: MINØ. 043402

2.7. Brakkebyen ved Nordre Geitryggen

Eiendom:	*GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32:*
gnr.240/bnr. 1	*6891146N, 556447Ø*

Nordre Geitryggen gruva ligger 5 km øst for Hovedgruva. Første driftsperiode her var i årene 1920-26. Seinere var det drift i årene 1935-1970. I den siste perioden var Nordre Geitryggen Folldal Verks viktigste gruve.

Opprinnelig var det bygd en taubane fra Nordre til omlastingspunkt på Grimsmoen. Senere ble det bygd taubane til Verket, hvor malmen ble videreforedlet i oppredningsanlegget. Det ble tatt ut totalt ca. 2,5 millioner tonn råmalm fra Nordre gruver.

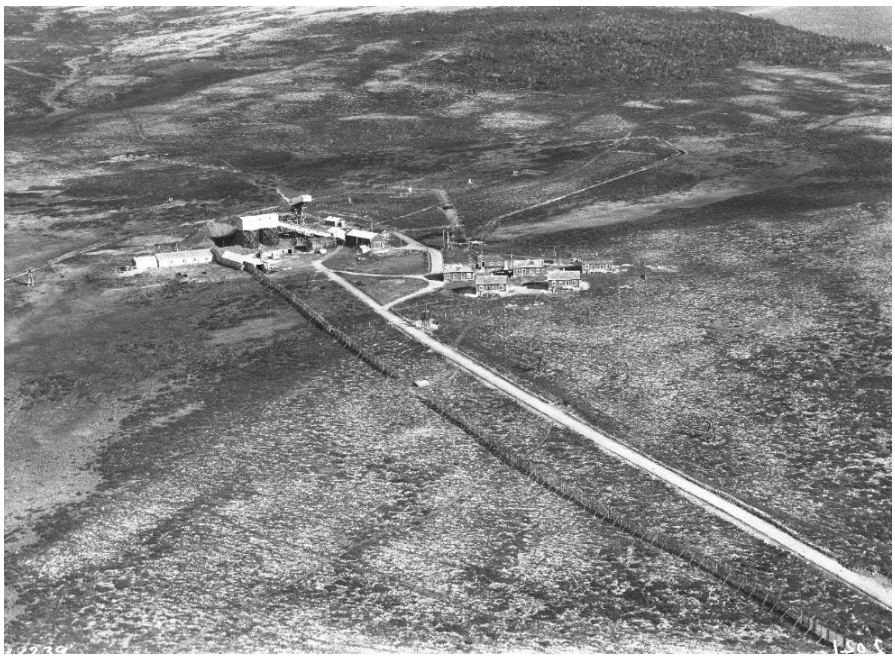

Nordre Geitryggen 1936. Lengst til venstre er taubanestasjonen, og til høyre brakkebyen. Fotograf: Widerøes Flyveselskap A/S, MINØ 018239.

Gruvearbeidere med bormaskin 1943. Foto: MINØ. 30149

(To små barn foran) anlegget; den gamle sjakta, siloer og taubanestasjon, ved Nordre Geitryggen ca. 1936 Foto: MINØ.108624

På bildet fra 1964 har det tilkommet flere boligbrakker ved Nordre Geitryggen, bl.a. en stigerbolig som er flyttet fra Nygruva. Heishuset (bakerst til høyre) står i dag på Verket, der det opprinnelig ble reist ca. 1930. Fotograf: Widerøes Flyveselskap A/S MINØ, nr. 018480

De mindre driftsbygningene ble etter nedleggelsen i 1970 revet. Kun sjakttårnet og heishuset sto igjen. Sjakttårnet ble senere revet mens heishuset ble flyttet tilbake til sin opprinnelige plassering på Verket. Samtlige arbeiderboliger og tilhørende uthus er bevart. Disse er nå i privat eie og brukt som fritidsboliger. De eldste bygningene er fra ca. 1919, da man startet undersøkelser av malmforekomsten her. Stigerboligen (i samme stil som de fire utvalgte ingeniørboligene i Egne hjem) er flyttet hit fra Nygruva (trolig mot slutten av 1930-tallet). Husene er godt bevart og flere har fortsatt sitt originale eksteriør. Denne «lille landsbyen» på høyfjellet er bevaringsverdig som en del av gruvehistorien i Folldal.

Brakkebyen er vurdert som et høyt prioritert kulturmiljø.
Den ligger i hensynsone H560 med retningslinje **R14 Nordre Geitryggen gruver a)**: *«Kommunen skal forelegge alle søknader om tiltak for kulturvernmyndigheter før det fattes vedtak».*

Brakkebyen ved Nordre Geitryggen gruva (2020).

2.8. Søndre Geitryggen

Eiendom:	*GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32:*
gnr.56 /bnr. 50	*6889579N, 557622Ø*

Sjakttårn og taubanestasjon ved Søndre Geitryggen fotografert 1956. Herifra gikk taubane opp til Nordre Geitryggen, og derfra videre til oppredningsanlegget ved Verket. Foto: Musea i Nord-Østerdalen, nr. 47706.

Her var det drift tidlig i verkets historie. Tre utmål: Juliane Marie, Godthaab (fra 1700-tallet), og Oluf Olsens Grube (fra 1860-tallet) utgjorde til sammen Søndre Geitryggen gruve. På 1900-tallet (1952 til 1963) var det ordinær drift litt vest for de gamle gruvene, i det som da ble kalt Søndre gruve. Ved Søndre Geitryggen ble det til sammen utdrevet ca. 500.000 tonn malm.
I dag er området forandret, men store steintipper/bergvelter i karakteristiske farger vitner om gruvevirksomhet, og spor etter nedgangen til Juliane Marie gruve er godt synlig.

Gruvesporene fra Søndre Geitryggen gruve er vurdert som kommunalt verneverdige.

Her finnes spor etter nedgangen til Juliane Marie grube fra 1700-tallet.

2.9. Sjakttårnet ved Grimsdalsgruva

Eiendom:	*GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32:*
gnr.230 /bnr.1	*6886669N, 543017Ø*

Gamle Grimsdalsgruva

Gamle «Grimsdalgrube» på vestsiden av Grimsdalshovda ligger i Dovre kommune, og blir derfor kun nevnt i tekst, men ikke satt på kartet i Folldals plan.

Grimsdalsgruva var blant de første kobberanvisninger som Fredriksgaves Kobberverk søkte om mutingsbrev på omkring 1750. Det skal ha foregått gruvedrift der i årene 1783-88. I første del av 1860-årene, drev «Grimsdahls Værk» gruva i noen år under ledelse av bergingeniør Carl Weltz.

Oppredningen var da bl.a. basert på «Sindings metode». I forbindelse med gruvedriften i 1860-årene ble det reist flere bygninger samt et større anlegg (bl.a. smeltehytte) til utvinning av svovel og kobber basert på «Sindings metode».
Steinhuset som er satt opp ved «Gruvemuseet» i Folldal er hentet fra gamle Grimsdalsgruva.

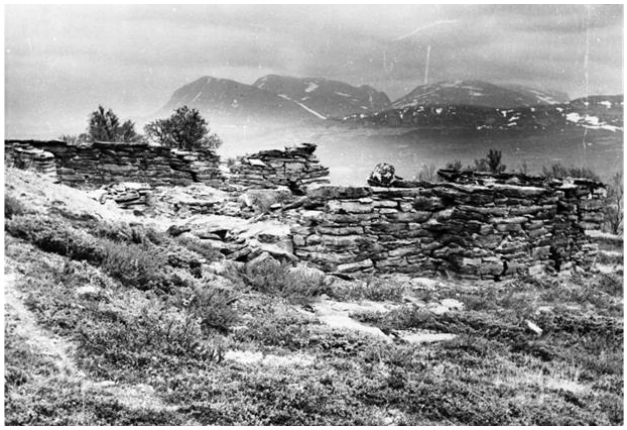

Den gamle smeltehytten er i ferd med å rase sammen og bør sikres mot videre forfall. Selv om de eldste delene av Grimsdalsgruva ligger i Dovre kommune, er dette anlegget også en del av Folldals historie. Anlegget bør ivaretas gjennom et samarbeid mellom kommunene og de regionale kulturvernmyndighetene.

Rester etter smeltehytten ved den gamle Grimsdalsgruven, på vestsiden av Grimsdalshovda i nåværende Dovre kommune. Foto: John Myhren, MINØ.020822

Undersøkelsesdrift i Folldal

I årene 1915-20 drev Folldal Verk oppfaringsarbeid ved Grimsdalsgruva. Det ble i den forbindelse reist en god del bygninger på begge sider av Grimsdalshovda, samt ført fram strøm og telefon. Det var også planlagt taubane til Grimsdalsgruva, men denne ble aldri realisert. Driften foregikk i denne perioden i stoller på begge sider av Grimsdalshovda. Man har anslått at det i denne perioden ble drevet ut kun ca. 230 tonn malm.

Heis- og kompressorhus og sjakttårn/ heistårn ved Grimsdalsgruva. Foto: MINØ.020821

Etter flere år med undersøkelser, ble det sommeren 1956 satt i gang undersøkelsesdrift på østsiden av Grimsdalshovda, i Folldal Kommune. Det var planlagt at gruva skulle være klar til produksjonsdrift ca. 1960, men arbeidet ble stanset allerede ved påsketider 1957, da undersøkelser ved Tverrfjellet viste at det var en større malmforekomst der.

Sjakttårnet

Heis- og kompressorhus og sjakttårn/ heistårn ved Grimsdalsgruva. Foto: MINØ.020821

Sjakttårnet fra 50-tallet står i dag som et særegent landmerke, og minner om virksomheten her. Tårnet ble opprinnelig bygget ved Nygruva, men flyttet til sin nåværende plass sommeren 1956. Sjakttårnet ble restaurert/sikret av Stiftelsen Folldal Gruver 2005.

Sjakttårnet og det bearbeidede området rundt, med tuft etter heis- og kompressorhuset, bergvelter etc. er vurdert som kommunalt verneverdig. Tårnet ligger innafor Grimsdalens landskapsvernområde, der vernebestemmelser beskytter kulturlandskap, bygninger og anlegg mot inngrep. *(Jf. Forskrift om verneplan for Rondane, vedlegg 3)*.

2.10. Nygruva

Eiendom:	*GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32:*
gnr.207/ bnr.1	*6886727N, 547329Ø*

Nygruva ligger vest for Knutshovda på Folldalens sørside, ca. 5 km fra Hovedgruva. Ved Nygruva, tidligere kalt «Grev Moltke Grube», har det vært drift i flere perioder fra omkring år 1760 til 1952.

Nygruva sett fra Knutshovda. Foto: Arild Alander

Det karakteristiske røde skråsjakttårnet på Verket ble flyttet til Nygruva etter at Hovedgruva ble nedlagt i 1941. På Nygruva sto tårnet til 1959/60, da det ble flyttet til Tverrfjellet. Etter avviklingen på Tverrfjellet, ble tårnet flyttet tilbake til sin opprinnelige plass ved Verket.
Det ble til sammen tatt ut ca. 300.000 tonn malm fra Grev Moltke Grube/Nygruva. I dag er sporene fra 17- og 1800-tallsdriften borte. Fra 1900-tallets drift står en av to stigerboliger igjen, samt fundamenter etter driftsbygninger.

Anlegget ved "Nygruva". Reprofotograf: Rachel Haarseth, MINØ.043908

En av de tidligere stigerboligene er i dag turmålet «Nygruvhytta» (gnr.207/bnr.3). Bygningen, som eies og driftes av Folldal Turlag, er pusset opp og brukes som besøkshytte for turgåere.
Langs Nygruvveien på vei opp til Nygruva, står 3 hytter som har vært arbeiderbrakker ved gruven.

Gruveområdet med restene/sporene etter gruvedriften og den gjenværende stigerboligen, er vurdert som kommunalt verneverdig kulturminner.

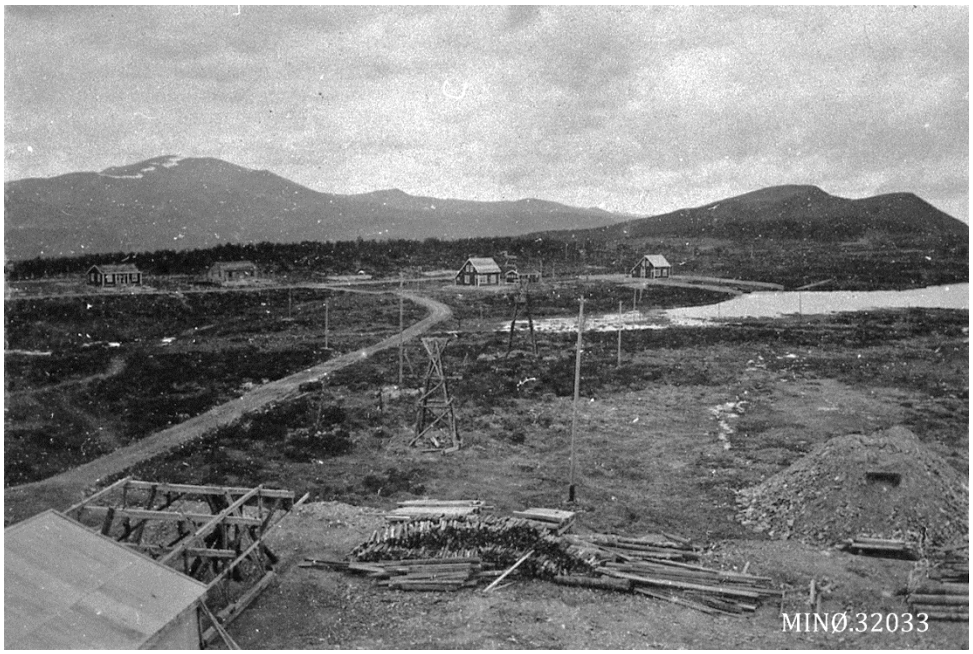

Nygruva sett fra gruveområdet. På bildens vises deler av brakkebyen, de to stigerboligene (hvorav den ene i dag står ved Nordre gruve), litt av Nygruvtjønna og lengst til høyre Knutshovda. Fotograf: Axel Brostrup Rosenvinge, MINØ. 032033

2.11. Pukkverket «Monsens minde» i Sagbekkdalen

Eiendom:	*GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32:*
gnr.55/bnr.15	*6888946N, 561273Ø*

År 1797 sto pukkverket «Monsens Minde» (døpt etter Mogens Monsen som var den mest innflytelsesrike av den tidens verkseiere) ferdig i Sagbekkdalen. Her knuste man kobbermalm av «mellomkvalitet» fra gruva ved Søndre Geitryggen, og anriket kobberet før massene ble transportert til videreforedling: Den pulveriserte malmen ble naturlig sortert gjennom tyngden på partiklene som ble ført med vannet gjennom en rekke slambenker, der de kobberholdige partiklene sank til bunns. Det mest kobberholdige slammet , «slien», ble fraktet til Lovise hytte i Alvdal for smelting.

Her ser man tomten etter pukkverket.

Ruinene etter pukkverket er fortsatt synlig i terrenget ved Sagbekken. Den røde fargen fra kobberet vises ennå i vannrenna der pukkverket sto, og i området nedenfor, der slamdammene lå.

Skråningen nedenfor pukkverket er farget oransje av gruveslammet. Fundamentene i forgrunnen hørte til sirkelsagen som seinere ble bygget her.

I Sagbekkdalen har det også vært annen vannkraftsdreven virksomhet, bl.a. 4 kverner, en (eldre) oppgangssag og en (nyere) sirkelsag. Det finnes mange spennende spor i området. Sagbekken er et stopp langs natur- og kulturstien som starter fra Stormoegga. En informasjonstavle på plassen forteller om virksomhetene som har vært i området gjennom tidene.

Restene etter pukkverket er vurdert som kommunalt verneverdige.

Sirkelsagen nedenfor det gamle pukkverket ble bygget i ca. 1893. Det som står igjen i dag er de stødige steinfundamentene som bar det store vannhjulet (vasshjulet).

Også øvrige kulturminnespor i Sagbekkdalen, som tufter, rester etter sagbruk og smie, vannkanaler etc. er verneverdige.

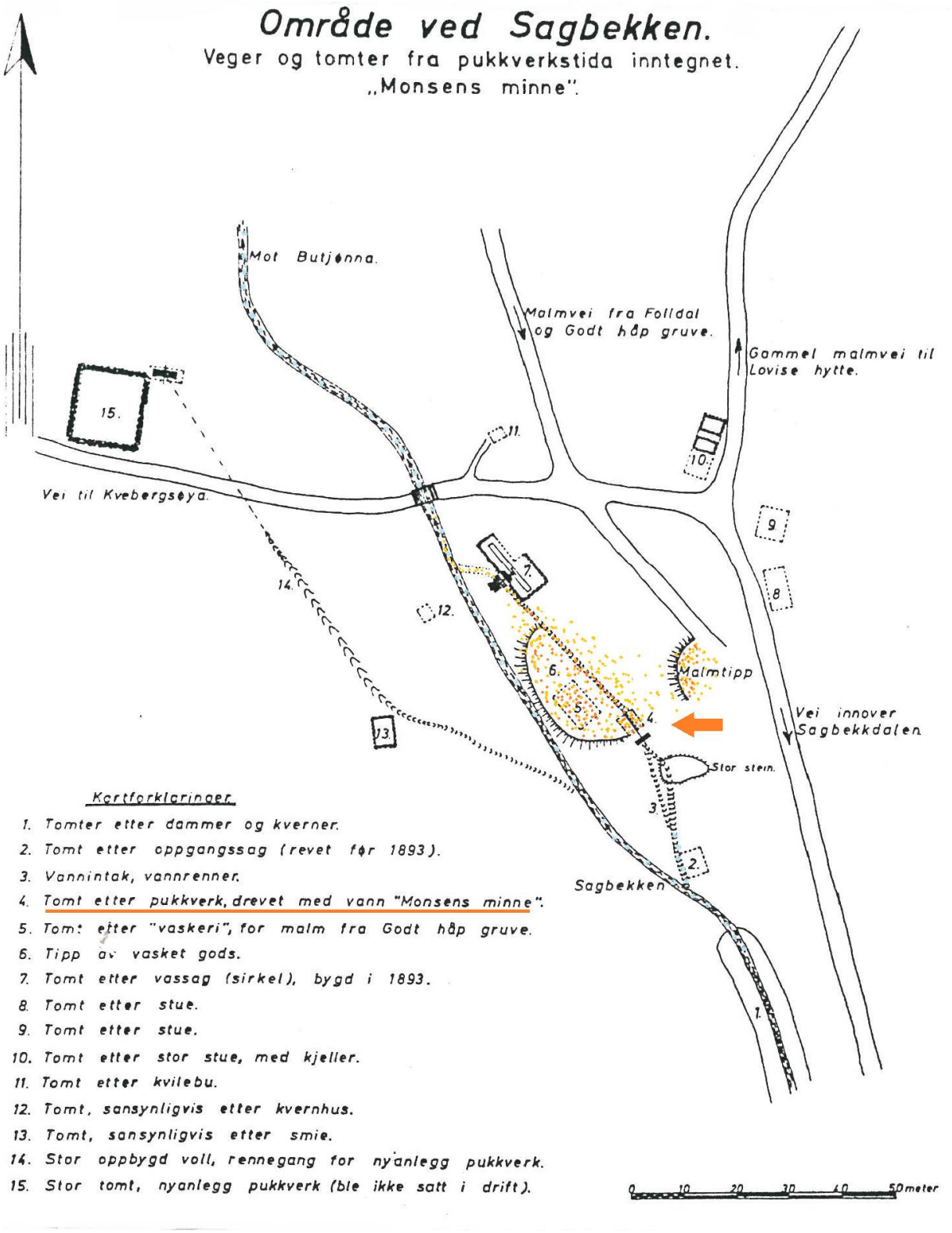

Tegnet kart over industriområdet ved Sagbekken. Den oransje pilen peker på tomten etter pukkverket. Kartet er tegnet av Olav Kjøllestad, og bearbeidet av Ylva Lindgren. Kilde: Nedre Folldal Velforening

2.12. Taubanestrekning og kvilebrakke ved Sagbekken taubanestasjon

Eiendom:	*GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32:*	
	Taubanestrekning	*Kvilebrakke*
gnr.59/bnr.22	*6887728N, 562157Ø*	*6887768N, 562660Ø*

Utsikt fra platået ved Sagbekken taubanestasjon. Her ser man tydelig taubanens trasé gjennom landskapet.

På 1900-tallet ble det bygget taubaner fra gruvene i Folldal for å frakte den tunge malmen. Den lengste traséen gikk til Alvdal og Rørosbanen. Taubanestasjonene i Folldal ble drevet av strøm fra kraftverket i Einunna, hvilket var avgjørende særlig for å få fraktet malmen den lange strekningen frem til toglinja. Hovedtraséen gikk fra Hovedgruven på Verket, forbi Krokhaug, og skar over Grimsmoen der det var taubanestasjon. Ved taubanestasjonene ble kibbene flyttet over til neste delstrekning, med unntak av stasjonen i Sagbekkdalen, der det kun var hjelpemotor. Med ekstra motorkraft ble kibbene transportert opp til Reinslia stasjon, før taubanen gikk videre ned til stasjonen «Vinkel 1» ved Gammelsætra i Haustdalen/Høstdalen. Derfra gikk den mot endestasjonen i Alvdal. Ved taubanestasjonene var det brakker for dem som arbeidet langs linja. Hovedlinja var med sine 34 km Europas lengste. Det var ca. 333 taubanebukker langs hovedlinja.

Kistog ved taubanens endestasjon i Lilleelvdalen (Alvdal). Fotograf: Axel Rosenvinge Brostrup, MINØ.031186

I hver kibb kunde man laste ca. 330 kg malm. Taubanen ble også brukt til transport av materialer og andre varer. Til og med lønningene til arbeiderne på taubanestasjonene ble sendt med taubanen i en av kibbene.
I tillegg til hovedlinjen gikk det taubaner fra Nygruva til Hovedgruva, fra Nordre og Søndre Geitryggen ned til hovedlinja på Grimsmoen taubanestasjon, fra Søndre til Nordre og fra Nordre Gruve til opprednings- /flotasjonsanlegget ved Hovedgruva.

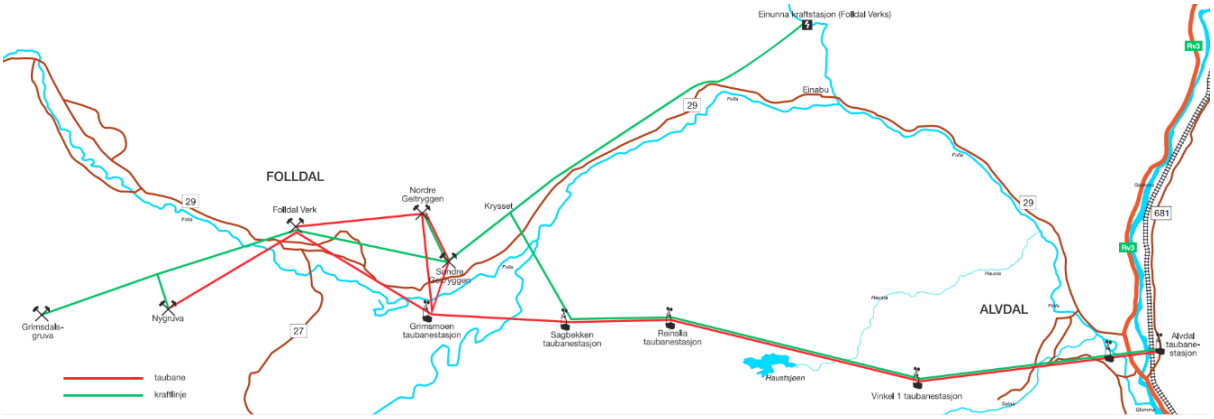

Oversikt over taubaner (røde linjer) og kraftlinjer (grønne linjer) i Folldal (unntatt «Sandbana»). Grafikk: Per Roar Øian, Smith Grafisk, Tynset.

Restaurert taubanebukk ved Rauklettlivegen.

De siste taubanene var i drift til 1968-1969, og ble deretter demontert.
Taubanetraséen går fortsatt som et spor gjennom landskapet. Støv fra den finknuste kisen inneholdt sulfid, som ble omdannet til svovelsyre og forsuret jordsmonnet langs traséen.

Utvalgte minner etter taubanetransporten er: En strekning av hovedtaubanen langs Rauklettlivegen ved Sagbekkdalen som er blitt restaurert, og kvilebrakken ved taubanestasjonen Sagbekken.
Også ved Reinslia står kvilebrakken igjen, men ved Sagbekken er mer av det originale eksteriøret intakt. Selve taubanestasjonene er revet.

Både taubanestrekningen ved Rauklettlivegen med taubanebukker, og kvilebrakken ved Sagbekken er vurdert som kommunalt verneverdige.

Sagbekken taubanestasjon, med kvilebrakken til høyre. Reprofotograf: Rachel Haarseth, MINØ.042794

Kvilebrakken omfattes dermed av den generelle bestemmelsen gjeldende vern av kulturminner relatert til gruvedriften, som uttrykker varsom behandling av bygningers eksteriør. *(Dette er et forslag til ny bestemmelse, se vedlegg nr.3.)*

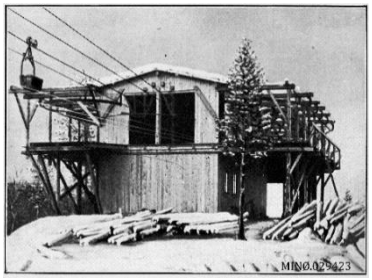

Sagbekken taubanestasjon. Foto: MINØ.029423

Kvilebrakken fra 1906 ved Sagbekken taubanestasjon, fotografert 2020.

3. ANDRE KULTURMINNER KNYTTET TIL FREMSTILLING OG PRODUKSJON

UTVALGTE KULTURMINNER KNYTTET TIL FREMSTILLING OG PRODUKSJON:

3.1 Jernvinna
3.2 «Kolbotner»
3.3 Tjærehjell (Tjurrusjell)
3.4 Vassaga i Mellomsbekken
3.5 Klebersteinsbrudd i Reinslia

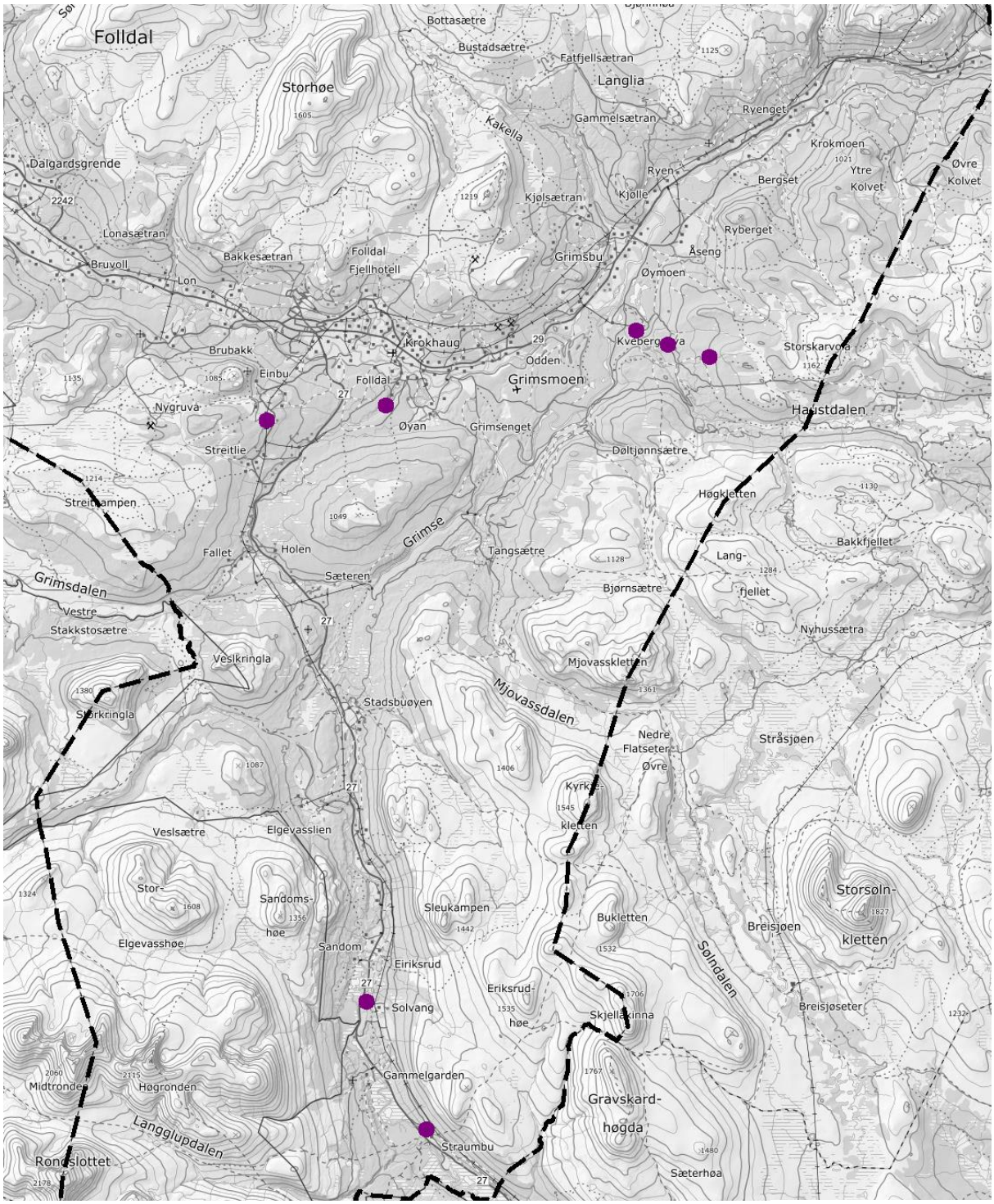

Utvalgte kulturminner knyttet til fremstilling og produksjon

Kartgrunnlag: Topografisk Norgeskart, Kartverket

3.1. Jernvinna

Evenstadovner

Man har i ulike tider brukt forskjellige teknikker for utvinning av jern fra myrmalm.
I Folldal har man fremstilt jern i ovner av typen «Evenstadovn», (etter Ole Evenstad som på slutten av 1700-tallet ga ut en bok der han beskrev denne teknikken.)

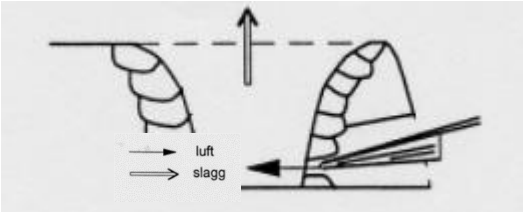

«Evenstad-ovn»: Sjaktovn for jernfremstilling. Ovnene var traktformet og murt opp av steinheller i en grop i bakken. To blåsebelger sikret lufttilførsel inn til ovnens nedre del. Illustrasjon/kilde: Arne Espelund

Denne type anlegg blir omtalt som «bondeovn», og er regnet for å være nært knyttet til gårdsbosetning. Ordet jernvinna kommer fra «jernonna», som for mange bønder var en naturlig del av arbeid gjennom året.

Malm fra myrer

Myrmalmen ble utvunnet fra myrer med jernholdig tilsig. Man gravde opp jernholdige klumper som ble tørket og røstet på store bål, før man smeltet jernet i en blæsterovn. Røstingsplassene finner man i direkte tilknytning til myrene. På grunn av det store forbruket av ved til blæsterovnene, lå de gjerne et stykke unna boplassene. Ovnene ble anlagt på et tørt og flatt område i svakt hellende terreng med sand i bunn. Tilgangen på ved ser ut å ha vært viktigere enn at ovnen lå nær myren. I dag er det kun rester etter ovnene igjen, men slagghaugene syns fortsatt som tydelige forhøyninger i terrenget.

Jernutvinning viktig i Folldal

Det var stor jernvinne-aktivitet i Folldal, både i hoveddalføret og i Atndalen på 1600- og 1700-tallet. I bygdeboka kan vi lese om at «grimsbygger» låg «i Atndalen på jernblåsing i siste halvdel av 1600-talet». *(«Bygdebok for Folldal bind III», Ivar A. Streitlien)* Det finnes flere navn som minner om denne virksomhet, som Blesterbakken, Blesterbue og gården Blæsterdalen i Nordre Atndalen.

For å kartlegge Norges økonomiske ressurser ble et spørreskjema år 1743 sendt ut fra Danske Kanselli til alle embetsdistrikter i landet, med 43 spørsmål om menneskenes liv og virke. Fogden i Gudbrandsdalen Christen Pram svarte da: *«…særlig er her et heelt Bøjgdelag, Foldahlen kaldet, som icke har andet at underholde seg med end det, de sælger Økser, Ljaer, Hæsteskoe Søm og deslige af det Jærn og Staal, som de selv har blæst av Myre Malm»*.
Dette ble altså nedtegnet kun noen år før gruvedriften startet opp i Folldal.

Jernfremstilling med Evenstad-teknikken ble brukt lenge i Folldal; parallelt med at industriell fremstilling foregikk andre steder. Jernet som ble fremstilt i Evenstadovner, hadde en fordel som jern fremstilt i seinere tiders masovner ikke hadde: Det tålte kulde bedre (grunnet lavere fosforhalt). Det var nok en viktig egenskap i Folldals klima med kalde vintre.

Eksempel på jernvinneanlegg, GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32:
6888996N,562149Ø

Bildet viser en blæsterovn nær Reinslivegen ved Stormoen/Flatåsen. Slagghaugen vises tydelig. Der bjørkene i forgrunn vokser er det en fordypning. Dette var trolig selve ovnen.

Datering

Et jernvinneanlegg i Grimsbu har blitt datert til 1400-1500-tall og et annet 1400-1600-tall gjennom C-14-metoden. En mulig feilkilde til dateringene av brent furu i ovnene, er at det i Folldal kan ta flere hundre år for en furu å bli «fullvoksen». I tillegg kan en død furu bli stående på rot i lange tider, og bli liggende lenge uten å råtne. I Evenstad-ovnene trengte man tørr ved, og man brukte nok det man fant av gammel ved. I Folldalsområdet, som hadde vært tilnærmet ubebodd, fantes antakelig mange gamle tørrfuruer å ta av. Dateringene av bondeovnene til 100-200 år før det er bekreftet fast jordbrukende befolkning i Folldal, kan altså ha sin forklaring i at man brukte gammel ved til brenningen.
(Disse mulige feilkildene gjelder ved all datering av treslag som furu, mens datering av f.eks. korn gir et mer pålitelig resultat, ettersom dette har en kort vekstperiode og brytes ned raskt.)
En annen forklaring kan være at folk fra nabobygdene i Gudbrandsdalen og Østerdalen har brukt ressurser i Folldal før det ble fast bosetning, men trolig ikke så tidlig som 1400-tallet med tanke på den tidens lave folketall.

Noen få meter fra selve ovnen og slaggvarpen/slagghaugen er en flat stein som fungerte som ambolt for å slå jernet og siste slagget fra hverandre. Til forskjell fra tidligere teknikker trengte ikke jernet fra Evenstadsovnen videre behandling før smiing.

Det var ofte kvinner som passet på blåsebelgene, mens mennene smeltet jernet og banket det sammen mot amboltsteinen.

Jernfremstillingsplasser i Folldal

I Folldal kommune har man registrert 25 jernvinneanlegg *(Rapport Utmarksregistrering i Folldal kommune 1998.)*

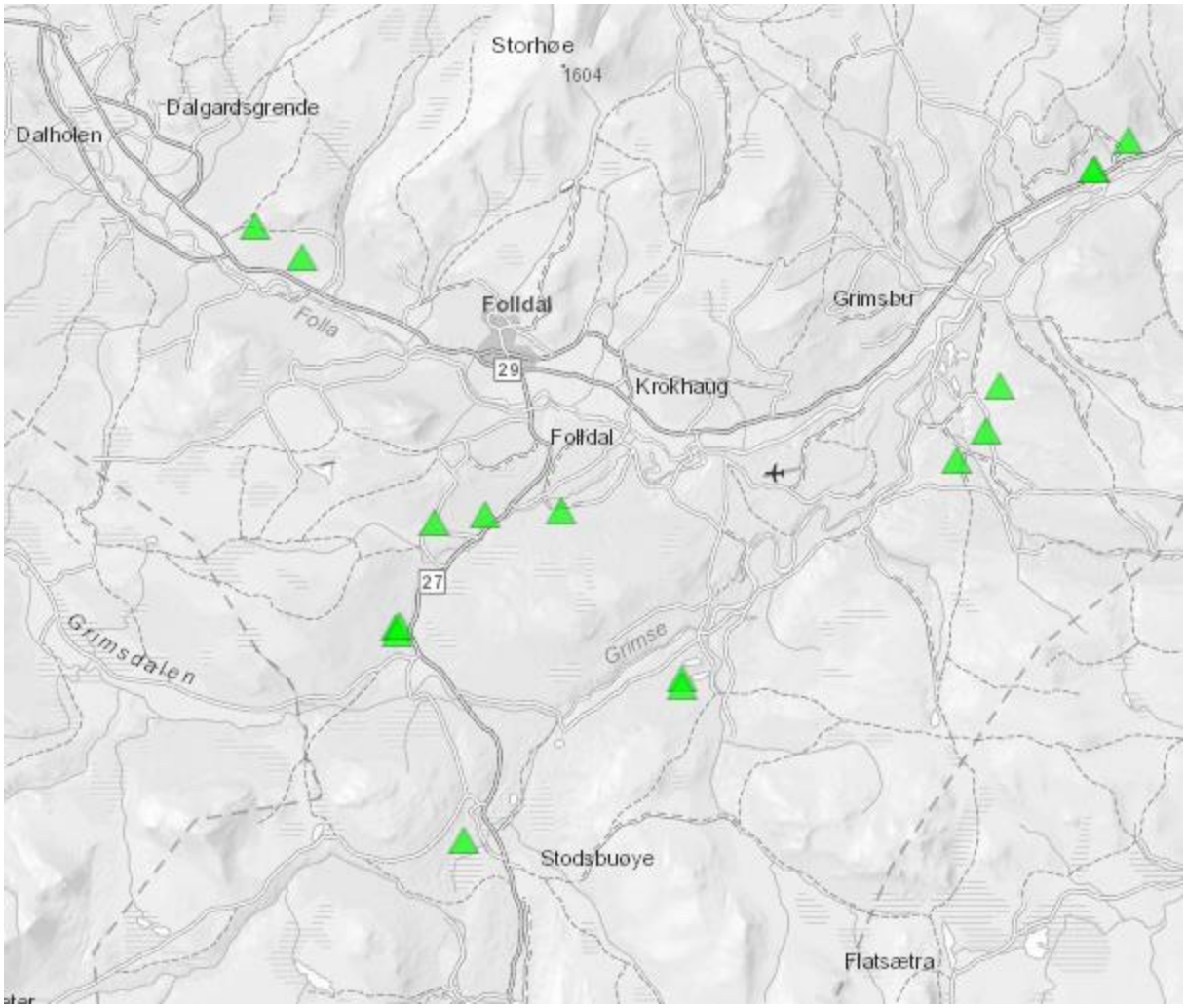

Jernfremstillingsanlegg i Folldal. *(Per april 2022 er 17 anlegg registrert i Askeladden.) Kartgrunnlag: Askeladden*

3.2. «Kolbotner»

Tidlig kullfremstilling i kullgroper

Trekull har vært brukt som energikilde i lang tid, og man har fremstilt kull på forskjellige måter. I Norge brukte man frem til 1500-tallet kullgroper, der trevirke ble brent til kull i en gravd jordgrop. De tidligste teknikkene for fremstilling av jern krevde store mengder kull.
I Folldal, der man ikke har funnet spor etter de tidlige jernfremstillingsteknikkene, har man heller ikke funnet kullgroper i stort antall.
Man fremstilte dog trekull i mindre skala for bruk i bl.a. gårdsmier. Spredte kullgroper kan være spor etter slik småskala fremstilling.

«Kolbotner» (Kullbotner) etter kullmiler

I og med bergverksdriftens store energibehov, ble kull fremstilt med en ny teknikk som gav større mengder per brenning: man bygget store reismiler/flatmarksmiler over bakken. Dette var den fremstillingsteknikk som var vanlig i Folldal. Det var kamp om skogressursene, og hvert bergverk hadde sin cirkumferens med rett til å utnytte skogen. Frem til en lovendring i 1816 hadde bøndene plikt til å levere kull til bergverket. Slik var det også i Folldal, der gruveindustrien fra 1750-årene

trengte mye kull til bl.a. konsentrering av malmen i smeltehyttene. Det finnes mange kolbotner i utmarka fra denne tida. Det kan være vanskelig å oppdage spor etter reismiler, da det som gjenstår ofte bare er en overvokst sirkel. Høydedata er et godt verktøy for å identifisere spor etter kullmiler.

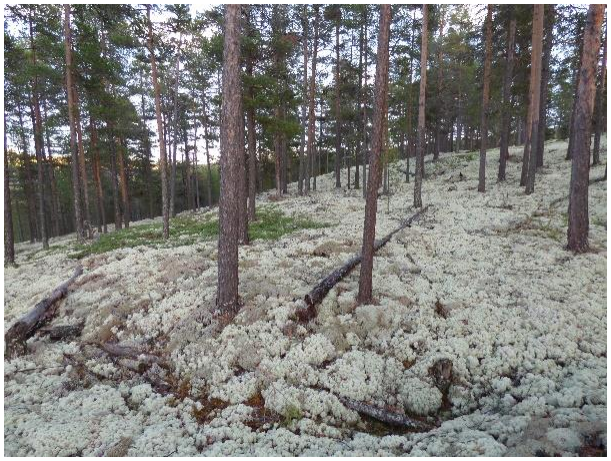

Restene etter kullmilene er ofte godt gjemt under mose, men man se den sirkelformete bunnen i terrenget. GPS-koordinater (UTM Sone 32N) for kolbotn på bildet: 6888711 N,550988 Ø

Datering

På Grimsmoen i Folldal finns en dyregrav datert til vikingtid som også kan ha vært brukt som kullgrop (datert til middelalder) *(Lil Gustafson, 1996)* Når det gjelder dateringen, er tidligere nevnte feilkilder aktuelle også her, da dateringen er basert på kull fra furu. Hvis man har brent gammel ved i gropen kan brenningen ha foregått århundre etter det C14-dateringen viser.

De fleste kull-/kolbotner i Folldal er fra 1700-1800-tallet, og kan settes i samband med gruveindustrien.

Langs Stormoegga natur- og kultursti (som starter ved Stormoegga), finnes en overvokst kolbotn og en rekonstruert kolmile og kolbrennerkoie. Nær milen finnes også spor etter to blæsterovner. I området finnes flere kolbotner.

Eksempel på kolbotn ved Stormoegga, hvor det er flere i nærheten. GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32:
6889420N, 561230Ø

Det er registrert 184 kolbotner i Folldal. *(Rapport «Utmarksregistrering i Folldal kommune 1998».)*

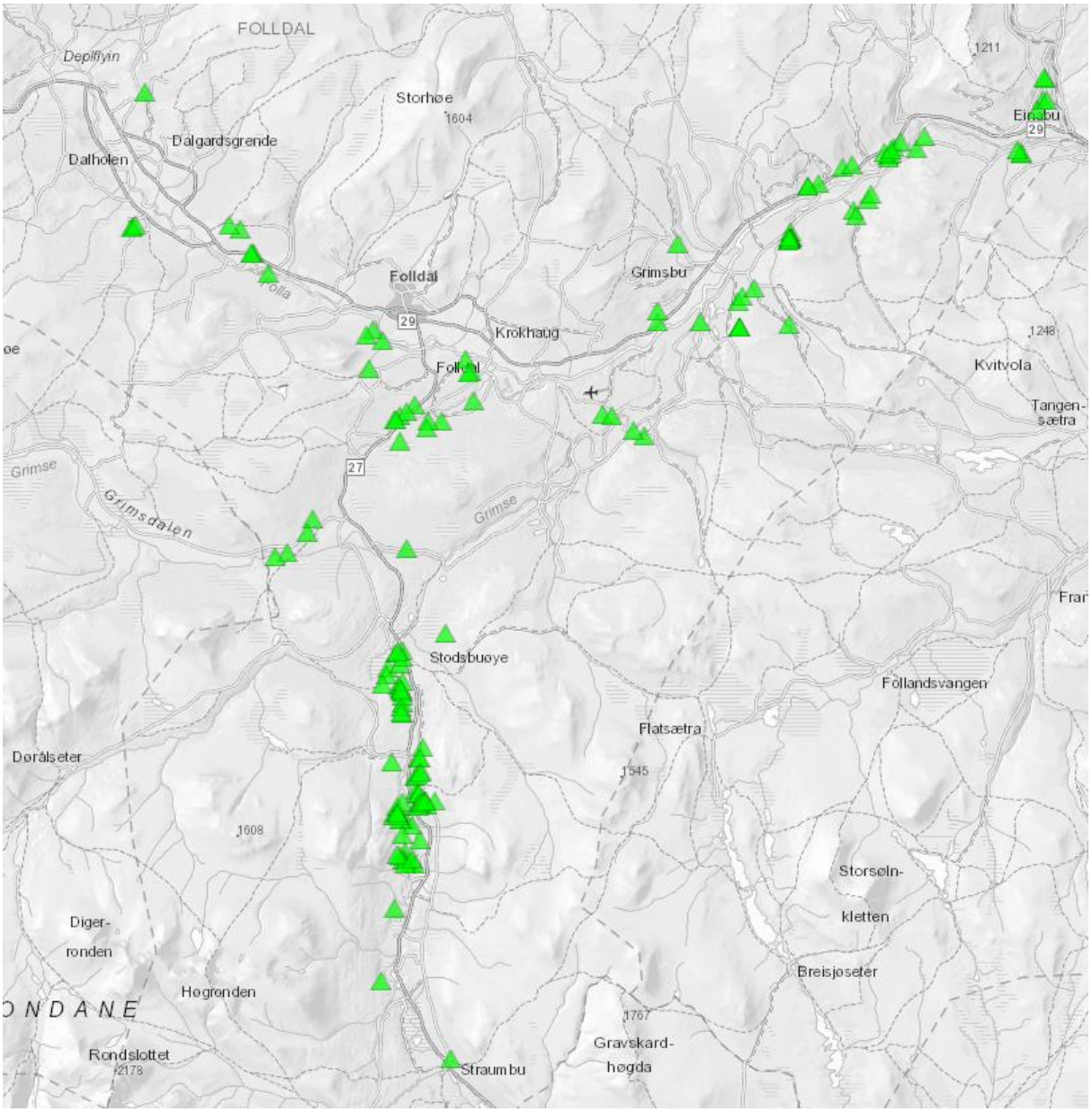

Kullfremstillingsanlegg i Folldal. *(Per april 2022 er 151 kullmiler registrert i Askeladden.) Kartgrunnlag: Askeladden*

3.3. Tjærehjell (Tjurrusjell)

Tjære har i lange tider vært et viktig impregneringsmiddel, brukt på båter, hus, tau, fiskegarn m.m. Det var vanlig med tjæremiler i Folldal, særlig i Atndalen. Nesten hver gård hadde sin egen tjærehjell til husbehov, og for noen var salg av tjære en god biintekt.

Tjære fremstilles fra kjerneved og røtter av furu, som inneholder mye harpiks. Det finnes flere ulike metoder for utvinning.

I Folldal var det vanlig å lage en tjærehjell: I hellende terreng ble det lagd en traktformet grop. Mesteparten av tjærehjellen lå i bakken, men den nederste delen var støttet opp av treverk eller oppmurt stein. Finkløvd tyrived («spik») ble stablet opp i gropen, som var dekket av never og hadde et hull i botnen. Veden ble dekket med torv eller annet materiale som begrenset oksygentilførselen.

Milen ble tent på og skulle brenne langsomt. Når kjerneveden ble varmet opp rant tyri fra harpiksen ut fra veden, gjennom et trerør fra botnen av milen, før den ble samlet opp i en beholder.

Tjærefremstillingsanlegg i Folldal

Man har funnet 9 tjærefremstillingsanlegg i Folldal. *(Registrert/kartfestet av Kåre Kirkvold.)*

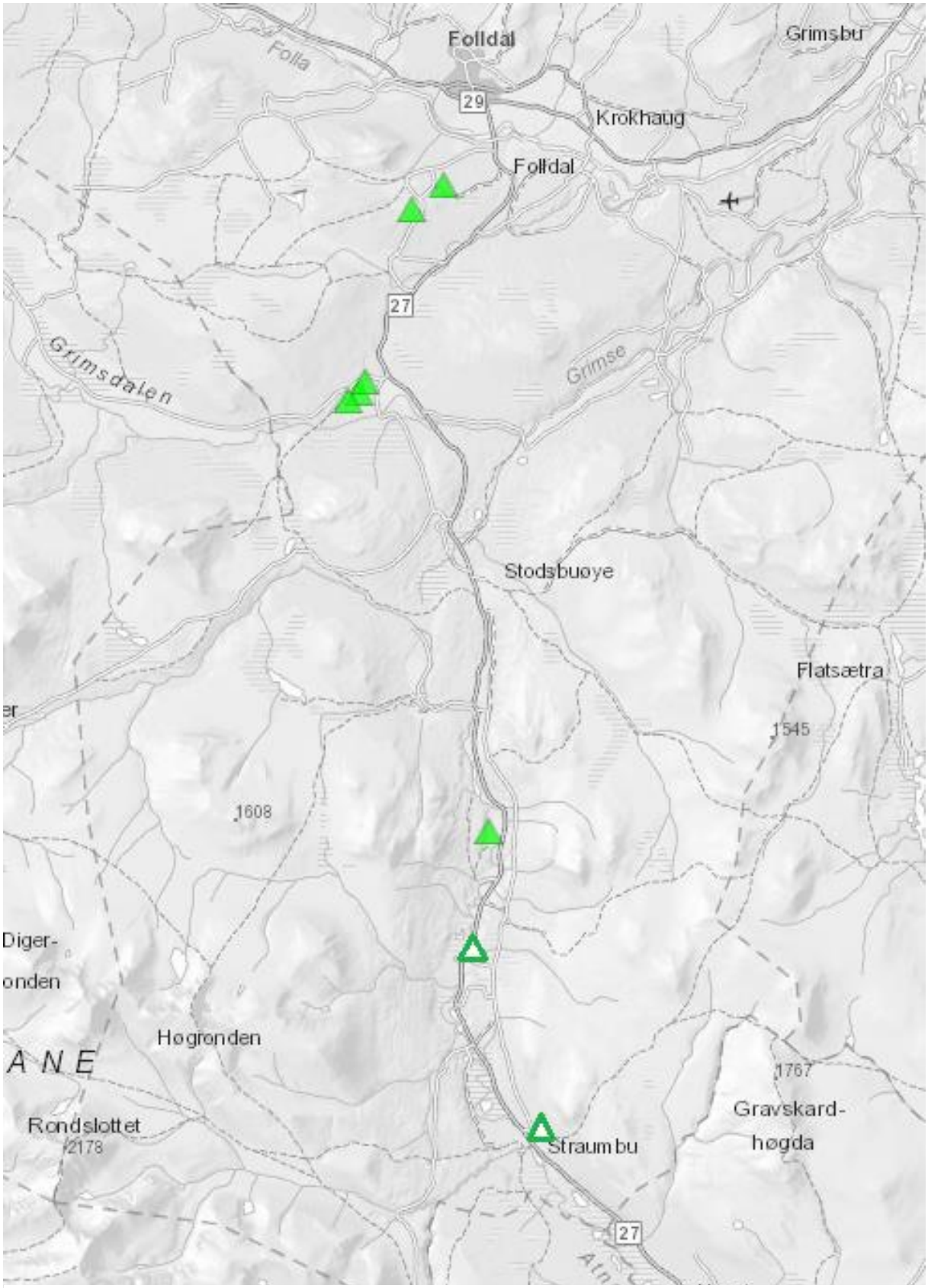

Tjærehjell i Folldal. *De lysegrønne er registrerte i Askeladden. (Per april 2022 er 6 tjærefremstillingsanlegg registrerte i Askeladden). De hvite/mørkegrønne ved Morken og Straumbu er eksempler på tjærehjell som skal registreres i Askeladden/Kulturminnesøk. Kartgrunnlag: Askeladden*

Eksempel på tjærefremstillingsanlegg, GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32:		
Rett nord for Straumbu i Nord-Atndalen:	*Ved Sveen:*	*Ved Morken, nord for Straumbu:*
6866374 N,555196 Ø	*6886814 N 550588 Ø*	*6870058N, 553444Ø*

Her er to tjærehjeller utvalgte som eksempler med bilder, én rett nord for Straumbu i Nord-Atndalen og en ved Sveen. *(Begge disse egner seg til formidling på stedet.)*

Stor tjærehjell rett nord for Straumbu i Nord-Atndalen. Denne har en diameter på ca. 6,5 meter.

Tjærehjell ved Sveen. Denne ble brukt av flere av Sveen-gårdene. Det sies at man under annen verdenskrig brukte tjærehjellen som gjemmested for en radiomottaker.

3.4. Vassaga i Mellomsbekken

Det har vært en rekke sager i Folldal, bl.a. flere i Sagbekkdalen, en ved Verket, et stort sagbruk kalt Øyasaga nord for Stadsbuøyen, og vassaga i Mellomsbekken.

GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32:
6887257N, 554024Ø

Kvilebu ved saga.

Den sistnevnte, saga i Mellomsbekken, er bevart og utvalgt som verneverdig kulturminne.
Driften ved Mellomsbekken kom i gang på siste halvdel av 1800-tallet, og varte frem til omtrent 1960. En ny sag ble bygget i 1916, og da med et stort vannhjul (vasshjul) fra en nedlagt gruve i Tron i Alvdal. Det som gjør anlegget spesielt, er at man her produserte spon, som var vanlig å bruke til taktekking i Nord-Østerdalen. Overfallshjulet drives av vann som ledes gjennom kanaler fra

Vannhjulets kugghjul driver saga.

Vassaga i Mellomsbekken. Til venstre vises vannrennen som går frem til hjulet.

Mellomsbekken til en dam, og derfra gjennom ei grøft, og til sist ei renne av tre frem til saga.
Nær saga står en liten kvilebu, også den bygget i første halvdel av 1900-tallet.
På 1950-tallet var saga forfallen, og både saghus og sagbenk ble bygget opp på ny. I 1974-75 ble saga igjen restaurert, og fikk da ny vannrenne og nytt spontak. Denne gangen brukte man deler fra det nedlagte sagbruket på Verket.

Vassaga ble av siste eier skjenket til Folldal kommune i 1992, og siden den gang har vannrenna igjen blitt restaurert.
I mange år var det årlige demonstrasjoner av hvordan produksjonen av takspon foregikk. De seineste årene har saga vært i for dårlig stand til å kjøres.
I dag er Anno museum gjennom konsolideringsavtalen med Folldal kommune ansvarlig for forvaltningen av saga.
Et løft for å på nytt sette saga i stand er igangsatt, og planlagt ferdigstilt i 2022.

3.5. Klebersteinsbrudd i Reinslia

GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32:
6888661N, 563352Ø

Klebergruva er en av severdighetene langs Stormoegga natur- og kultursti.

Kleberstein har blitt brukt til å lage kokekar og andre bruksgjenstander allerede i forhistorisk tid. Seinere ble det vanlig å bruke steinen til ildsteder. Kleberstein er også blitt brukt som bygningsmateriale, f.eks. i middelalderkirken Nidarosdomen.

I Folldal finnes flere lokaliteter med kleberstein. Langs sørsiden av Stoberget er det spor av flere mindre klebersteinsbrudd. Disse kan ha vært brukt i lang tid. Den største forekomsten av kleberstein er funnet ved Reinsliåsan.

Nødsarbeid

Under mellomkrigstiden ble det igangsatt nødsarbeid mange steder i Norge, og klebersteinsbruddet ved Reinsliåsan var et av disse. (Nødsarbeid ble initiert av offentlige myndigheter i økonomisk vanskelige tider med høy arbeidsløshet.)
Våren 1931 var over 240 personer arbeidsledige i Folldal.
Det var drift ved klebersteinsbruddet i noen år fra litt inn på 1930-tallet. Steinbruddet var det største nødsarbeidet i Folldal, og på det meste arbeidet 17 mann her.
Klebersteinen ble fraktet med hest til Reinslia taubanestasjon, og derfra videre til Alvdal stasjon med taubanen.

Omtrent 300 meter øst for hovedbruddet på Reinsliåsan er det spor etter et mindre steinbrudd.

4. KULTURMINNER KNYTTET TIL JAKT OG FANGST

Jakt og fangst har i alle tider vært viktig for folk i Folldal. Spor som pilspisser og fangstgroper vitner om en lang tradisjon av jegere og fangstmenn i området. Reinen har vært det viktigste byttet for menneskets overlevelse i området, men man har også jaktet på mange andre type vilt, som elg, hare, rype, skogsfugl, ulv, rev og jerv.

Fangstsystem i Rondane

I Rondane finnes mange spor etter jakt og fangst fra forskjellige tidsperioder. I deler av Rondane som ligger i Dovre kommune har man funnet både steinmurte og jordgravde fangstgraver, bogasteller og spor etter drivfangstanlegg (ruser og fangstbås). Bogasteller var oppmurte skytestillinger, som man gjemte seg bak ved villreinjakt med pil og bue. Gjennom å sette opp forskjellige hindre langs trekkruten, fikk man reinen til å trekke mot bogastellene.

Et av de største massefangstanleggene for rein i Sør-Norge lå ved Einsethøe i Grimsdalen. Dette var et rusefangstanlegg der villrein på trekk ble drevet inn en traktformet innhengning. Dyrene endte i en smal passasje der de ble avlivet. I området Haverdalen/Gravhø har man funnet fangstanlegg av ulike slag; et rusefangstanlegg, et stort antall bogasteller og jordgravde fangstgroper.

Omfattende fangstsystem i Folldal

I forlengelsen av disse dalgangene ligger det største fangstsystemet i Folldal kommune. Fangstanleggene med jordgravde groper ble lagt på tvers av reinens trekkretning. Rekkene med fangstgroper strekker seg langs med dalførene. Man kan forestille seg at systemene med stort antall fangstgroper var effektive, da reinflokker på trekk kom ned fra fjellet og krysset dalførene. Som nevnt kunne ulike former for hinder lede dyrene mot fangstanleggene.

I Folldal kommune har man registrert over tusen fangstgroper *(I Askeladden er de registrere som fangstgroper eller fangstgraver).* Mange av fangstgropene er del av kortere eller lengre system, mens noen ligger mer spredt. Det lengste sammenhengende systemet av fangstgroper i Folldal går gjennom Jehansdalen. Systemet strekker seg fra Veslekringla i Grimsdalen og nordover forbi Streitlien *(Kulturminne nr. 4.1.).* Nordvest for Streitlien fortsetter også en rekke med fangstgroper over Sveen mot Knutshovda. Mot nordøst går flere mindre system av fangstgroper videre langs Mellomsbekken og Folla.

Fra Storlihovda går et fangstsystem vestover og viker så av mot nord i parallelle rekker: Vest for Leirsvean og langs Vidalen, ned mot Slåen gamle skole. *(Fangstgropene vest for Leirsvean er per jan. 2022 ikke registrert i Askeladden)* På nordsiden av Folla går rekken av fangstgroper øst for den gamle skolen og nordover mot Borkhus. Nord for Borkhus fortsetter systemet opp i høyden og går mot nordvest langs nordsiden av Kvitdalen. Rekkene av jordgroper fortsetter utenfor Folldals grenser over til Kongsvoll.

Fangstgropene er ofte plassert på avsatser og morenerygger. De har vært utformet på forskjellige måter, men de fleste har hatt en innvendig konstruksjon av tre. Gropene har ofte vært utformet med en traktformet øvre del, og rektangulær form i bunnen. Man dekket over dyregravene med kvister, lyng, mose og lignende. Mellom fangstgropene brukte man noen steder ledegjerder. I mer vegetasjonsrike områder kunne man hogge gater for å lede dyrene mot gropene.

I dag er jordgropene delvis sammenraste og overgrodde, men mange er fortsatt lett synlige i terrenget. Eventuelle konstruksjoner av tre har forvitret.

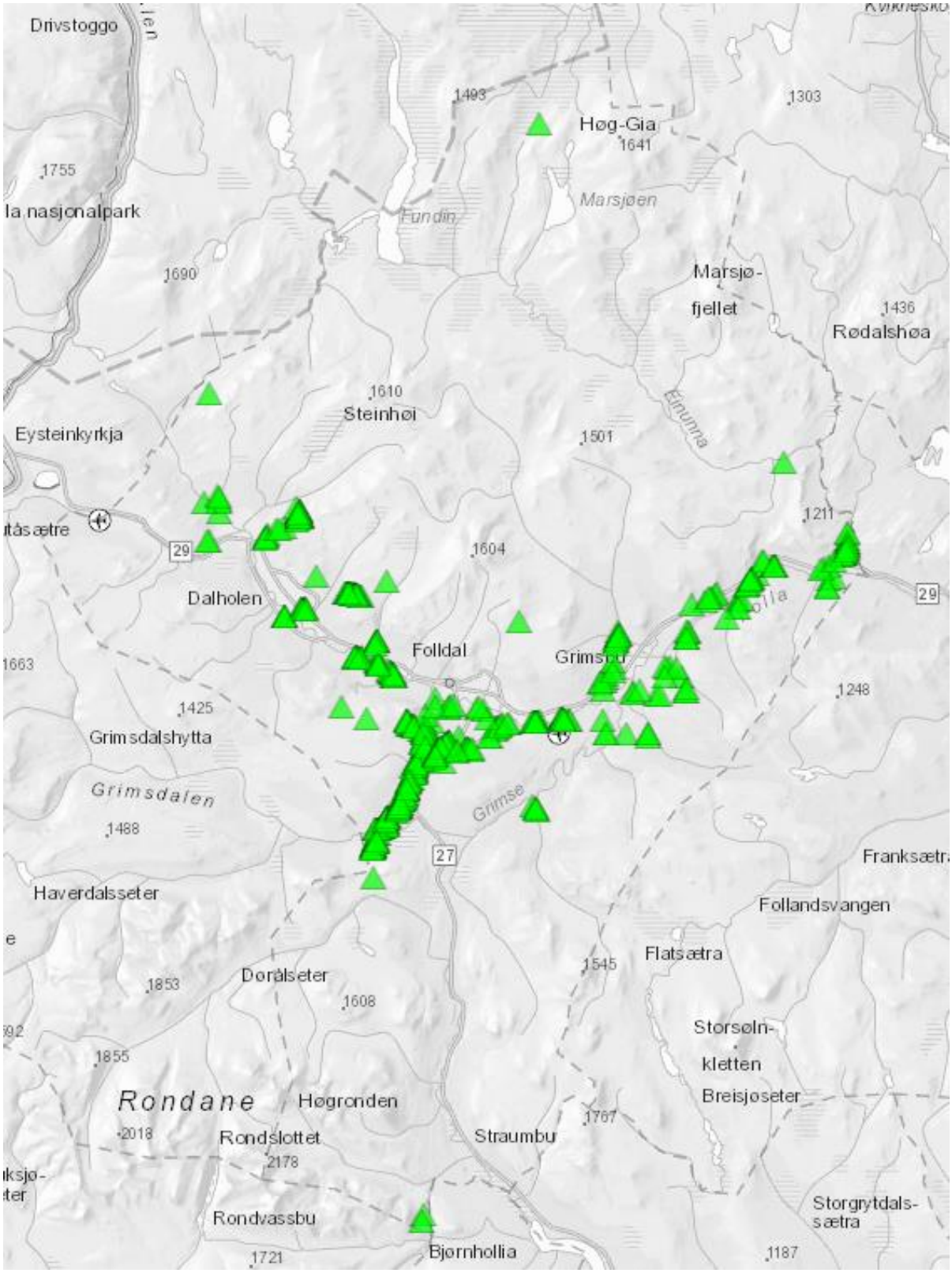

Fangstlokaliteter i Folldal kommune. *Kilde: Askeladden*

Det ble forbudt å anlegge og bruke fangstgroper for elg og hjort i 1863 og for rein i 1899. Eksisterende groper skulle fylles igjen. De fleste fangstanlegg hadde dog for lengst gått ut av bruk da forbudet kom.

Det finnes *(per jan.2022)* en rekke jordgroper i Folldal som ikke er registrert i Askeladden. Registreringer markert på (papir)kart bør gjennomgås for kompletterende digital registrering.

På kanten til fangstgropen står Kåre Kirkvold som har registrert de fleste fangstgroper som er funnet i Folldal. Fotograf: Arild Alander

Datering

I Folldal kommune er én fangstgrop datert. Gropen er del av et mindre system, ca. 200m. vest for Sagbekken. Konklusjonen ved utgravningen av fangstgropen var at den var brukt i vikingtid. Tremateriale tolket som platting/ «lokk» over enden av gropen ble datert til 890-985 e.Kr. Man fant kull i øvre del av gropen som ble datert til 1020-1215 e.Kr, og konkluderte med at gropen hadde vært brukt for kullfremstilling i tidlig middelalder. (*«Rapport om arkeologisk utgravning av en dyregrav (fangstgrop) Grimsbu», Lil Gustafson, 1996*). Det finns dog som nevnt en usikkerhetsfaktor når det gjelder datering av furu: C14-datering forteller om når treet sluttet å vokse. Hvis man har brukt gammel ved, kan dateringen havne flere hundre år feil.

Den utgravde gropen, som ligger langs kulturminneløypen som utgår fra Stormoegga, ble rekonstruert etter utgravingen.

Rypefangst

Rypefangst med snare (snurru) har også hatt stor betydning frem til midten av 1900-tallet. I dag kan man finne spor etter rypejegernes overnattingsplasser. Der det ikke fantes ei bu fra før, bygget man seg et lite «rypehus» for overnatting under fangstarbeidet. Man satte ut mange snarer, og fangsten ble solgt til oppkjøpere som brakte den til byen for videresalg. Rypene var vel egnet for lagring, transport og salg, og gav en viktig inntekt. Gårdbrukere kunne i perioder ha en høyere inntekt av rypesalget enn fra det de høstet fra gården. På slutten av 1800-tallet og rundt århundreskiftet; nettopp i den perioden gruvedrifta lå nede, var det mange gode rypeår.

Jakt har fremdeles en stor betydning i Folldal, men nå er jakten knyttet vel så mye til rekreasjon og friluftsliv som til matauk.

UTVALGTE KULTURMINNER KNYTTET TIL JAKT OG FANGST:

4.1. Fangstgropanlegg i Jehansdalen

4.2. Fangstgropanlegg i Grimsdalen

4.3.Falkefangstanlegg ved Fundhøi (Fonnhøa)

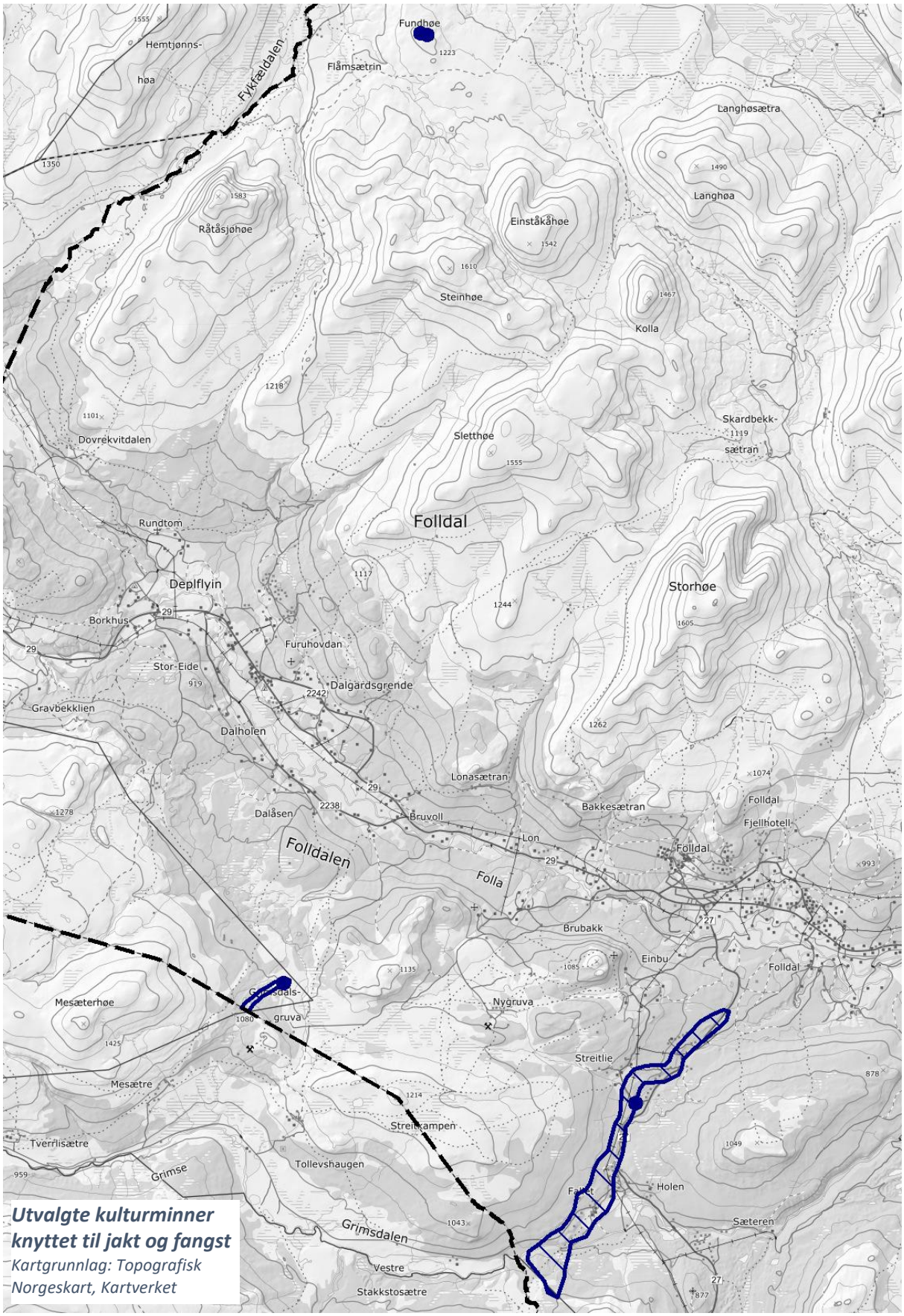

Utvalgte kulturminner knyttet til jakt og fangst
Kartgrunnlag: Topografisk Norgeskart, Kartverket

4.1. Fangstgropanlegg i Jehansdalen

GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32 for startpunkt for formidlingsanlegget ved Streitlivegen:
6884952N, 550506Ø

Fra Veslekringla sør for Fallet, der Grimsdalen går inn i Folldal, strekker det lange systemet av jordgravde fangstgroper seg nordover gjennom Jehansdalen (mellom Atndalen og Folldalen). I noen av fangstgropene har bunnkassene vært oppmurt av stein, men de fleste var laget av tre. En del av fangstgropene i Folldal er store, og man tror at disse kan ha vært beregnet på fangst av elg.

Dette er et av de 12 største fangstgropanleggene i Rondane. Bare mellom Veslekringla og Knutshovda har man funnet over 200 fangstgroper.

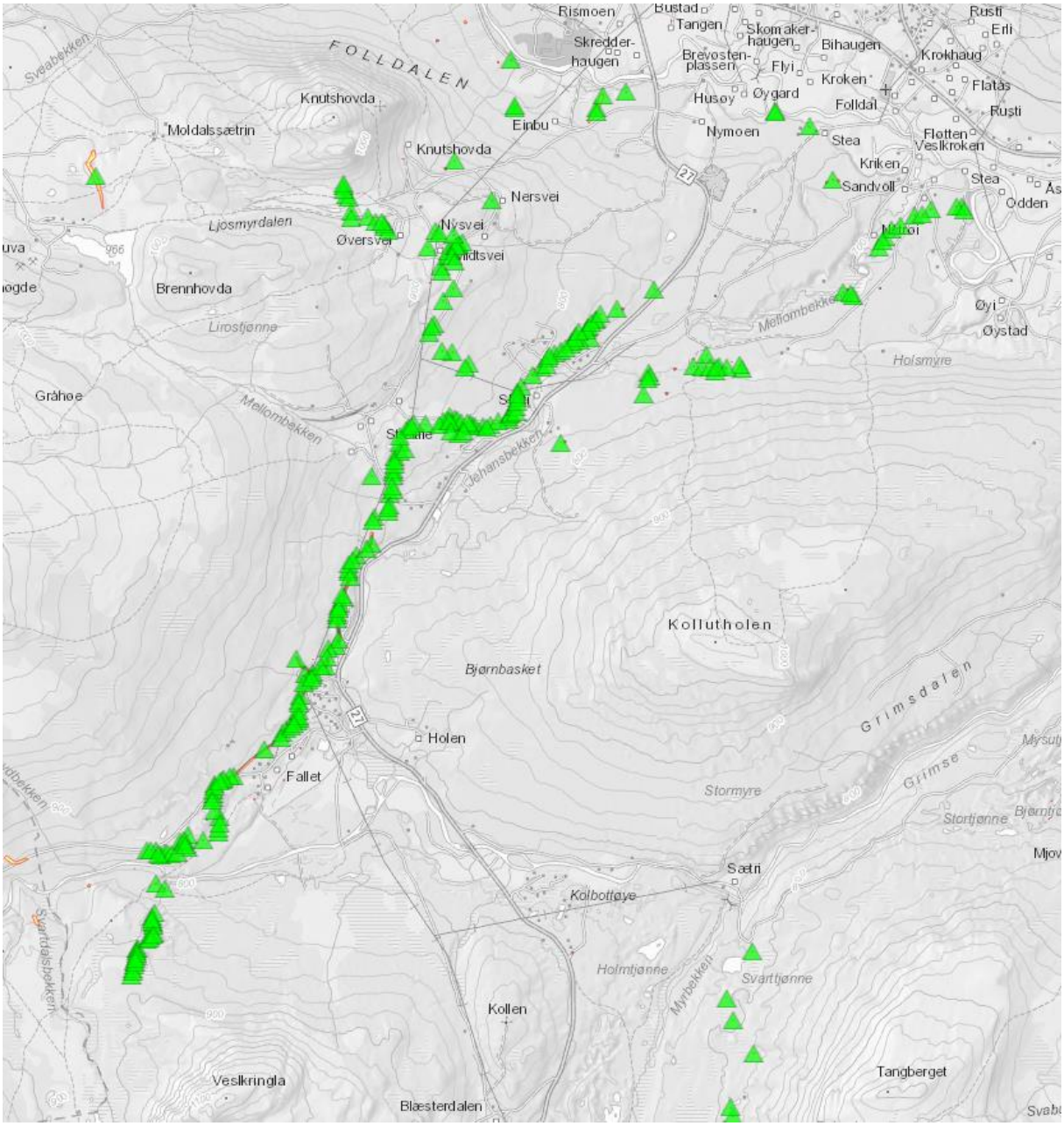

Det store fangstgropanlegget strekker seg gjennom Jehansdalen fra Fallet/Veslekringla i sør. Kilde: Askeladden

Modell av en del av fangstanlegget ved Streitlien. Langs dette fangstsystemet bør det være en oppmerket løype, slik at man (også uten GPS-baserte verktøy) finner frem til fangstgropene.

Ved veien opp mot Streitlien er det tilrettelagt for formidling, med informasjon, kart og en modell over en del av fangstsystemet. En fangstgrop ligger rett ved Streitlivegen, og dette er et startpunkt hvorfra man kan finne flere groper som ligger nærmest på linje innover i terrenget i nord-nordøstlig retning.

Alle fangstgropene er automatisk fredet (etter kulturminneloven). En del av fangstanlegget i Jehansdalen ligger innafor reguleringsplanen for Streitlien hyttefelt (R11), der området med fangstgroper er båndlagt etter kulturminneloven (gjennom Hensynssone 730).

Det savnes dateringer for dette store systemet. Utgraving og datering av groper på minst to ulike plasser i systemet, kunne gitt oss mer informasjon om Folldals historie. Dette er dog et spørsmål om ressurser også på regionalt nivå.

Funn av kulturminne fra nyere tid i det automatisk fredete kulturminnet: Denne gropen som ligger nær Streitlien-gårdene har vært brukt som lokal søppelfylling.

Dyregropene varierer i form og størrelse. En del av gropene er sammenraste/gjenfylte i dag, mens andre fortsatt er relativt dype.

4.2. Fangstgropanlegg i Grimsdalen

GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32 midt i fangstsystemet på Folldalssiden:
6887431N, 542270Ø

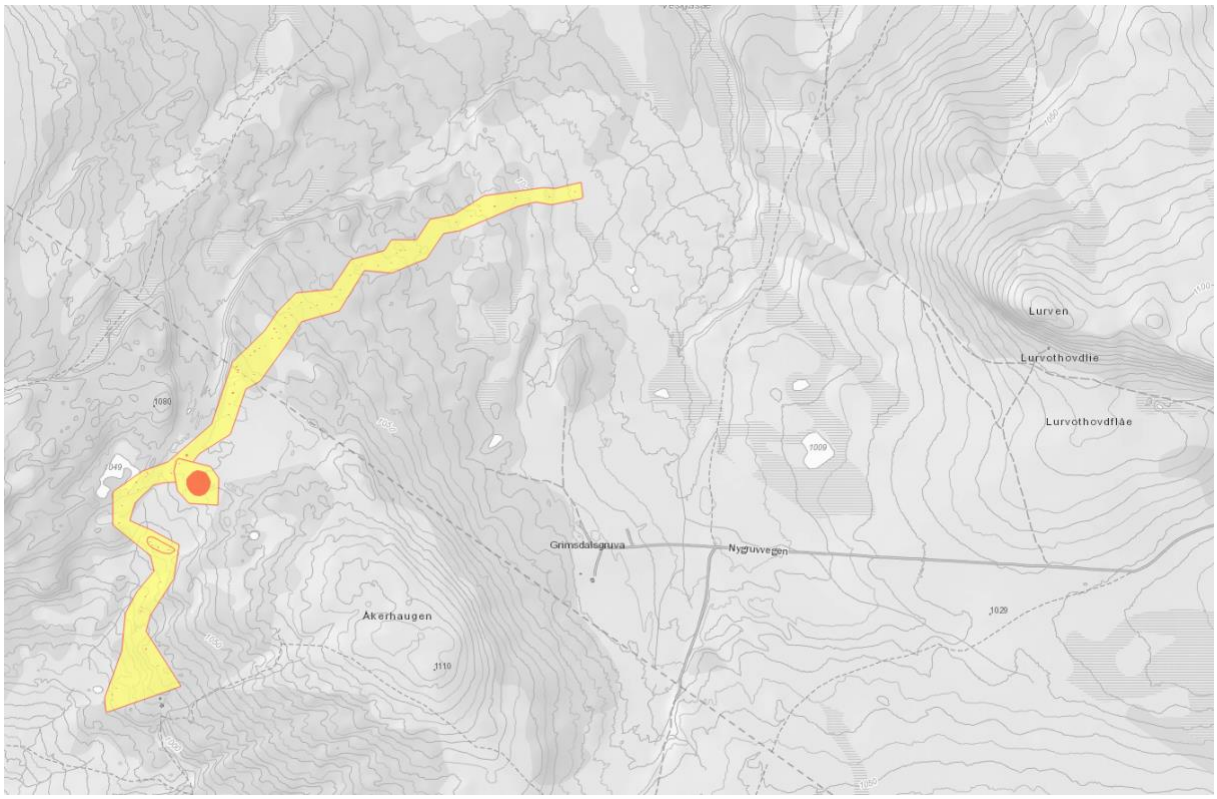

Systemet av fangstgroper strekker seg over nåværende kommunegrense mellom Folldal og Dovre. Kilde: Askeladden

Ved Gruvlie i Grimsdalen, mellom Mesæterhøe og Streitkampen, finns en ca. 2,8 km lang rekke med ca. 80 fangstgroper. Fangstsystemet strekker seg gjennom både Folldal og Dovre kommuner. Ca. halve fangstsystemet ligger i Folldal kommune. Dette er også regnet som et av de 12 største fangstgropanleggene i Rondane. Ingen av gropene i dette systemet er datert. Også her hadde det vært ønskelig med utgraving og datering av en av gropene på Folldalssiden.

På Dovresiden går en kultursti; «Gruvelistigen i Grimsdalen» fra setergrenden Tollevshaugen, forbi Grimsdalgruva og deler av fangstrekken. Fra Folldalssiden savnes informasjon om fangstsystemet *(per jan. 2022)*. Som formidlingstiltak foreslås et informasjonsskilt med kart, gjerne plassert nær sjakttårnet etter gruvedriften *(kulturminne nr.2.9.)*, som er et lett synlig landmerke på Folldalssiden.

4.3. Falkefangstanlegg ved Fundhøi/Fonnhøa

GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32 for:	
Falkefangeranlegget:	*Steinbua:*
6908720N, 545740Ø	*6908681N, 545888Ø*

Falkonering; temming av rovfugler til bruk i småviltjakt, er en flere tusen år gammel kunst fra Asia. Man antar at det har foregått falkefangst i Norge fra 900-tallet eller enda tidligere. Snorre Sturlason skriver om at kong Håkon Jarl i slutten av 900-tallet betalte gull og hauker/falker i skatt til danskekongen Harald Blåtann. Gulatingsloven inneholder bestemmelser som regulerer rettighetene til «haukar i utmarki».

I seinere århundrer kom folk fra kontinentet reisende for å fange rovfugler i fjelltraktene. Mange var fra Nederland, og falkefangerkunsten kunne gå i arv i generasjoner.

Man fanget falker (bl.a. jaktfalk og vandrefalk) og hauker, som ble solgt til falkonerer som temmet dem. Falkoneri hadde høy status, og rovfuglene ble solgt for store summer til fyrster og konger. Etterspørselen i Europa økte på 1500-tallet, og mange var interesserte i å fange jaktfalken som levde i fjelltraktene. Falkefangsten i Norge var antagelig på sitt mest intense på 1600-tallet, og fortsatte i minkende skala til den opphørte før midten av 1800-tallet.

Falkefangst. Her er rovfuglens hette tatt av og den er klar for å fange sitt bytte. Stikk etter J. E. Ridinger. Kilde: Store Norske Leksikon

I forgrunnen syns rester etter falkefangeranlegget i form av en sirkelformet voll. I bakgrunnen syns innsjøen Fundin/Unndalsvatnet.

Det er registrert mange falkefangerplasser i Rondane. Navn som Falkhyttekollen, Falkranden og Falkhøa vitner om aktiviteten. I Folldal kommune har man funnet ett falkefangstanlegg på Fundhøi (Fonnhøa) i Einunndalen.

Omtrent 20 meter fra varden på toppen av Fundhøi syns tydelig en rund voll der falkefangstanlegget lå. Falkefangeren gjemte seg i en torvgamme. Rundt fangsthytten var det satt opp høye stolper koblet til et trinsesystem med tauverk som kunne dirigeres inne fra hytta. En kunstig falk påkalte oppmerksomheten til forbipasserende rovfugler. En levende lokkedue satt fastbundet i et rep, og når en rovfugl angrep duen trakk falkefangeren i repet, slik at duen ble dratt ned på bakken og et fangstnett falt ned over begge fuglene. Rovfuglen fikk en hette over hodet, klør og nebb ble klippet, og den ble fastbundet i hytta i vente på transport sørover.

Rekonstruksjon av ei falkefangerhytte. Bilde: Anno/Trysil-Engerdal museum

Fotografiet er tatt i retning mot steinbua, med vollen etter fangstanlegget foran i bildet, og varden lengst til høyre. Steinbua vises ikke her, da den ligger i skråninga bak den solbelyste høyden (midt i bildet).

130-140 meter fra varden på Fundhøi i østlig retning, finnes restene etter falkefangerens overnattingsbu. Bua var oppmurt av stein og delvis gravd inn i bakken. På slutten av 1900-tallet ble det funnet ei krittpipe i restene etter steinbua. Utfra fabrikkmerket på pipa fant man ut at den var laget i den nederlandske byen Gauda omkring år 1720. *(«Fjelljegere - Gamle dagers jakt og fangst i Folldal», Bjørn Wegge)* I tillegg til rester etter mange krittpiper har man funnet biter av flintstein som ble brukt for å tenne pipa. Man vet ikke hvor gammelt anlegget er, men man kan anta at det var den siste av falkefangerne som av ukjent årsak etterlot seg ei hel pipe en gang etter 1720.

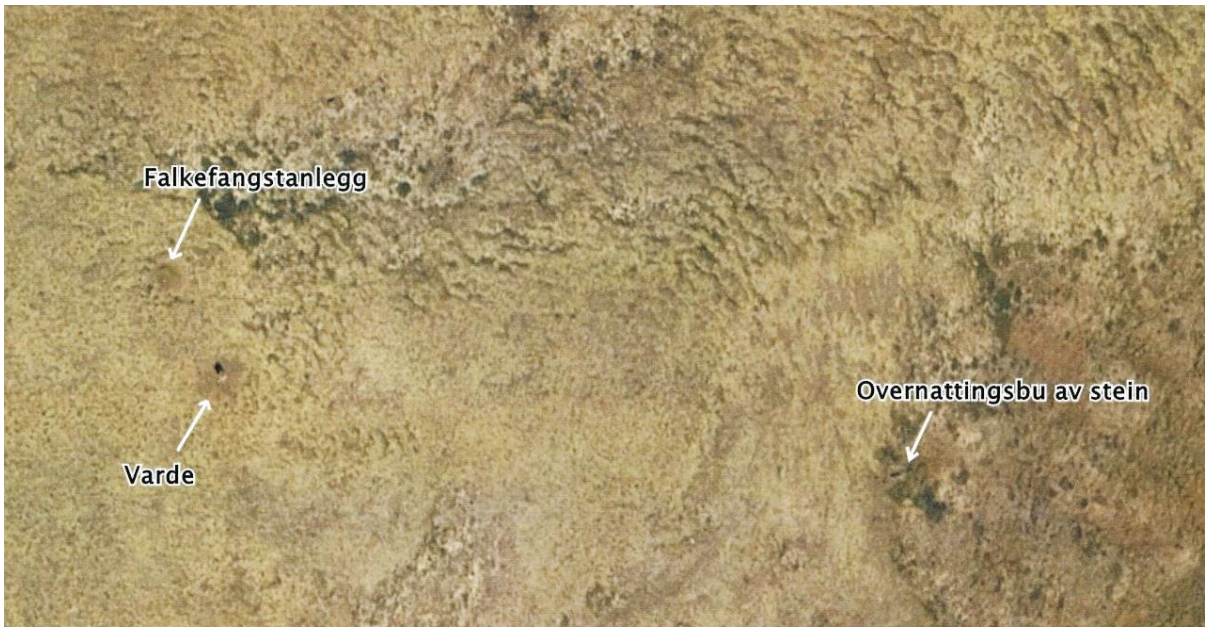

Steinbua ligger ca. 150 meter fra selve fangstanlegget på toppen av Fundhøi.

Gjennom kulturminneplanen foreslås fredning av fangstanlegget og overnattingsbua.

Falkefangerens overnattingsbu i skråningen øst for fangstanlegget. Anlegget ligger på grensa mellom Knutshø Landskapsvernområde og Flåman naturreservat. (Sporene av fangsthytta ligger innafor Flåman, og tuften etter bua innafor Knutshø.)

5. LANDBRUKETS KULTURMINNER

Gode beiteforhold

Folldal fikk fast jordbrukende befolkning tidlig på 1600-tallet. Det er sannsynlig at det var setre i dalen tidligere, som etter hvert ble til faste boplasser.

I Folldal kommune finnes ulike typer berggrunn, noe som gir store variasjoner i jordsmonnet. De næringsrike bergartene i Trondheimsfeltet gir gode vekstforhold i den nordlige delen av kommunen; nord for Grimsa og Folla. De næringsrike områdene ble tidlig tatt i bruk til beitemark og slåtteenger.

Felegre og setre

Man drev tidlig med fedrift i de gressrike dalgangene. De som drev fehandel kjøpte gjerne opp unge dyr om våren til foring gjennom sommerhalvåret, for så å selge dem om høsten. Der beitet var som best ble det etablert felegre, hvilket navn som Einståkålegret, Klemetlegret og Marsjølegret vitner om. Ved legret bygget man en enkel bu for overnatting.
Etter hvert ble det bygd opp mange setre i dalgangene, også på plasser hvor det hadde vært felegre. Her var vekstforholdene gode og marken gødslet. Gløtlegret i Einunndalen er eksempel på en slik plass: Der var det feleger i flere tiår før det ble etablert to setre like før 1860.

Slåtteenger og måssåsanking

Etter gruvas etablering var det en del som tok i bruk slåtteenger i Einunndalen og Kakelldalen. Hver gård hadde sine slåtteteiger for innsamling av vinterfôr. Utfordringen var å få nok fôr til vinteren, og det var vanlig å drøye ut vinterfôret til dyrene med sanking i utmark. Man samlet løv, slo myrgress, og sanket lav («måsså») i store mengder som man kjørte hjem til gården på slede vinterstid. «Måssåen» trives også under mindre næringsrike forhold, og var derfor en viktig ressurs i de sørlige delene av kommunen der berggrunnen består av sparagmitt som gir et magrere jordsmonn.

Jordbruk med utfordringer

Korndyrking var vanskelig å få til i Folldal. Korntrøene lå i skråninger i høyden, hvor det var mindre risiko for frost. Man dyrket bl.a. bygg, nepe og kål, og etter hvert prøvde man seg med potet.

Man hadde ulike teknikker for å berge avlingene fra frosten: Man tente bål som ga et beskyttende røykdekke, holdt kornet i bevegelse gjennom å dra et tau over åkeren slik at nattefrosten ikke fikk festet seg, eller vannet gjennom natta.

Århundre av jordbruk og setring har skapt et verdifullt kulturlandskap. Gjennom fortsatt drift på mange gårder og setrer, holdes kulturlandskapet i hevd.

Eldre gårdstun

Noen av de eldste gårdene i Folldal er, fra øst til vest: Ryen, Holen (Nordre og Søndre/Framistuggu), Grimsbu (Hemmigarden, Uppistuggu og Gammelgarden)/Foldalen, Kvebergsøyen, Brennodden, Brandsnes, Kroken, Streitlien, Husom, Dalgardene, Furuhovde, Eide, Borkhus, Slåen og Rydningsøyen.

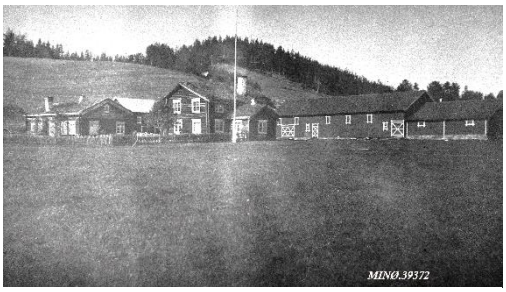

Holen Søndre er en av de eldste gårdene i Folldal. MINØ.039372

De fleste av de eldre gårdstunene er blitt modernisert ettersom nye behov har meldt seg. En gammel gård i Øvre og en i Nedre Folldal som begge har et flertall eldre bygninger bevart, er utvalgte som eksempler på gårder som i stor grad er autentiske. I tillegg er Klemetplass et stykke øst for Folldal Verk/sentrum utvalgt som eksempel på gård med kombinasjonsnæringen landbruk og gruvearbeid.

5. UTVALGTE LANDBRUKSRELATERTE KULTURMINNER

5.1. Ryen Øvre
5.2. Slåengårdene: Søndre Slåen og Nordre Slåen
5.3 Klemetplassen
5.4. Einunndalen (kulturmiljø)
5.5. Løpestreng m. kibb /Taubane fra Fallsetra
5.6. Bekkekvernen i Kvita ved Borkhus
5.7. Måssåbu: Talleråsmåssåhuset
5.8. Kvilebu med stall i Einunndalen: Klemetbua
5.9. Vannveiter (vassveiter) ved Nysætra
5.10. Potettrøer

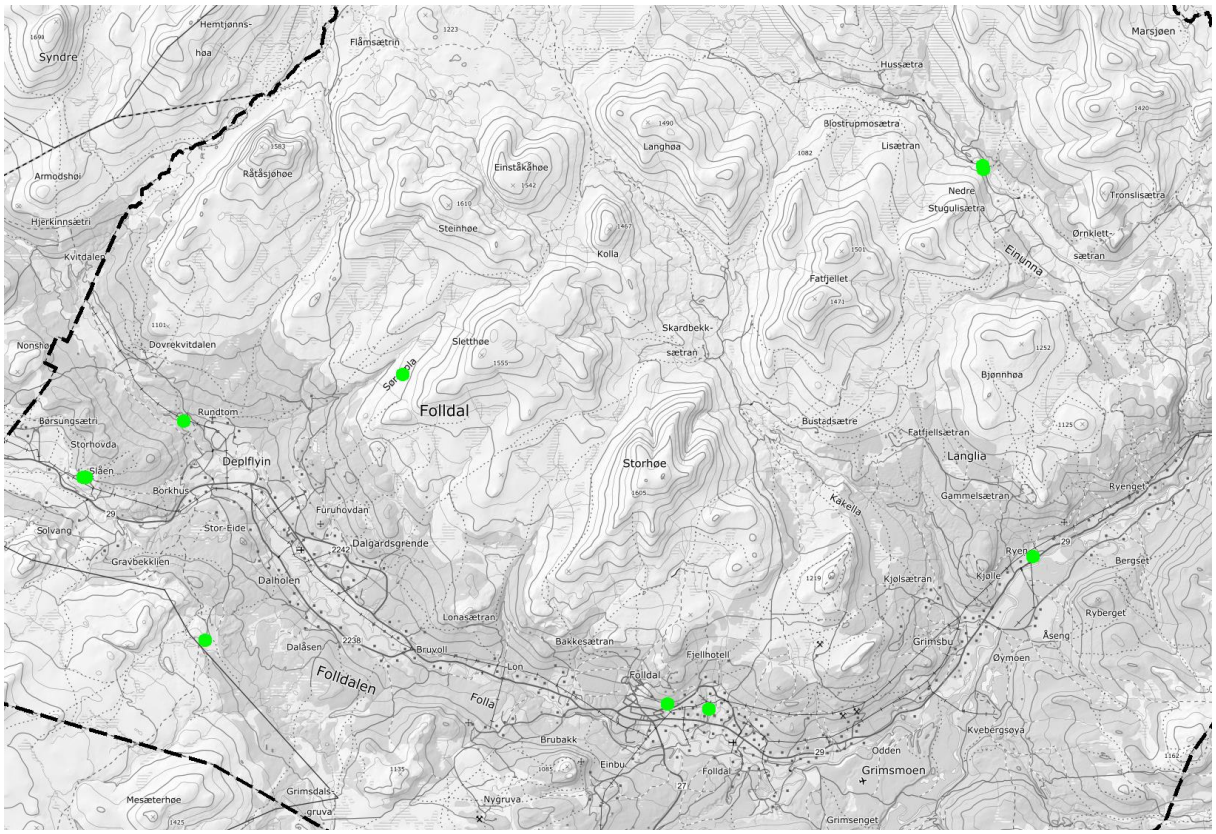

Utvalgte landbruksrelaterte kulturminner *Kartgrunnlag: Topografisk Norgeskart, Kartverket*

5.1. Ryen Øvre

Eiendom:	*GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32:*
Gnr.52/bnr.6	*6893871N, 562455Ø*

Ryen Øvre (Elvegard'n/Jørnsgarden) ligger i Nedre Folldal, ca. 13 km øst for Folldal sentrum. Det gamle tunet er et blikkfang, der det hviler ovafor hovedveien mellom Folldal og Alvdal.

Gården er opprinnelig fra 1600-tallet, og bygningene på tunet er fra 1700- og 1800-tallet. Tidligere var hovedbygningen på gården to enetasjes tømmerbygninger som lå side om side. Den ene stuen er blitt flyttet og satt opp nær grendehuset Rondeslottet.

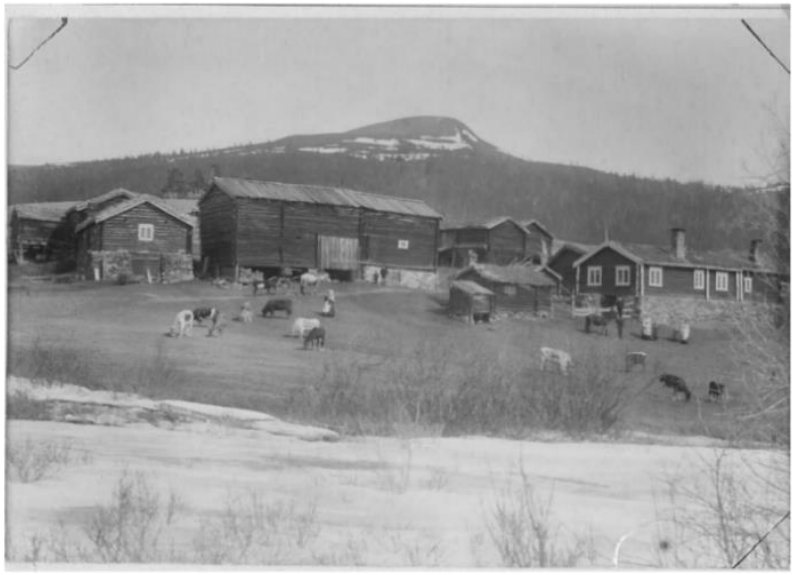

Her ser man de to sammenbygde tømmerbygningene/Østerdalsstuene (til høyre i bildet). Den ene er i dag flyttet og den andre påbygd med en etasje. MINØ.140160

Østerdalsstuen som ble flyttet fra Ryen Øvre i 1967, her fotografert på sin nåværende plass nær grendehuset Rondeslottet. Fotograf: Per Hvamstad, MINØ 123814

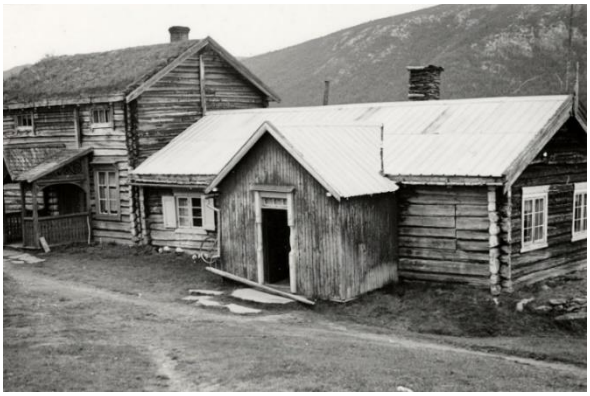

«Gammelstua» på sin opprinnelige plass. I dag står kun grunnmuren igjen. Fotograf: Halvor Vreim, Riksantikvaren.

Stuebygningen som står igjen, er påbygd med en etasje. På 1920-tallet fikk stuen et inngangsparti i sveitserstil. Begge stuebygningene er fredet.

Denne stuen står på sin opprinnelige plass, men er bygget på med en etasje. Inngangspartiet er fra 1920-tallet.

I tillegg til stuebygningen i to etasjer, står fortsatt flere av de gamle driftsbygningene igjen. Ryen Øvre er valgt ut som eksempel på autentisk gårdstun i nedre Folldal.
Gården er privateid.

Stabburet på Ryen Øvre (2020).

Ryen Øvre omkring år 1915-1920. MINØ.027080

Ryen Øvre år 2020; ca. hundre år seinere.

5.2. Slåengårdene: Søndre Slåen og Nordre Slåen

Eiendom:	*GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32:*
Søndre - Gnr.151/bnr. 2 , Nordre - Gnr.152/bnr. 10	*6896056N, 536420Ø 6896054N, 536343Ø*

Søndre Slåen (2020), sett fra Nordre Slåen. Eiendommene er omkranset av lange steinmurer.

Slåen i Øvre Folldal var opprinnelig én stor gård, som ble delt i to bruk i første halvdel av 1800-tallet.

Søndre Slåen

Søndre Slåen (Slåen Søre) ble ryddet i slutten av 1600-tallet og er den eldste av de to gardene. På Søndre Slåen står et stort steinfjøs der den nedre delen ble bygget i slutten av 1700-tallet. Steinen til fjøset ble tatt ut i bjørkelia like ovenfor gården.
Det nyere overbygget med det buede taket vitner om inspirasjon fra Amerika.

Steinfjøset fra 1700-tallet på Søndre Slåen, fikk sitt buede tak på 1930-tallet. På 1800-tallet var flere av sønnene på gården i Wisconsin, og en av dem (Hans Erlandson Slåen) overtok gården da han kom hjem igjen. Hans svigersønn (Martin Fredrik Oleson Ruste) var også i Amerika, og det er trolig han som bygde overbygget med mansardtaket på 1930-tallet.

Rundt eiendommene er det lange steingjerder som er oppmurt av steinen som ble ryddet fra jordene. Steingjerdene beskyttet innmark og dyrkingsarealer, og markerte samtidig eiendomsgrenser.

Om somrene flyttet gårdsfolket ut av storstua («Ragnhildstua»), og inn i den lille sommerstua. Det store huset ble brukt som gjestehus om sommeren.
Gården Slåsæter på sørsiden av Folla hørte til Slåen Søre frem til 1899.

På Søndre Slåen har det vært turistvirksomhet om somrene det siste tiåret, med galleri i stabburet, kafé og mange besøkende på det gamle tunet.

Hovedbygningen «Ragnhildstua» og stabburet som de siste årene er blitt brukt som galleri.

Nordre Slåen

Nordre Slåen (Slåen Nordre/Nørdre Slåe') ble fradelt fra Søre Slåen i første halvdel av 1800-tallet, og brukt til slått av første bruker. Gården ble bygd opp av neste bruker (Ola Tollevsen) i andre halvdel av 1800-tallet. Han var både smed og snekker og lagde alle redskaper og alt inventar selv. Samme mann skal ha bygd mye av steingjerdene rundt jordet.

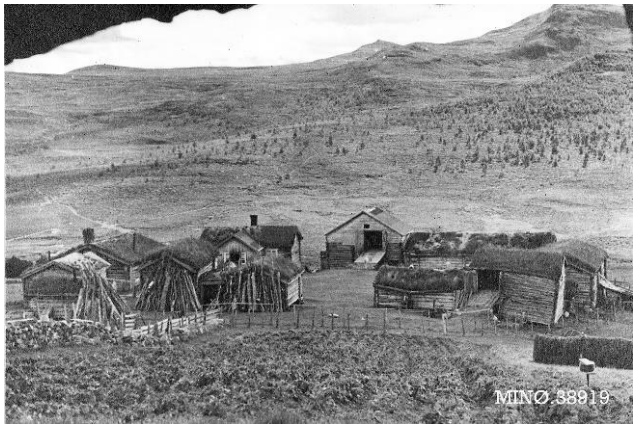

Nordre Slåen 1943. Under krigen, da det var forbudt med offentlige fester, ble den gamle stua (gammelstuggu) i Nordre mye brukt som møtelokale/ til fester, auksjon og annet. Fotograf: Karstein Wibe Lund/ MINØ.038919

Nordre Slåen 1964. Flyfoto: Widerøes Flyveselskap A/S / MINØ.018412

Nordre Slåen (2020).

I dag er begge gårdene privateide og uten fastboende.

Slåengårdene er valgt ut som eksempel på autentiske verneverdige gårdstun i øvre Folldal.

Nordre Slåen (2020)

5.3. Klemetplassen

Eiendom:	*GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32:*
Gnr.92/bnr.1	*6889691N, 553531Ø*

Klemetplassen er en gammel gruveplass, der man forsørget seg gjennom å kombinere jordbruk og gruvearbeid. Det var en vanlig kombinasjon i Folldal etter gruvas oppstart i 1740-årene. Gården er i stor grad autentisk, med velbevart steinfjøs, hovedbygg, eldhus og stabbur. Hovedbygget - «Stigerstuggu» - er flyttet hit fra Verket i Folldal, etter at både bygg og inventarer fra Verket ble solgt på auksjon år 1895. Klemetplass er den best bevarte av gruvebondeplassene i Folldal.

På gårdene der mennene arbeidet i gruven, tok kvinnene seg av det daglige gårdsarbeidet. Når mannen hadde fri fra gruva, ventet arbeidet på egen gård. På Klemetplass ble det leid ut rom til gruvearbeidere, bl.a. folk fra øvre del av Folldalen.

Den verneverdige gården/gamle gruveplassen er i privat eie.

Hovedbygningen «Stigerstuggu» sto ved Verket før huset ble solgt på auksjon i 1895 og flyttet til Klemetplass. Til venstre for hovedbygningen vises det gamle steinfjøset.

Steinfjøset på Klemetplass er bygd på med flere laftede rom.

Setre

Seterdrift var en måte å spare på beitet nær gården. På setrene fikk dyrene spise seg opp på energirikt gress, etter den lange magre vinteren. Husdyrene ble ført til seteren om våren, og tilbake til gården før vinteren kom. Noen hadde både heimsetre nær gården og fjellseter lengre inn i dalførene.

Mange av gardene i Folldalen hadde seter i Einunndalen eller Kakelldalen.

Seterbygningene ble satt opp med de materialer man hadde tilgjengelig. Det var ikke uvanlig at en gammel bygning ble flyttet til seteren når man bygget nytt på gården. Setrene i Øvre del av Folldal var gjerne preget av byggeskikk fra Gudbrandsdalen. I Einunndalen ble det satt opp mange gamle østerdalsstuer.

Egen plan for seterområder

Setrene i Folldal er kartlagt (2005) og kommunen har utarbeidet en egen delplan for seterområder (*Kommunedelplan for seterområder i Folldal kommune, vedtatt 2015*), som i stor grad ivaretar kulturminneverdier. Seterområdene er avsatt til LNF-formål i kommunens arealplan.

Kommunedelplanen for seterområder gir åpning for nye bygninger i gamle miljøer, men angir retningslinjer for tilpassing. Drift på setrene stimuleres, da aktiv setring med egnede driftsbygg er en forutsetning for å kunne bevare kulturlandskapet. I planen for seterområder gis bl.a. disse retningslinjene knyttet til arealformålet*: «Innenfor denne sonen er det ikke ønskelig med utvidelse av bolig eller fritidsbebyggelse eller næringsbebyggelse utenom landbruk»*, med visse unntak, som f.eks. *«anlegg for tilrettelagte aktiviteter og opplevelser knytta til gards- og seterdrift og gardskafe eller gardsbutikk …»* Det åpnes for muligheter til vern gjennom bruk: *«Næringsvirksomhet på den enkelte seter som formidler og bygger opp under kulturlandskapsverdiene i seterlandskapet skal normalt tillates, mens virksomhet som svekker kulturlandskapsverdiene ikke skal tillates.»*

Videre uttrykkes at: *«Alle tiltak på seterbygninger som omfattes av plan- og bygningsloven skal planlegges og utføres slik at bygningene tilpasses lokal byggeskikk i seterområdene, og slik at bygningene passer inn i kulturlandskapet med hensyn til plassering, størrelse, form, materialbruk og farger.»*

Retningslinjene er ikke juridisk bindende, men er retningsgivende for kommunens forvaltning av områdene, hvilket i praksis innebærer en beskyttelse av seterbygg- og områder. De eldre seterbygningene er SEFRAK-registrerte, og noen er i tillegg fredet etter kulturminneloven.

I kulturminneplanen foreslås ingen juridisk bindende tiltak spesifikt for seterområder og -bygg, da disse blir ivaretatt gjennom delplanen for seterområder.

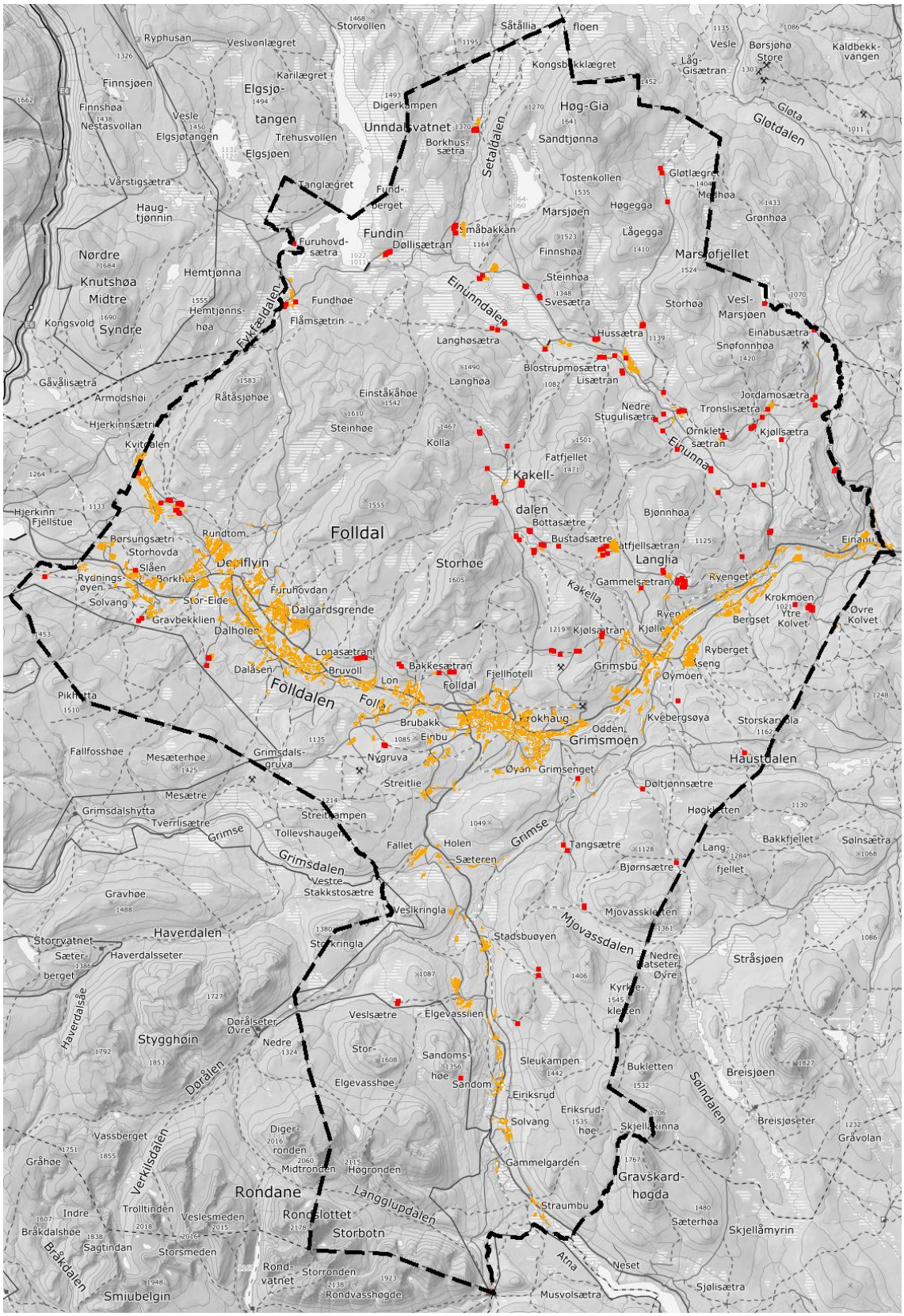

Dyrka mark (gul) og setre (rød) i Folldal.

5.4. Einunndalen (kulturmiljø)

Einunndalen er med sine 55 km landets lengste seterdal. Her har samer drevet reindrift og gjetere drevet med fedrift. Fra midten av 1700-tallet har det vært seterdrift i Einunndalen. Århundrer av beiting og setring har skapt et unikt kulturlandskap mellom fjellene.

Her finnes også spennende landskapsformasjoner etter siste istid, bl.a. bresjøterrasser flere steder. Strandlinjene (såtåer) etter en bresjø i forandring er tydelige, liksom andre formasjoner avsatte når innlandsisen smeltet.

Verneverdige områder

Einunndalen ligger i Knutshø villreinområde og deler av Knutshø landskapsvernområde strekker seg over dalen. Dalen rommer 4 naturreservat: Flåman, Einunndalsranden, Meløyfloen og Bjørndalen. Områdene er vernet grunnet tydelige spor etter istiden. I tillegg er Meløyfloen et viktig våtmarksområde. Her var det flere slåtteenger, der man høstet myrgress til vinterfôr.

Kulturlandskapet med setrer er verdifullt som kilde til kunnskap om tidligere tiders måte å bruke naturresursene på. I tillegg har seterområdene høy estetisk verdi og opplevelsesverdi, og kan være kilder til næringsutvikling og verdiskapning. Aktiv setring holder kulturen levende og bidrar til at landskapet holdes åpent.

Miljøverndepartementet gjennomførte en nasjonal kartlegging av verdifulle kulturlandskap på 1990-tallet. Einunndalen ble da utvalgt som et av de 12 mest verdifulle i Hedmark, og står i dag oppført som et av 25 særlig prioriterte kulturlandskap i Innlandet.

Døllia *i Einunndalen er eksempel på en setergrend. Her ligger fire setre samlet. På en av seterene er det fortsatt drift/ aktiv setring.*

Det var tidligere vanlig å bygge fjøs av stein, et material som var lett tilgjengelig i Einunndalen. Det lange steinfjøset i Døllia er fra 1800-tallet, men er påbygd i seinere tid.

Seterstue med utvendig brannmur og pipe bygd av lokal naturstein.

Blostrupmosetra *i Einunndalen er eksempel på ensligliggende seter. Seteren hørte til gården Blostrupmoen på Alvdal. Det er flere gårder i Alvdal som har seter i Einunndalen. Blåstrupmosetra er i stor grad autentisk, og alle de fire stående bygningene her er vedtaksfredet. Dette er den eneste seteren med fredete bygninger i Folldal. Det er gjort tiltak for å forhindre forfall av byggene, men bl.a. steinfjøset (i midten av bildet) har i behov for vedlikehold, da barduneringen som skal holde taket på plass har løsnet.*

T.h.: Også her er brannmuren/pipa bygd utenfor hovedbygningen.

T.v.: I det gamle steinfjøset er store skiferheller satt opp som båskiller.

5.5. Løpestreng/taubane med kibb fra Fallsetra

Eiendom:	*GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32:*
Gnr.230/bnr.1, Folldal statsallmenning	*6904483N, 561113Ø*

Anlegget med kibben ble bygget i 1950 av Jo Brandsneshaug.

Melken fra setrene i Einunndalen ble fra sist på 1930-tallet hentet av melkebilen. Melken ble hentet ved veien, og dit var det langt å gå langs elva fra Fallsetra. I 1950 bygget man derfor en «taubane» over elva. Her sendte man melken frem til veien ved hjelp av en løpestreng med kibb. Kibben ble restaurert i 1995.

Buer og andre landbruksspor i utmark

Det har stått mange buer rundt om i fjellene som ble brukt ved jakt og fiske, måssåsanking, slått og kjøring av høy og starr til gårdene og ved til setrene etc. En god del brukes fortsatt i dag, mens av andre står bare rester igjen.

I utmark kan man også finne spor av felæger, gjeterbuer og gamle setre.

Der det en gang var slåtteenger kan det stå rester av løer. I løer oppbevarte man det tørkede høyet gjennom sommerhalvåret, før transport til gårdene vinterstid. De fleste løene var enkelt bygde, og har forfalt etter at de ble tatt ut av bruk. I Folldal var det to større sammenhengende områder med slåtteenger: Ved Atnasjømyrene ved Straumbu og Meløyfloen i Einunndalen**.**

Løe i Meløyfloen, Einunndalen. Fotograf: Per Hvamstad, MINØ.146410

I Folldals «kommunedelplan for seterområder» gis retningslinjer for utmarksbuer i LNFR-områder: *«Vedlikehold eller restaurering av eksisterende utmarksbuer tilhørende landbrukseiendommer kan tillates innenfor eksisterende bygningsareal med hjemmel i LNF formålet, så lenge tiltaket passer inn i kulturlandskapet med hensyn til materialbruk, form og farger.»*

Bekkekverner

Man brukte bekkekverner i Folldal frem til 1890-årene.
Noe korn ble dyrket lokalt, men det meste ble kjøpt fra Gudbrandsdalen. Man kjøpte helst korn, som var lett å frakte og lagre, og kvernet det til mel nær hjemmet. Hver gård hadde tilgang til en bekkekvern. Kornet ble fulltørket i en «tørrstugu» før kverning. Tørrstuguene ble også brukt til ølbrygging og til å tørke materialer.
Under første og andre verdenskrig ble noen kverner på nytt tatt i bruk.

I Folldal fantes minst 50 kverner, plassert ved bekker og småelver. I dag er det kun én som er bevart og fortsatt fungerer; kvernen i Kvita.

5.6. Bekkekvernen i Kvita ved Borkhus

Eiendom:	*GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32:*
Gnr.230/bnr.1, *Folldal statsallmenning*	*6897587N, 539106Ø*

Kverna er bygget i 1870 og hørte til gården Borkhus. Mellom årene 1987-96 utførte Historielaget Fredrik Gaves og Øvre Folldal Utmarkslag en rekonstruksjon av kverna. Kverna har dobbelt sett med kvernsteiner, hvilket er sjeldent. De originale steinene er satt på plass i det restaurerte kvernhuset. Kverna i Kvita inngår i Folldal Bygdetun og eies av kommunen. Alle bygningene i Folldal bygdetun omfattes av konsolideringsavtalen med Anno. En tilstandsvurdering av kverna med dam ble gjort av Anno 2019. Kvernen er ikke SEFRAK-registrert, og (per 2021) ikke fredet. Anlegget er som den eneste gjenværende fungerende bekkekvernen i Folldal kommunalt verneverdig.

Vanndam og kvernbygning. Kverna i Kvita har i mange år vært et populært turmål, med årlige besøk av skoleklasser.

Det lå en sag rett nedenfor kvernen. Dette kan være en rest etter saga.

5.7. Måssåbu: Talleråsmåssåhuset

Eiendom:	*GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32:*
Gnr.230/bnr.1, Folldal statsallmenning	*6898872N, 545125Ø*

Det finnes flere titalls måssåbuer og rester etter måssåbuer i Folldalsfjellene. Noen av dem er enkelt bygd, mens de eldste gjerne var tømret. Her kunne man kvile/overnatte under måssåtaking. Hvis måssåressursene ble dårlige i et område, kunne man flytte bua.

Talleråsmåssåhuset er synlig fra Sætervegen. Foto: Arild Alander.

I Øvre Folldal ble måssåbuene kalt måssåhus. «Talleråsmåssåhuset» er utvalgt som et velbevart eksempel på eldre måssåhus. Her bodde man et par uker tidlig om høsten, og samlet mange lass med måsså som man fraktet ned fra fjellet med hest og slede om vinteren.
«Måssån» var en viktig del av vinterfôret. Den måtte være fuktig for å kunne plukkes, og man måtte helst sanke flere lass med måsså til hver ku.

Bua ble også brukt til kuleit, kalvleit og ved seterflytting. I seinere tid har bua blitt brukt ved jakt, fiske og turer både om sommeren og vinteren.

I 1978 fikk bua nytt tretak med torv oppå. Foto: Mari Tallerås

Den fine peisen ble murt av en mann som ble kalt for "Kvitbrokslarken". Foto: Mari Tallerås

Bua ligger på nordsiden av Storskarkollen på en rande mellom Søre Depla og Sletthøtangen, og er synlig fra Sætervegen. Huset er en laftet bygning på knappe 3x3m, som ble bygd på slutten av 1800-tallet, kanskje i 1870-årene. Bua har blitt varsomt restaurert, og fikk nytt tak i 1978. I 1995 ble huset satt i stand innvendig. Jordgulv ble til tregulv, og bua fikk en «rikere» innredning enn tidligere. Måssåbua er verneverdig da den fremstår som autentisk, og er et minne av måssåsankingen som var viktig i Folldal.

Talleråsmåssåhuset som hører til gården Dalen Søristuen (Systugu) står åpen for besøkende. Fotograf: Mari Tallerås

5.8. Kvilebu med stall i Einunndalen: Klemetbua

Eiendom:	*GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32:*
Gnr.230/gnr.1/fnr.97	*6904580N, 561077Ø*

Det var viktig å ha ei bu langs veien som ga beskyttelse for vær og vind, særlig vinterstid. Det var på vinteren man kjørte hjem fôr fra setra, drev med måsåkjøring og annen transport.

I kvilebua ved Einunndalsvegen kunne både folk og hester kvile seg f.eks. ved seterflytting . Foto: MINØ.114054

Stallen og bua er blitt bygget sammen, og den laftede bua er restaurert. Innvendig er det lagt nytt golv og bygget benker.

Ved veien sør for Klemetbrua er en laftet kvilebu fra andre halvdel av 1800-tallet. Bua har vært mye brukt av setereiere, og står i dag åpen som «kvilebu» for den som passerer.
Kvilebua er verneverdig , da mange buer er forfalne i dag. Denne bua er et lett tilgjengelig kulturminne langs Einunndalsveien.

Kvilebuen med stall i.1968. Den bordkledde stallen var tidligere en separat bygning. Foto: Tore Fossum/Anno Norsk skogmuseum (SJF.1996-01321)

5.9. Vannveite (vassveite) ved Nysætran

Eiendom(, frem til Øvre Nysætra):	*GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32:*
Gnr.230/bnr.1, Folldal statsallmenning	*6891581N, 539688Ø*

Folldal ligger i regnskyggen av omkransende fjell, så årsnedbøren er lav. For å kunne drive jordbruk, gravde man i tidligere tider vannveiter (vassveiter) fra en naturlig vannkilde, og ledet vann fram til gardene. Kunnskapen om vannveiter var kjent i Gudbrandsdalens nedbørsfattige områder, og folldølene hentet inspirasjon derfra.

Man var flere om å grave en hovedveite ned fra fjellet, og så gravde hver gårdbruker sin egen veite fra hovedveiten og frem til sin egne gård. Der det var mulig, gravde man ved hjelp av hest og en spesiell plog, men det meste av arbeidet ble gjort for hånd.

Ved garden vannet man både åker og gressmark med hjelp av et system av grunne veiter, der vannet rant over kanten og spredde seg sjøl. Man kunne også grave groper og samle vannet i små dammer, for så å skvette det utover med hjelp av en «skvettreku/sjeltreko» — en ekstra lang og stor «tresleiv» med langt skaft. Vannet fra vannveitene ble i tillegg til vanning brukt til dyrehold og til annet behov på gården, som vask av hus, klær og fjøs.

Når en ny gård hadde behov for vanntilgang, hendte det at man ledet vann over «en annens» vannveite/bekk i ei vannrenne av tre som fungerte som en bru over veiten/bekken, og frem til den nye garden.

Man kan fortsatt se spor i terrenget etter de gamle vannveitene, men de fleste er nå tørrlagte og overgrodde. Vannveiter til gårder i Øvre Folldal har blitt kartlagt. Det var også lange grøfter bl.a. i Grimsbu, ved Storbekken og over Streitli-gardene. Vannveitene i Grimsbu er også kartlagte, men for resten av Folldal savnes oversikt over de gamle vanngrøftene.

Ved Nysætran på «Baksida» sør for Dalholen finnes en lang og godt bevart vannveite, der det fortsatt renner vann. Vannveita startet på sørsiden av Hovda og gikk ned forbi Øvre Nysætra (Haugsetra, bygget 1794). «Nysæter-veita» er valgt ut som et verneverdig landbruksspor vel egnet til formidling.

Vassveiten ned mot Øvre Nysætra. (Her markert med rød linje.)

Vannveite ved Nysætrin der vannet ennå renner. Vannveitene i Øvre Folldal er kartlagt (av Kirstine Tallerås: «Vassveiter, kunstig vatning i Øvre Folldal»).

5.10. Potettrøer

Eiendom, eksempel:	*GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32:*
Gnr.113 /gnr.1	*6889836N, 552393Ø*

De som dyrket potet, hadde sine «trøer» oppe i høyden i den sørvendte lia. I Folldal kan det bli frostnetter også sommerstid, og det er kaldest i dalbunnen. Potetriset fryser lett, og avlingen går da tapt. Takket være trøenes helling kunne potetene skånes fra frosten, da den kalde lufta sank forbi trøa og fortsatte videre ned i dalen.

Her på nordsiden av Sollivegen, ovafor Åsen gård, har det vært potettrøer. Her er det blitt holdt åpent gjennom beiting, men andre steder er de gamle trøene vokst igjen.

Det har vært mange slike potettrøer i lia ovenfor gardene.

Det savnes en oversikt over de gamle potettrøene i Folldal, så det kan med fordel være et fremtida dokumentasjonstiltak. På eiendomskart kan man noen steder se små eiendommer på rekke, høyt oppe i lia. Dette kan være gamle trøer.

6. KULTURMINNER KNYTTET TIL SAMFERDSEL

De eldste veiene i landet

De aller første veiene var stier, som gikk gjennom terrenget der det var lettest å komme frem. De eldste veisporene er ofte hulveier som er blitt uthulet gjennom slitasje over lang tid, og vardeveier over fjellet der oppmurte varder viser veien.
Etter hvert ble det vanlig å ferdes til hest, og rideveiene fulgte gjerne de gamle stiene. Veiene passerte elvene der disse var brede og grunne.

Mange gamle rideveier ble senere bygd ut til kjøreveier for hest og vogn. Kongens menn reiste rundt i riket for å samle inn skatter (betalt i naturalia) og opprettholde kontakter. I og med byenes fremvekst på 1000-tallet økte også behovet for varetransporter. Det meste av transport foregikk sjøveien, og ellers med hest og slede vinterstid over islagte vann og myrer. I innlandet gikk det stier og ride-/kløvveier. Forbindelsesveiene over fjellene mellom ulike landsdeler var viktige hovedferdselsårer.

Utbedring av veinettet på 1600-tallet

Som følge av bergverksindustriens tunge transporter, oppsto fra 1600-tallet behov for utbedrede veier. Utviklingen av postvesenet krevde økt fremkommelighet. Økt reisevirksomhet av embetsmenn i kongens tjeneste og økt militær aktivitet, krevde også et godt veinett.

Vedlikehold av veier og bruer var lenge plikter som skulle utføres av bøndene langs en strekning, og var regulert allerede i de første lovene. Bøndene hadde plikt til å skysse adelige, og offentlige tjenestemenn. Etter protester ble det fra 1643 ansatt faste skysskaffere, og opprettet faste skysstasjoner med gjestgiverier.

Kongeveiene, som ikke bare ble benyttet av de kongelige, ble i 1824 omdøpt til hovedveger. Med ny veglov av 1824 fikk amtmennene det lokale ansvaret for veiene, og under amtmennene ble det tilsatt vegmestre. Det praktiske arbeidet ble organisert av veginspektører, lensmenn og rodemestre. Fra begynnelsen av 1900-tallet ble det i stadig større grad tilsatt faste vegvoktere som hadde ansvaret for hver sin vegstrekning.

Ferdselsårer gjennom Folldal

Gjennom nåværende Folldal kommune har det gått flere gamle veifar. Det finnes beskrivelser av et flertall traséer som nok ikke var tydelige veier, men de lempeligste rutene for forflytting gjennom landskapet.

Flere veier blir omtalt som «eldgamle». En vei skal ha gått opp fra Ringebu i Gudbrandsdalen, over Venabygdsfjellet og Atnbru, og langs med Atndalen nordover mot Folldalen. Fra Krokhaug skal veien ha gått nordover over Måssårya mellom Håneskletten og Grønhø. Veien gikk gjennom Kakelldalen og videre til Døllia i Einunndalen. Derfra skal veifaret ha gått nordover gjennom Setalskaret, videre til Orklas dalføre og Nåverdalen i Kvikne.

Vandrings-/kløvveien «Byveien» *(Kulturminne nr.6.1.)* skal ha fulgt den nevnte ruten over Venabygdsfjellet, men trolig tatt av fra denne en gang før veien nådde frem til Folla. «Byveien» går opp fra Kjølle i Grimsbu og videre mot nordøst, forbi Gammelsetrene og Markbulien, mot Rødalen.

En hovedferdselsåre mellom Østlandet og Trøndelag gikk opp fra Tofte som var kongsgård i middelalderen (og kanskje allerede i vikingtid). Denne hovedveien over Dovrefjell gikk over Vesle-Hjerkinn og øst for Knutshø mot Oppdal. Avstikkere fra denne veien passerte gjennom Folldal: En vei skal ha gått over Rydningsøyi øverst i Folldalen, og en sti skal ha tatt av fra Gautdalen og gått gjennom Vesleskardet til Gravbekken (i Folldal). Fra Follas dalføre gikk veien over Furuhovde til

Flåman og Døllia i Einunndalen. Denne veien fra Tofte kom altså sammen med veien som gikk opp over Venabygdsfjellet og forbi Håneskletten i Einunndalen. Nordover fra Døllia gikk altså hovedråket gjennom Setaldalen mot Kvikne. Leia som gikk over Furuhovde ble til inn på 1900-tallet kalt for «Trondhjemsråket».

Veier gjennom Grimsdalen

Fra Tofte skal det også ha gått en gammel ferdselsvei (mellom Gudbrandsdalen og Østerdalen) gjennom Grimsdalen. Veien vek av vest for Tollevshaugkyrkja og gikk forbi Tollevshaugen. Derfra kunne man fortsette forbi Streitkampen til Streitligardene i Folldal. Videre østover gikk veien gjennom Høstdalen til Alvdal.

Fra Tollevshaugen gikk også en vei videre i retning Gåshovda som krysset Folldalsføret og fortsatte nordover. Kanskje kan denne veien ha fulgt Lonabekken over til Kakelldalen og Døllia i Einunndalen.

Langs veien i Grimsdalen var det en stevneplass der gudbrandsdøler, østerdøler og romsdalinger møttes: Pundarvangen. Denne sletten var en viktig markedsplass. Pundarvangen lå få kilometer vest for Bjørnsgardsetrene, der man har funnet rike kulturspor, bl.a. hustufter, og graver fra vikingtiden som kan tyde på en fast bosetning. Markedsplassen skal ha vært i bruk til inn på 1700-tallet, men når de første stevnene ble holdt er ukjent.

Markedsplassen Pundarvangen i Grimsdalen. Her ble det handlet med hester og varer som spekekjøtt, støpevarer, knapper, spenner, kniver og bjeller. (Mikkelsen 1981)

«Dølaveier»

Fra Gudbrandsdalen gikk flere «dølaveier» på skrå gjennom Folldal. Langs disse kløvveiene fraktet man fremfor alt korn til verkene i Kvikne, Røros og Folldal.

Flere dølaveier gikk gjennom Dørålen mot Folldal. En av kløvveiene som kom gjennom Rondane krysset Atndalen ved Strømbu (Straumbu), og gikk videre over mot Nord-Østerdalen over Skjerallen og Flatsetra (i Alvdal).

Kjøreveier og veiminner i Folldal

Mange av de tidlige rideveiene ble som nevnt ofte til kjøreveier i seinere tid.

Den første kjøreveien mellom Alvdal og Folldal gikk gjennom Høstdalen (Haustdalen) til Grimsbu (Holen) og videre mot Hjerkinn. *(Kulturminne nr. 6.3.)*

Fra 1860-årene ble det bygget nye kjøreveier både gjennom Folldalen og Atndalen. *(Kulturminne nr. 6.2.)*

Mellom Alvdal og Hjerkinn var det tidlig skysstasjoner ved Holen i Grimsbu, Krokhaug, Husom og Dalen Øvre. Krokhaug skysstasjon (kulturminne nr. 7.3.) hadde også ruten ned Atndalen til Nesset i Sollia.

Veiene var lenge oppdelt i veistykker - roder - der gårdene som brukte veien hadde ansvar for vedlikehold. Langs veiene var det satt opp rodestolper (rotstolper) med informasjon om hvem som

var ansvarlig for vedlikehold langs strekningen. En slik står fortsatt langs Sætervegen nær Hussætra i Einunndalen.

Omkring år 1920 var det seks offentlig ansatte veivoktere i Folldal som passet på hver sin veistrekning; fire i hoveddalføret og to i Atndalen. Det var flere veivokterbuer langs Folldalsveien. Én av disse står fortsatt slik som den ble bygd, like vest for Lonagårdene. Veivokterne syklet langs veien med hakke og spade og reparerte skader i veibanen. De hadde hauger med grus liggende flere steder langs veien, og trillet grusen på trillebår når hull i veien måtte tettes.

Veivokterbua vest for Lonagårdene, nær «Dansarhaugen» (der ungdommer møttes til dans helt frem til under krigen). Her kunne veivokteren hvile seg i ly for vær og vind.

Rodestolpe langs Sætervegen i Einunndalen. Foto: Arild Alander

6. UTVALGTE KULTURMINNER KNYTTET TIL SAMFERDSEL:

6.1. «Byveien»
6.2. Gamle Atndalsvegen
6.3. Gamle Folldalsveien, Nedre Folldal
6.4. Gamle Folldalsveien, Øvre Folldal
6.5. Gamle Grimsa bru
6.6. Klemetbrua i Einunndalen
6.7. Dølliabrua i Einunndalen
6.8. Fonnhøvegen
6.9. Ryfetten bru
6.10. BP-stasjonen i Grimsbu

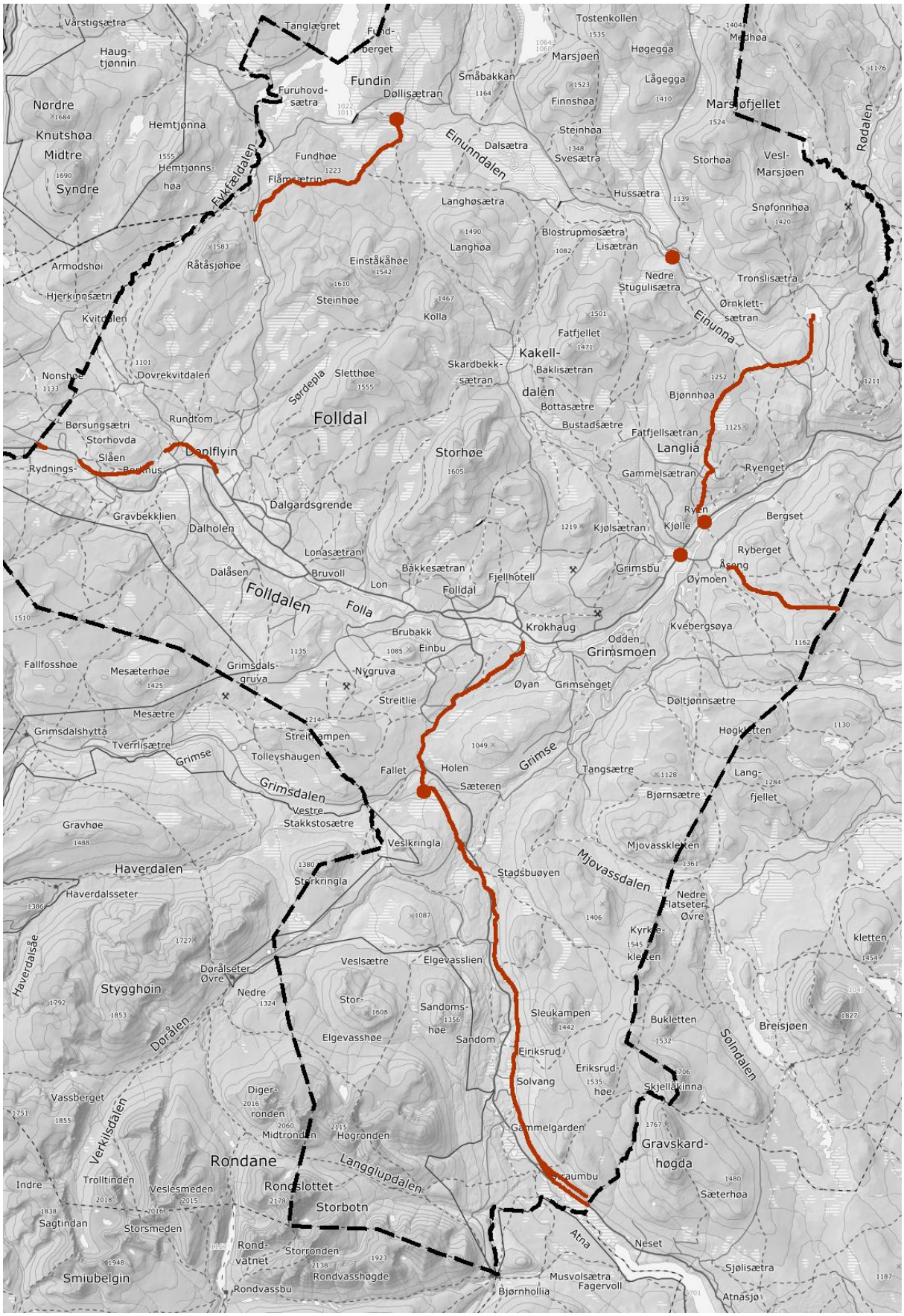

Utvalgte kulturminner knyttet til samferdsel *Kartgrunnlag: Topografisk Norgeskart, Kartverket*

6.1. «Byveien»

GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32 (startpunkt fra Kjølle/ved Gammelsætervegen):
6893945N, 561832Ø

«Byveien» er en gammel vandringsvei/kløvvei som sies ha vært brukt mellom Opplandene og Nidaros/Trondheim i lang tid. Kanskje var den del av et veifar allerede i forhistorisk tid. Den skal som nevnt ha gått opp fra Gudbrandsdalen ved Ringebu, og over Venabygdsfjellet. Fra Folldalen går Byveien opp ved Kjølle i Grimsbu, øst for Kakellkletten, forbi Gammelsætra, langs østsiden av Slettfjellet, forbi Bjønnåsen, over Skarvåsen og ned til Einunna der Markbulidammen er i dag. Herfra går traséen forbi Trondslisetra, over skaret mellom Triklokkhø og Gruvkletten, ned forbi Rødalsgruva og videre mot nordøst gjennom Rødalen (i Tynset kommune).
Veitraséen kan ha vært brukt av pilgrimmer som en av flere «snarveier» mot Nidaros, men pilgrimmenes hovedveier gikk gjennom Gudbrandsdalen og Østerdalen.
Byveien, også kalt «Trondhjemsveien», er inntegnet på kart fra 1826.

Den gamle "Byveien". Foto: Arild Alander

"Byveien" inntegnet på kart fra 1826. Her kan man se hvordan veien går opp ved Kjølle i nordøstlig retning. Kilde: Bygdebok for Folldal, bind 1.

Etter at det ble gruvedrift i Folldal (midt på 1700-tallet) transporterte man kobber langs Byveien til Trondheim, og forbruksvarer tilbake til Folldal.
Den gamle veien er blitt ryddet frem og oppmerket fra Kjølle ved Grimsbu. Strekningen fra Grimsbu til kommunegrensen er utvalgt som ferdselsrelatert kulturminne i Folldal.

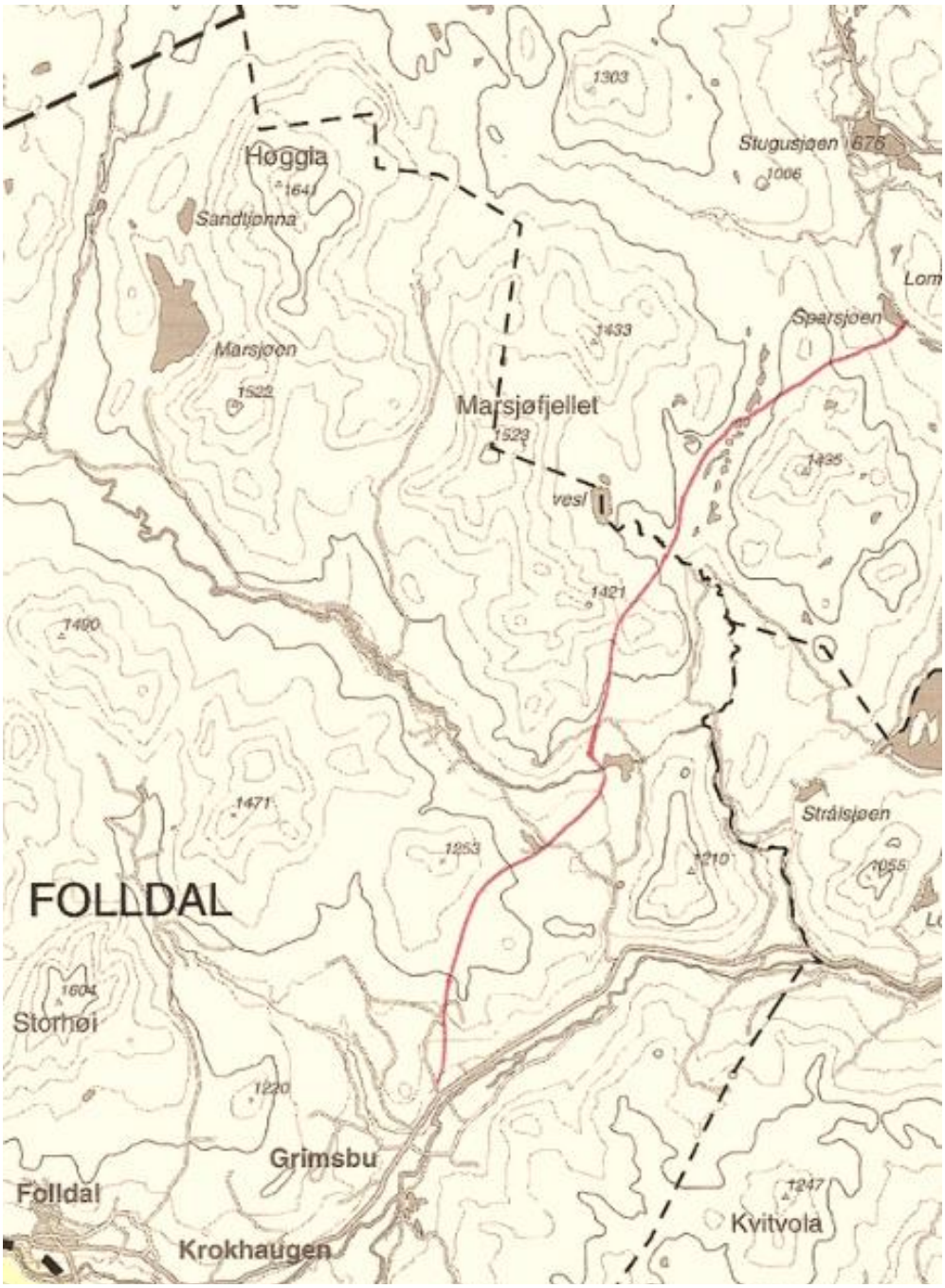

Den gamle veileia "Byveien"fra Kjølle/Gammelsætervegen i Grimsbu og nordøstover. Kilde: John Oddleif Bakken/ Grimsbu Gard og Grendeutvikling, Digitalt Fortalt 3837

6.2. Gamle Atndalsvegen

GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32 (punkt nær Gamle Grimsa bru):
6882146N, 550357Ø

Den gamle rideveien mot Atndalen ble fra 1868 bygget om til kjørevei fra Krokhaug i Folldal og sørover. Kjøreveien fulgte stort sett den gamle stien.
Fra Folldalen gikk kjøreveien fra Krokhaug via Sletta-Streitlien-Blæsterdalen - Stadsbuøyen- Strømbu og videre sørover. Det ble bygd bruer over Folla (ved Kvannsletten) og over Grimsa *(Kulturminne nr. 6.5.)*.
En ny vei for motorisert trafikk ble bygget fra 1924 med utgangspunkt fra Folldal verk. I 1935 var veien ferdigbygget frem til Stadsbuøyen, men strekningen derfra til Atnfoss bru sto ferdig først i 1958. Biltrafikken stilte nye krav til veiens utforming; krappe svinger måtte rettes ut, og den nye strekningen ble stort sett lagt utenom den gamle kjøreveien. Den avløste bygdeveien har derfor i stor utstrekning fått beholde sin opprinnelige utførelse.

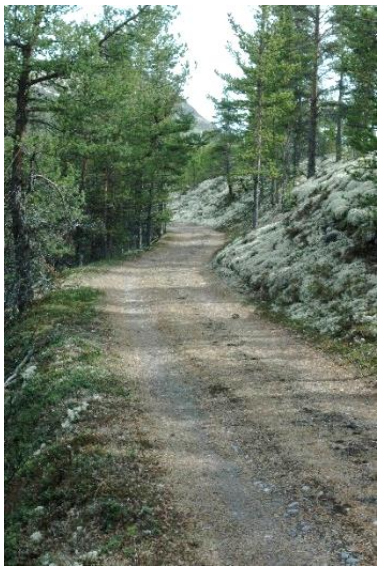

Gamle Atndalsveien sør for Stadsbuøyen. Foto: Arild Alander

Veien er i dag i privat eie, og hører til de eiendommene den passerer gjennom.
Strekningen fra Streitlien til Strømbu (Straumbu) er velbevart og særlig verneverdig.

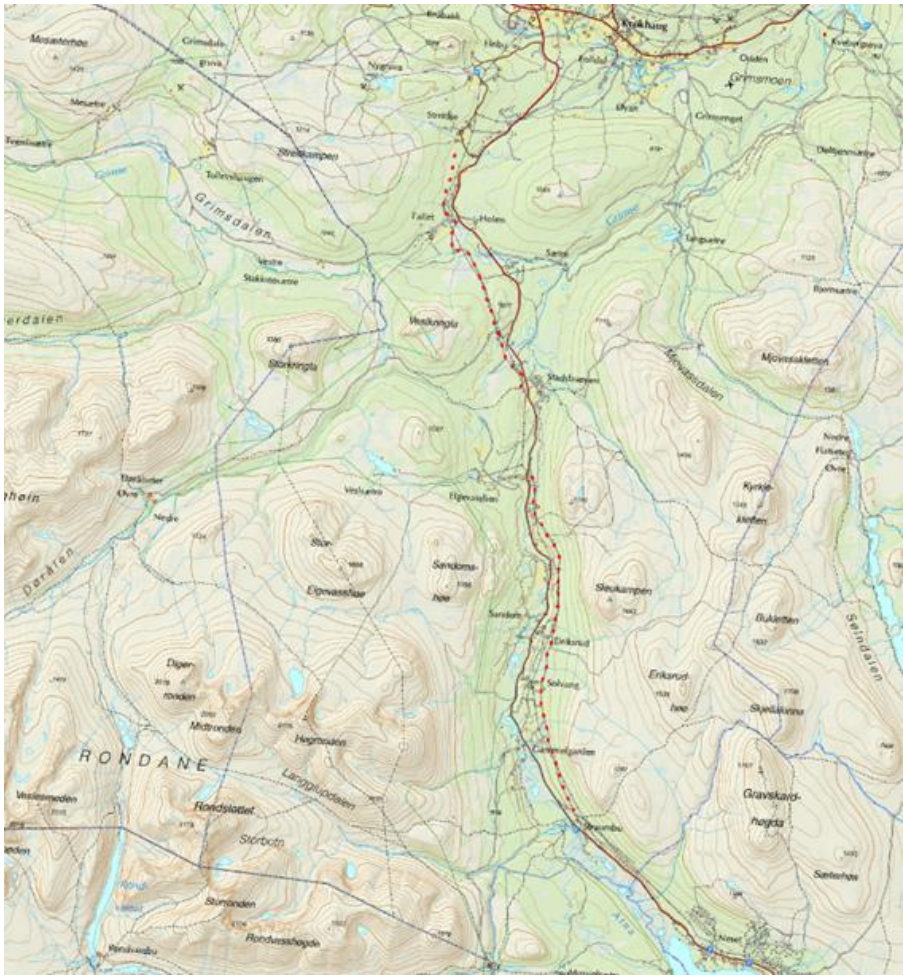

Mellom Streitlien og Strømbu er en særlig verneverdig strekning av Gamle Atndalsvegen. Kartgrunnlag: Norkart AS/Geovekst

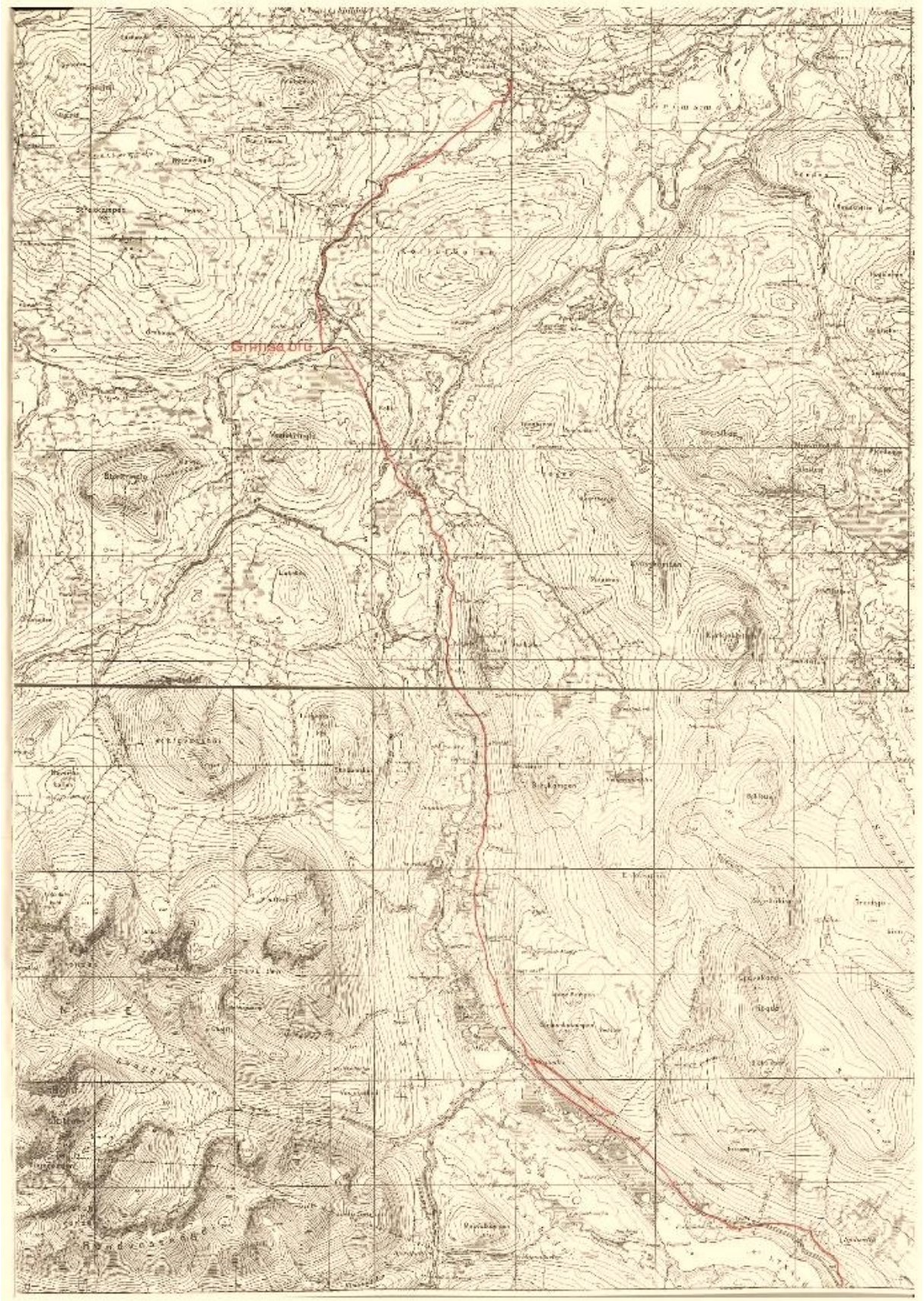

Den gamle Atndalsvegen. Kilde kart: Statens vegvesen «Gamle veger og bruer i Hedmark fylke»

6.3. Gamle Folldalsveien, Nedre Folldal

GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32 (punkt ovafor Åseng):
6891616N, 563473Ø

Fra Alvdal gikk den gamle Folldalsveien relativt høyt i terrenget om setrene Gammelsetra og Langsetra, og gjennom Høstdalen inn i nåværende Folldal kommune. Veien nådde frem til Folla ved Holen(Grimsbu).

Denne veien ble utbedret da gruvedriften hadde startet opp i Folldal. Her fraktet man malm til smeltehytten i Alvdal, når ikke elven var islagt og kjørbar. Dette var hovedvei frem til 1860-årene, da ny kjørevei ble bygget.

Gamle Folldalsvegen, mot høyeste punktet fra Grimsbu. Vismanskletten t.h. Foto: Arild Alander

Ny kjørevei

Den nye veien fikk en ny trasé. Den ble lagt langs Folla, for å unngå de bratte bakkene langs Høstdalsvegen. (Før 1860-årene gikk kun en ridevei langs Folla.) Arbeidet med den nye veien startet fra Gjelten ved Alvdal, og strekningen langs Folla frem til Holen (Grimsbu) sto ferdig i slutten av 1860-årene.

Den gamle Folldalsveien (Høstdalsvegen) er uendret og verneverdig fra Langsetra i Alvdal til Grimsbu i Folldal.
Strekningen fra kommunegrensen og ned mot Åseng i Grimsbu er utvalgt som verneverdig veiminne i Folldal kommune.

Steinklopp (enkel «bru») over en bekk langs Gamle Folldalsvegen. Foto: Arild Alander.

Den røde prikkete linjen markerer den verneverdige veistrekningen frem til kommunegrensen. Kartgrunnlag: Norkart AS/Geovekst

Gamle Folldalsvegen. Kilde kart: Statens vegvesen «Gamle veger og bruer i Hedmark fylke»

6.4.Gamle Folldalsveien, Øvre Folldal

GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32, punkt langs strekningen som går:	
Over Hjerkinnholen:	*Nedafor Kvistli:*
6896613N, 534274Ø	*6895530N, 537528Ø*

Her går den gamle Folldalsvegen opp mot Hjerkinnholen.

Veien mellom Alvdal og Hjerkinn ble utbedret mellom 1897-1922, og fikk da to større omlegginger hvor den gamle kjøreveien er bevart i dag; ved Hjerkinnholen og forbi Slåen og Borkhus. Det meste av den bevarte veistrekningen over Hjerkinnholen ligger i Dovre kommune, men et lite stykke går inn i Folldal kommune.

Det er flott utsikt over Folldal fra den gamle veien over Hjerkinnholen.

En lengre strekning av den gamle veien er spart fra nedafor Slåengårdene og østover over Kvistlijordene til Borkhus. Fra Borkhus gikk den gamle veien over Kvitbrua, fulgte Rundtomvegen, gikk over Depla og videre i retning Simenstad.
Begge disse stekningene av den gamle Folldalsvegen er verneverdige veiminner.

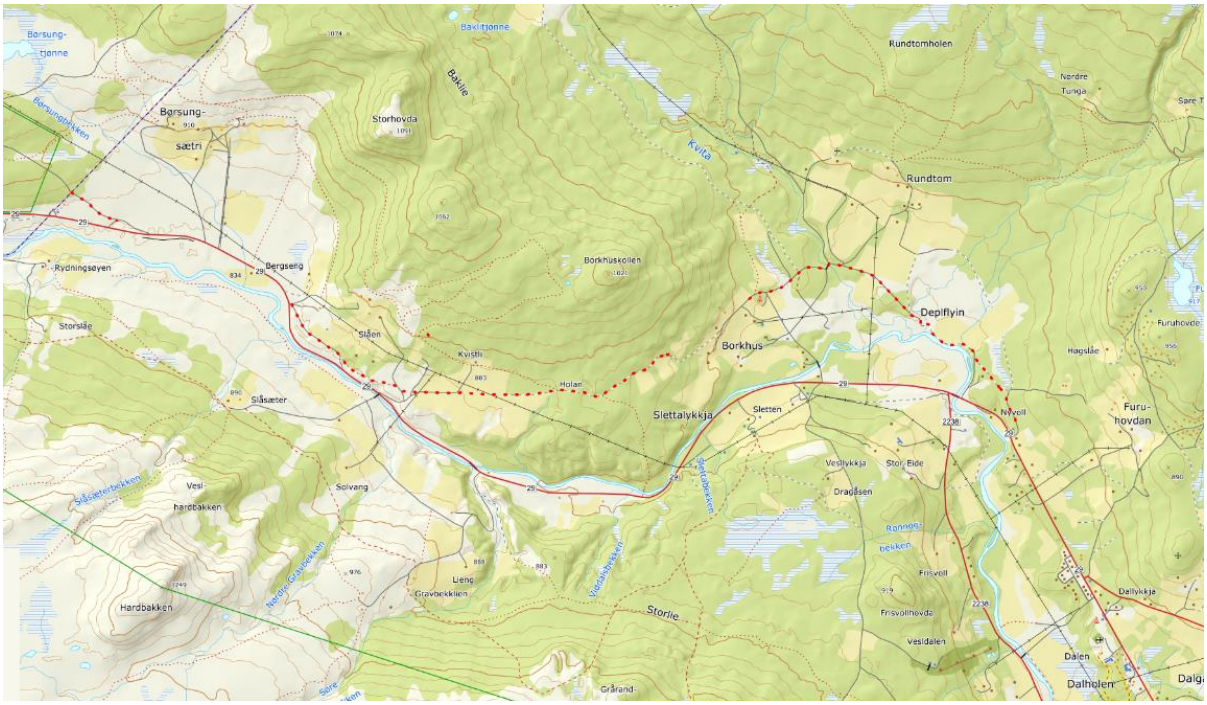

Den røde prikkete linjen viser den gamle Folldalsvegens verneverdige strekning (med opphold ved dyrket mark/privat gård). Lengst til venstre viser den prikkete linjen veien nord for Hjerkinnholen, der strekningen frem til kommunegrensen er markert. Kartgrunnlag: Norkart AS/Geovekst

6.5. Gamle Grimsa bru

GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32:
6882120N, 550273Ø

Gamle Grimsa bru. Sideløpet er bygget for å skåne brua fra flomskader.

Gamle Grimsa bru ligger langs den gamle Atndalsvegen. Brua ble bygget i 1868-1870 som en del av den nye bygdeveien fra Kroken/Krokhaug i Folldal mot Blæsterdalen-Stadsbuøyen-Strømbu/Straumbu. Trebrua er en sprengverksbru, med spennvidde på 20 meter og kjørebredde på 2,8m. Den har fundament av tørrmurt naturstein. I tillegg til hovedspennet har brua et 2,8 m. bredt flomløp. Over flomløpet er det en bjelkebru av tre.

Gamle Grimsa bru er en opplevelse i seg selv, og ligger i et naturskjønt område som er rikt på historiske spor. Brua ligger sør for Fallet-gårdene i Grimsdalen, langs den utvalgte veistrekningen av den gamle Atndalsvegen. I dag er brua en attraksjon ved et av stoppestedene langs Nasjonal turistveg Rondane. Her kan man gå en rundtur som passerer over gamle Grimsa bru, brua over Fallfossen, og gjennom kulturlandskapet ved Fallet-gårdene.
Gamle Grimsa bru er bevaringsverdig som en av få gjenværende sprengverksbruer i Hedmark.

Brua har blitt reparert/restaurert ved flere tilfeller gjennom årene. I 2004-05 ble det gjennomført et stort prosjekt med å rekonstruere brua.

Beskyttende stabbesteiner er satt opp langs kjørebanen opp til broen.

6.6. Klemetbrua i Einunndalen

GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32:
6904676N, 560792Ø

Langs Einunndalsvegen ligger den gamle Klemetbrua, som går over Einunna ved krysset der seterveien til Blostrupmosetra tar av. Brua er en sprengverksbru fra 1920. Rundt 1975/76 ble brua restaurert av veistyret. På 1990-tallet ble hele brua tatt ned i bygda og satt opp igjen. Dette ble gjort av Folldal kommune i samarbeid med GLB. *(Rapport skrevet av Einar Kolsrud 15.12.1994)*

I 1950 ble en ny bru bygget ved siden av den gamle brua. Høsten 2021 ble brua fra 1950 erstattet av en ny bru, men den gamle sprengverksbrua er bevart.

Her ser man brua fra 1950 og den gamle Klemetbrua side om side. (2020)

Brua over Klemetfossen, før det ble bygget ny bru ved siden den gamle. Foto: MINØ.0114060

6.7. Dølliabrua i Einunndalen

GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32:
6910505N, 549137Ø

Døllibrua (Ibrua) går over Einunna knappe to kilometer nedenfor Fundindammen. Den bevaringsverdige brua ligger langs den gamle Fonnhøvegen. Fra brua er det en drøy kilometer opp til Døllia setergrend og nåværende Sætervegen. Brua er en gammel sprengverksbru som ble restaurert i 1978.

6.8. Fonnhøvegen

GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32, startpunkt ved Sætervegen nord for Råtåsjøen:
6906227N, 543135Ø

Fonnhøvegen er en del av den gamle veien som gikk opp fra Furuhovde mot Setaldalen. Den gamle kjerreveien er bevart i en ca. 9 km lang strekning fra ca. 1,5 km nord for Råtåsjøen og over Døllibrua.

Fonnhøvegen fra den tar av fra Setervegen og frem til Døllibrua. Kartgrunnlag: Norkart AS/Geovekst

Denne veien ble som nevnt kalt for «Trondheimsråket» til inn på 1900-tallet. Fonnhøvegen går over Fonnhøa (Fundhøi), der det finnes spor etter et gammelt falkefangstanlegg *(kulturminne nr. 4.3.).*

Den bevaringsverdige gamle kjerreveien Fonnhøvegen er fin å sykle, men byr på noen få utfordringer langs veien som her ved Veslbekken.

6.9. Ryfetten bru

GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32:
6893499N, 562152Ø

Den første brua på stedet ble bygget vinteren 1843-44. Bru nummer to ble tatt av flom i 1934. Eksisterende bru, som er av typen skråstagsbru, er den tredje brua på plassen. Den ble innvigd i 1953.

Ryfetten bru går over Grimsa nær Gammelsætervegen.

Bildene viser bruene fra 1843, 1916 og 1953. Foto: Musea i Nord-Østerdalen, nr:30355, 30350 og 30349

I dag fungerer brua fint som gangbru, men er ikke kjørbar for tunge kjøretøy.

6.10. BP-stasjonen i Grimsbu

Eiendom:	*GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32:*
gnr.54/bnr.92	*6892093N, 561129Ø*

Bensinstasjonen i Grimsbu i dag.

Fra 1934 var det bensinpumpe ved Grimsbu Landhandel (ved gården Rønning,) på nordlig side av Folldalsveien.

Tidlig på 1950-tallet ble bensinpumpen flyttet over på sørsiden av veien, og i 1954/55 ble det bygget servicestasjon her. I 1958 var utseendet på stasjonen slik den fremstår i dag, med BPs karakteristiske gule og grønne fargesetting. Bensinstasjonen skiftet navn og logo flere ganger, før den i 1997 ble lagt ned.

Stasjonsbygget med det utkragede taket, ble i siste stund reddet unna rivningsplaner, og isteden restaurert og tilbakeført til utseendet fra 1950-tallet. Frivillige la ned et stort arbeid, og i 2007 sto den flotte «nygamle» BP-stasjonen klar.

Bensinpumpen i Grimsbu på nordlig side av veien.

Da kong Haakon var på flukt unna okkupasjonsmakten under krigens første dramatiske dager, stoppet to biler med kongen og hans følge her og fylte bensin (den 13. april 1940). (Illustrasjonsbildet er tatt ved kapitulasjonen, da okkupantene skulle dra sin vei.) Foto: MINØ 046776.

Den verneverdige BP-stasjonen er med sin funksjonalistiske arkitektur et blikkfang langs Folldalsveien. I tillegg til de arkitektoniske kvalitetene, har BP-stasjonen verdi som tidstypisk veiminne, fra en tid da det fortsatt var få biler på norske veier. Det finnes få gjenværende bensinstasjoner fra denne epoken i Norge.

T.v.: Bensinpumpen i Grimsbu på nordlig side av veien. Fotograf: Melvin Rønning

Her er bensinpumpen flyttet til sørsiden av hovedveien, og den flotte servicestasjonen er bygget. Fotograf: Melvin Rønning

7. BYGNINGER OG BYGNINGSMILJØER

Byggeskikk i Folldal

Byggeskikken i Folldal har vært inspirert fra både Gudbrandsdalen og Østerdalen.
Den mest karakteristiske bygningstypen for Folldal er den laftede Østerdalsstuen.

I senere tid er inspirasjon hentet også fra annet hold, bl.a. fra Amerika dit mange folldøler reiste, for så å vende tilbake med nye impulser i bagasjen. «Amerikalåven» med mansardtak er et slikt eksempel.

I setergrenden Storvollen i Kakelldalen står denne amerikainspirerte bygningen. (Se kulturminne nr. 7.10.) Fotograf: Per Hvamstad

Steinfjøs på Søndre Slåen. (Se kulturminne nr.5.2.)

Fram til 1900-tallet var gårdsbebyggelse, der bygninger med ulik funksjon utgjorde et gårdstun, den vanlige bebyggelsesstrukturen i Folldal. I dag er mange bygninger knyttet til eldre tiders gårdsbruk truede, som smier, eldhus, løer, kornlåver, stabbur, og buer av forskjellige slag, f.eks. måssåbuer.

Verket-stilen

Gruvedrifta førte med seg nye impulser til Folldal.
I og med gruvedriftas oppsving på 1900-tallet vokste Folldals nye sentrum fram nær Verket.
Ved Folldal Verk ble et stort antall trebygninger utformet i en relativt enhetlig stil: Den så kalte «Verket-stilen», som kan beskrives som en form for klassisisme med inspirasjon fra Jugend/Art nouveau. De fleste av bygningene i denne stilen ble reist før 1915.
Arkitektene bak «Verket-stilen» var flere. Tidlige tegninger av direksjonsboligen (fra 1904) hadde tydelige innslag av Art Nouveau. Arkitekten bak disse tegningene var Johan Martinus Christensen (1863-1935). Direksjonsboligen ble før oppføring tegnet med en ny planløsning, men mye av de tidlige tegningenes bueformer og flotte detaljer ble beholdt. Dessverre ble flere av de originale elementene endret da direksjonsboligen ble ombygd i senere år. Innvendig er mye av det originale bevart, bl.a. de fine skyvedørene mellom stuen og biblioteket.

De tidlige tegningene av direktørens bolig var laget av Sverre Pedersen (1882-1971) etter Johan Christensens skisser.

Andre av Verkets tidlige bygninger er tegnet av Nils Christensen (1885-1971), som var ingeniør ved Folldal gruver og nevø av nevnte Johan Christensen. Da Johan Christensen og Nils Christensen står bak flere av Verkets sentrale bygninger med inspirasjon fra Jugend-/Art Nouveau-stilen, kan de nok benevnes som to av Verket-stilens opphavsmenn. Det ser ut til at de tidlige tegningene har vært til inspirasjon også ved seinere utforming, utført av andre. I tillegg til nevnte ingeniører og arkitekter har bl.a.: Einar Landmark og Fredrik Hagerup Jensen tegnet bygninger innenfor denne stilen.

Mange av bygningene på Verket er fra begynnelsen av 1900-tallet. Elementer som mønespir og små vindusruter i øvre del av vinduet viser på inspirasjon fra Art Nouveau-stilen. Bygningen som går under benevningen «Gulhuset» ble bygget på 1950-tallet som nytt administrasjonsbygg. Arkitekt var Hans-Gabriel Finne, som også tegnet bl.a. flotasjonsanlegget.

«Nybyen» 1956. Fotograf: O. Rustand, MINØ: 029477

Folldal 1959. Flyfoto: Widerøes flyveselskap AS/ Geovekst/ Norge i bilder

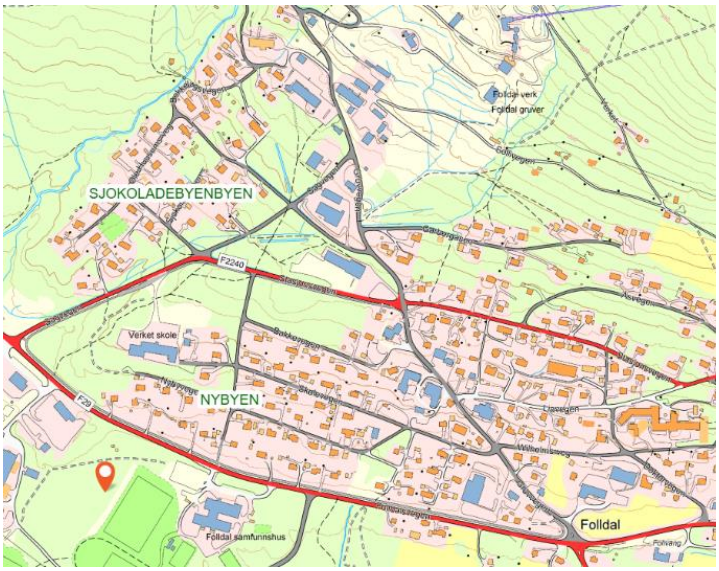

Nedafor Verket vokste villabebyggelse med eneboliger og hager frem etter hvert som antall arbeidsplasser knyttet til gruvedriften økte. «Nybyen» vokste frem på 1950-60-tallet og «Sjokoladebyen» vokste betydelig på 1960-70-tallet.

«Sjokoladebyen" og "Nybyen" i dag. Kartgrunnlag fra Norgeskart

Denne planen går ikke nærmere inn på alle verneverdige bygninger på Verkets hovedområde, da disse er ivaretatt gjennom en egen reguleringsplan med bestemmelser knyttet til bebyggelsen. Området er i tillegg i prosess for vedtaksfredning.

Østerdalsstuer

Bygningstypen med «Den akershusiske stueform» var tidligere vanlig over hele Østlandet (i Akershus Amt). Byggeskikken ble forandret andre steder, men beholdt i Østerdalen; derav navnet.

Østerdalsstuen er i utgangspunktet en tømmerstue i én etasje, med et større stuerom og et mindre kammers (klåvå/kleva) som noen ganger er delt i to mindre rom. Inngangsdøren leder direkte inn i stua gjennom et bislag.

Østerdalstuene har blitt bygd i forskjellige varianter, inspirert fra annen byggeskikk. En spesiell variant er «barfrøstuen». I Folldal finnes 2 barfrøstuer; én på Krokhaug *(se kulturminne nr. 7.4.)* og én på et hyttetun ved Stadsbuøyen.
Det finnes i dag et 40-tal østerdalsstuer i Folldal, hvorav 5 står på bygdetunet Uppigard-Streitlien.

SEFRAK-registrerte bygninger

I Folldal er 1618 bygninger registrerte i det landsomfattende SEFRAK-registeret over eldre bygninger (per sept. 2021). Av disse er 552 meldepliktige iht. kulturminneloven §25, 468 registrert som «ruin eller fjernet», og 598 registrert som «annet SEFRAK-objekt». Registreringene i Folldal ble i hovedsak gjort på 1980-tallet. Informasjonen ble den gang arkivert i papirform. I dag finns de SEFRAK-registrerte bygningene markerte på digitale kart.

§ 25.Meldeplikt for offentlige organer: «… Kommunen plikter å sende søknad om riving eller vesentlig endring av ikke fredet byggverk eller anlegg oppført før 1850 til vedkommende myndighet senest fire uker før søknaden avgjøres. Vedtak om riving eller vesentlig endring av slike byggverk og anlegg skal umiddelbart sendes vedkommende myndighet, dersom denne myndigheten har uttalt seg mot riving eller vesentlig endring.»

Et antall av de registrerte bygningene er i dag forfalne, mens andre har blitt ombygd til det ugjenkjennelige.

Fredete bygninger

Bygninger som er verneverdige på nasjonalt nivå kan fredes med hjemmel i Lov om kulturminner (Kulturminneloven). I Folldal kommune er til sammen 16 bygninger vedtaksfredet etter kulturminneloven *(stående bygninger med fortsatt gjeldende fredning, per feb. 2022)*. I tillegg har 1 bygning *(på Beitrusten Øvre)* vernestatusen «uavklart». Uavklarte bygninger skal inntil vernestatusen er avklart behandles på lik linje som fredete bygninger.

Ved disse lokalitetene/eiendommene er bygninger fredet: Borkhus, Borkhus Nordre, Streitlien Uppigard, Lognro, Beitrusten Øvre, Krokmyra, Holen Søndre, Ryen Øvre og Blostrupmosetra i Einunndalen.

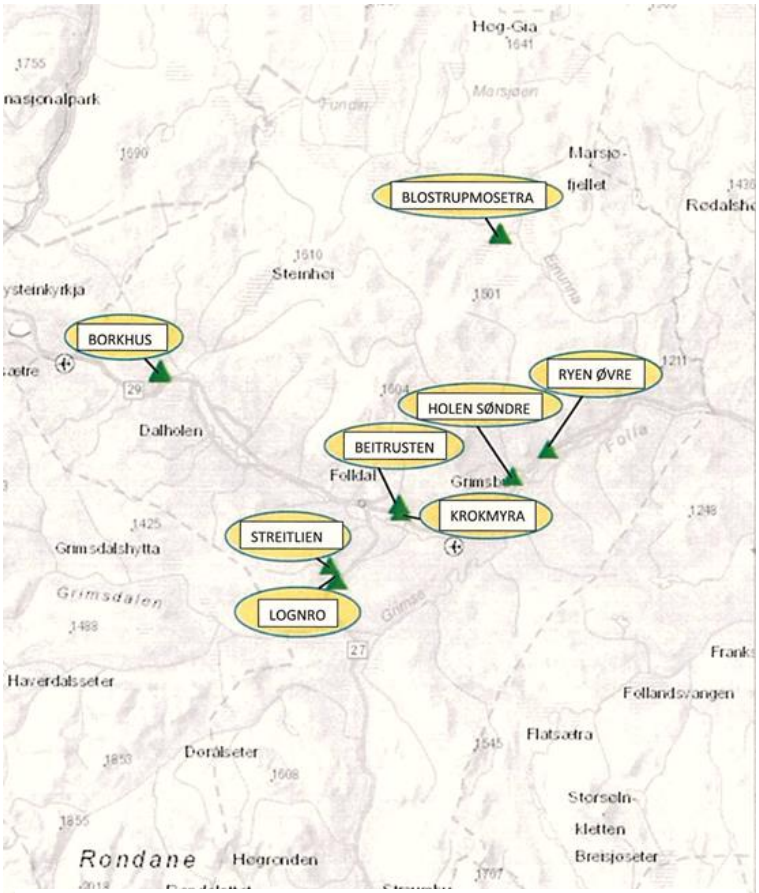

Lokaliteter med fredete bygninger i Folldal kommune. Kartgrunnlag: Askeladden

Vedtaksfredete bygninger i Folldal

- Stående bygninger der fredningen fortsatt er gjeldende, samt bygninger med statusen «uavklart». *(per februar 2022)*

Eiendom Bygnings-nr. SEFRAK- ID	Askeladden -ID Vernestatus	Navn i Askeladden	Enkeltminneart i Askeladden Datering	Opplysninger
86/5 – KROKMYRA Bygningsnr: 155225564 ---------- SEFRAK: 0439-0005-033	ID: 86217-1 Vernestatus: Vedtaksfredet	Flyen Nordre, Parsell *Fotograf: Per Hvamstad, MINØ 123814*	Bolig Etter-reformatorisk tid	Stua (t.h. bildet) ble flyttet fra Øvre Ryen til eiendommen Krokmyra i 1967. Stua t.v. som fortsatt står på Ryen Øvre er også vedtaksfredet (Askeladden-ID: 86220-1) 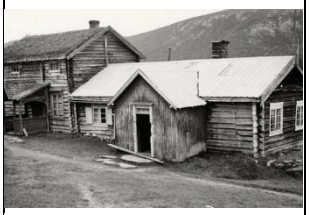 *Fotograf: Halvor Vreim, Riksantikvaren.* *(Se kulturminne nr. 5.1.)*
54/4 - HOLEN SØNDRE Bygningsnr: 155237295 SEFRAK: 0439-0002-019	Askeladden ID: 86219-1 Vernestatus: Vedtaksfredet	Bur 	Bur-stabbur-loft 1700-tallet (1728)	Byggeåret 1728 er skåret inn i overstykket på inngangsdøren til buret.
52/6 - RYEN ØVRE Bygningsnr: 155235853 SEFRAK: 0439-0001-076	Askeladden ID: 86220-1 Vernestatus: Vedtaksfredet	Ryen øvre 	Bolig Etter-reformatorisk tid 	Stua med laftet tømmerkjerne i to etasjer. Inngangsparti i sveitserstil er bygd på i 1920-årene. *(Se kulturminne nr. 5.1.)*
165/4 – LOGNRO Bygningsnr: 155213892 SEFRAK: 0439-0107-042	Askeladden ID: 86221-1 Vernestatus: Vedtaksfredet	Stue 	Bolig 1800 tallet, første kvartal (1815)	Stua som nå står langs Streitlivegen er flyttet fra Beitrusten Øvre på 1930-tallet.

165/4 – LOGNRO Bygningsnr: 155213841 SEFRAK: Ikke registrert	Askeladden ID: 86221-2 Vernestatus: Vedtaksfredet	Stabbur 	Bur-stabbur-loft 1700-tallet	Stabburet er liksom stua (med Askeladden-ID86221-1) som står nedafor flyttet fra Beitrusten.
165/7 – UPPIGARD Bygningsnr: 155213248 ---------- SEFRAK: 0439-0107-008	Askeladden ID: 86222-1 Vernestatus: Vedtaksfredet	STREITLIEN UPPIGARD, Folldal bygdetun, museum / loftstue 	Bur-stabbur-loft 1700-tallet (1755)	Loftstuen er flyttet fra Holen søndre/Søre Holen på Grimsbu, til Folldals bygdetun «Uppigard-Streitlien» *(Se kulturminne nr. 7.1.)*
			Blostrupmosetra i Einunndalen *Fra venstre: stall/eldhus, steinfjøs og seterstue. Ovafor stallen/eldhuset sto tidligere et geitfjøs i stein(Askeladden ID: 118105-7 SEFRAK: 0439-0012-254) som kan sees på flyfoto fra 1980 , men dette er borte i dag.* *(Se kulturminne nr. 5.4.)*	
230/1/106 – BLOSTRUPMO-SETRA Bygningsnr: 155244054 SEFRAK: 0439-0012-251	Askeladden ID:118105-5 Vernestatus: Vedtaksfredet	Seterstue med skåle 	Sel (seterbu) 1800-tallet	Under bygningen er det matbu (i kjeller). *(Se kulturminne nr. 5.4.)*
230/1/106 – BLOSTRUPMO-SETRA Bygningsnr: 155244011 SEFRAK: 0439-0012-252	Askeladden ID: 118105-6 Vernestatus: Vedtaksfredet	Steinfjøs 	Fjøs-stall 1700-tallet	Båsskillene er store steinplater satt i jord. *(Se kulturminne nr. 5.4.)*
230/1/106 – BLOSTRUPMO-SETRA Bygningsnr: 155243996 SEFRAK: 0439-0012-253	Askeladden ID: 118105-8 Vernestatus: Vedtaksfredet	Stall med utedo 	Fjøs-stall 1800-tallet	Tømmerbygning med blikktak, tidligere i bruk som eldhus. *(Se kulturminne nr. 5.4.)*

230/1/106 – BLOSTRUPMO-SETRA Bygningsnr: 155244070 SEFRAK: 0439-0012-255	Askeladden ID: 118105-9 Vernestatus: Vedtaksfredet	Løe 	Låve 1800-tallet	Bygningen nærmest elva: Tredelt løe med torvtak. *(Se kulturminne nr. 5.4.)*
97/1 - BEITRUSTEN ØVRE Bygningsnr: 155230096 SEFRAK: 0439-0050-030	Askeladden ID: 121924-3 Vernestatus: Vedtaksfredet	Bur 	Bur-stabbur-loft 1700 tallet, andre kvartal	Stabburet er et av to bur på Beitrusten gård som en stund lå under samme tak. Opprinnelig var det to separate bur, men med en annen plassering enn i dag.
97/1 - BEITRUSTEN ØVRE Bygningsnr: 18339757 SEFRAK: 0439-0050-030	Askeladden ID:121924-4 Vernestatus: Vedtaksfredet	Stabbur 	Bur-stabbur-loft 1700 tallet, andre kvartal 	Stabburet er et av to bur på Beitrusten gård som en stund lå under samme tak. Opprinnelig var det to separate bur, men med en annen plassering enn i dag.
97/1 - BEITRUSTEN ØVRE Bygningsnr: 155230088 SEFRAK: 0439-0005-032	Askeladden ID: 121924-5 Vernestatus: Uavklart			På Beitrusten Øvre finns også en driftsbygning med vernestatusen «Uavklart». Denne består av flere sammenhengende bygninger. Deler av denne har spontak. Bygningen har betydelige tiltaksbehov.

*T.v.: Driftsbygningen på **Beitrusten** fotografert 1915-16. Foto: MINØ. 032658.*

T.h.: Driftsbygningen med vernestatusen «uavklart» (2022).

148/1 – BORKHUS Bygningsnr: 155208023 SEFRAK: 0439-0010-083	Askeladden ID: 127163-3 Vernestatus: Vedtaksfredet 	Stabbur 	Bur-stabbur-loft 1800 tallet, første kvartal *Fotograf: Elise Streitlien Borkhus, 2022*	På taket står et klokketårn med dekorativt løvsagmønster i sveitserstil. Tømmeret bærer preg av gjenbruk.
148/1 – BORKHUS Bygningsnr: 155207973 SEFRAK: 0439-0010-084	Askeladden ID: 127163-4 Vernestatus: Vedtaksfredet 	Høyløe med treskelåve *Fotograf: Elise Streitlien Borkhus, 2022*	Låve Etter-reformatorisk tid 	Treskelåve, med småfefjøs bygget inntil. Tømmeret bærer preg av gjenbruk. *Fotograf: Per Magne Grue, MINØ 105733*
148/7 – BORKHUS NORDRE Bygningsnr: 155207949 SEFRAK: (Ikke registrert)	Askeladden ID: 86216-3 Vernestatus: Vedtaksfredet	Høyløe *Fotograf: Ole Bjørn Gjøsæter, 2022*	Låve 1800-tallet	Løa står i skrånende terreng med innkjøring fra bakken på oversida. Taket har trolig vært tekt med flis. Bygningen har stått uten tak i lang tid og er delvis forfalt/har betydelige tiltaksbehov.
148/7 – BORKHUS NORDRE Bygningsnr: 155207930 SEFRAK: 0439-0010-087	Askeladden ID: 86216-2 Vernestatus: Vedtaksfredet	Sommerfjøs *Fotograf: Ole Bjørn Gjøsæter, 2022*	Fjøs-stall 1800-tallet	Sommerfjøset er laftet. Laftehodene er ovale. Byggeskikken i området er preget av innflytelse fra Gudbrandsdalen. Fjøset kan være eldre enn fra 1800-tallet. Taktekkingen er never med torv.

Utvalgte verneverdige bygninger

Alle bygninger som er tatt med i kulturminneplanen er verneverdige i ulik grad utfra forskjellige verdier.

Av de bygninger og kulturmiljøer som er valgt ut, er et antall vurdert som særlig verneverdige. Det foreslås at disse gis forsterket vern gjennom bestemmelse B2 i arealplanen, som innebærer at alle tiltak utover ordinært vedlikehold skal oversendes regionale kulturminnemyndigheter til uttalelse før behandling i kommunen. *(Se vedlegg nr.3.)*
Bestemmelse B2 innebærer ikke mandat til å forby riving av bygninger, men gjennom dialog kan man se på løsninger for å bevare kulturminneverdiene. Eiere kan få veiledning, og hjelp til søknad om midler til relevante tiltak.

7. UTVALGTE BYGNINGER OG BYGNINGSMILJØER:

7.1	Folldal Bygdetun: Uppigard-Streitlien	*Foreslås omfattes av bestemmelse B2*
7.2	Diktarstua «Egg»	*Foreslås omfattes av bestemmelse B2*
7.3	Hovedbygning og stabbur på Krokhaugen	*Foreslås omfattes av bestemmelse B2*
7.4	Barfrøstua på Krokhaug («Barfrøstugu»)	
7.5	Tingloftet	
7.6	Follvang (Gamle herredshuset)	*Foreslås omfattes av bestemmelse B2*
7.7	Gamle Samvirkelaget	*Foreslås omfattes av bestemmelse B2*
7.8	Folldal meieri (Gammelmeieriet)	*Foreslås omfattes av bestemmelse B2*
7.9	Knutshaug	*Foreslås omfattes av bestemmelse B2*
7.10	Hytta på Storvollen	*Foreslås omfattes av bestemmelse B2*
7.11	Ryeng skole	*Foreslås omfattes av bestemmelse B2*
7.12	Husom skole	*Foreslås omfattes av bestemmelse B2*
7.13	Slåen skole	*Foreslås omfattes av bestemmelse B2*
7.14	Grimsbu skole	
7.15	Eriksrud skole	
7.16	Grimshallen	*Foreslås omfattes av bestemmelse B2*
7.17	Gamle Fjellheim	*Foreslås omfattes av bestemmelse B2*
7.18	Vårtun	
7.19	Rondeslottet	
7.20	Rondaheim	

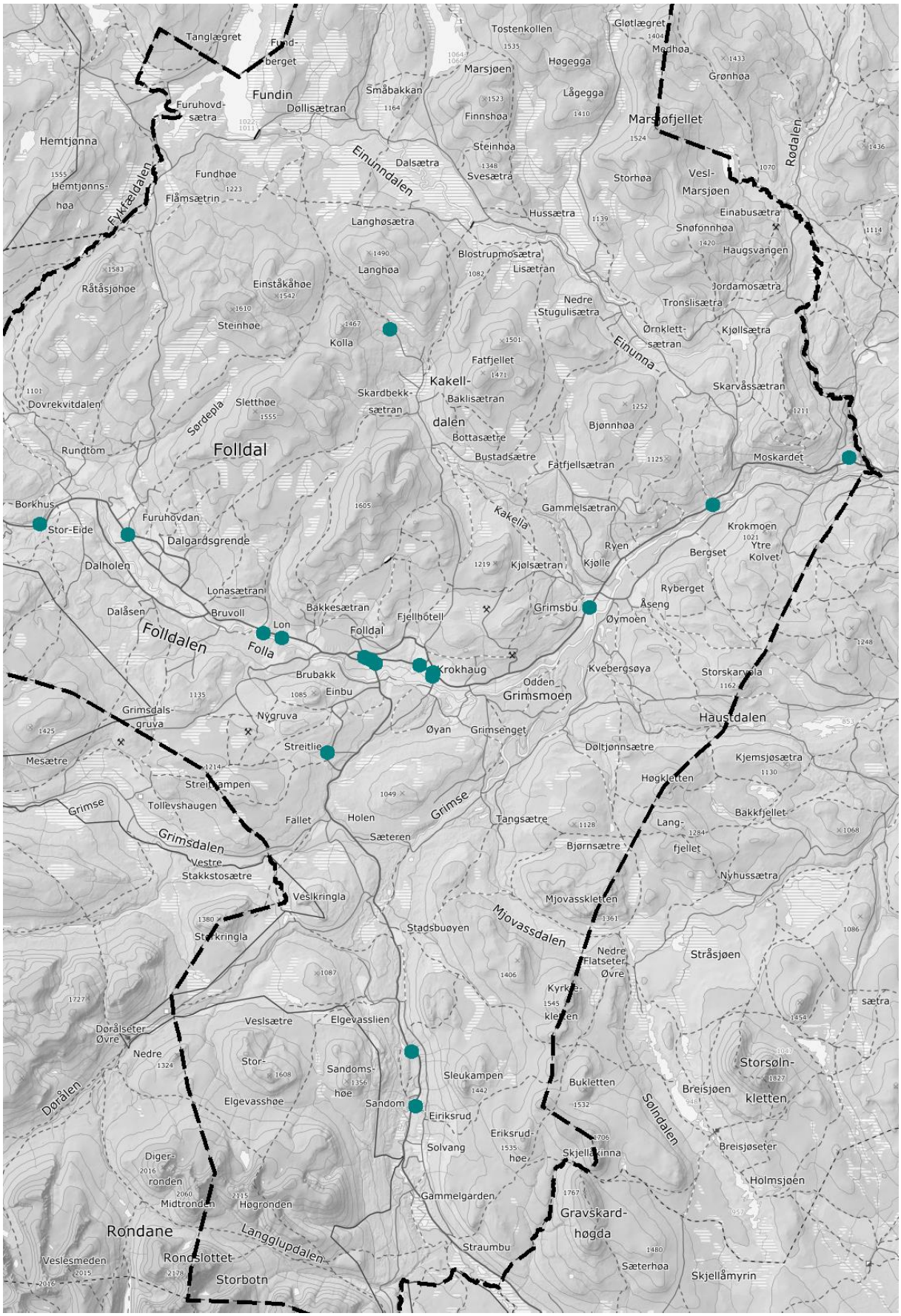

Utvalgte bygninger og bygningsmiljøer

Kartgrunnlag: Topografisk Norgeskart, Kartverket

Eiendom:	*GPS-koordinater (UTM Sone 32N):*

7.1. Folldal Bygdetun: Uppigard-Streitlien

Gnr.165/ bnr.7	*6885753N, 550208Ø*

Uppigard-Streitlien er en samling av eldre bygninger fra Folldal og andre steder, som er flyttet og satt opp på tunet. Uppigard-Streitlien eies av Folldal kommune og er nå Folldal Bygdetun. Tunet er resultat av privatpersoners innsats: Bygningene er samlet og tatt vare på av paret Anton Raabe, som hadde en stor interesse for gamle hus, og hans hustru skuespillerinnen Tore Segelcke, som begge var engasjert i prosjektet.

Da Anton Raabe var på leting etter den vakreste plassen i Folldal ble Streitlien valgt ut. Tomten som en gang var kornåker(korntrøe) for Systuggu Streitlien, ble kjøpt i 1942. En av de første bygningene som ble flyttet hit var Holenstugu fra Folldal. Flere hus tilkom gjennom årene, og i 1957 var tunet komplett slik det står i dag. Flere av bygningene ble restaurert, men ikke nødvendigvis tilbakeført til opprinnelig stil. Tunet ble først kalt «Raabe-tunet» eller «uppå Raabe», men fikk seinere navnet Uppigard-Streitlien. Tore Segelcke solgte tunet til Folldal kommune i 1976.

Bygningene på Uppigard-Streitlien er verneverdige hver for seg, i tillegg til at tunet er verneverdig som et helhetlig kulturmiljø. De fleste bygningene på tunet er fra før 1850, og omfattes derved av §25 i Kulturminneloven.

De bygninger på tunet som er nyere enn 1850 foreslås omfattes av bestemmelse B2 i arealplanen, som innebærer at bygningenes verneverdi må vurderes av regional kulturminnemyndighet før vesentlig endring eller rivning ev. kan bli godkjent. *(Dette er et forslag, se vedlegg nr.3.)*

Uppigard-Streitlien omfattes av konsolideringsavtalen mellom Folldal kommune og Anno museum, som innebærer at Anno har ansvar for at bygningene forvaltes etter antikvariske prinsipper. Anno gjennomførte en tilstandsvurdering høsten 2019. Konklusjonen var da at bygningsmassen er i ganske god stand og bra vedlikeholdt. Noen av bygningene på tunet har behov for reparasjon/vedlikehold.

Anno anbefaler at kommunen foretar forebyggende innsatser som jevnlig vegetasjonsskjøtsel.

Det har gjennom årene vært mange forskjellige arrangementer på Uppigard-Streilien, både for turister og fastboende.

Bygningene på tunet er:

Holenstugu

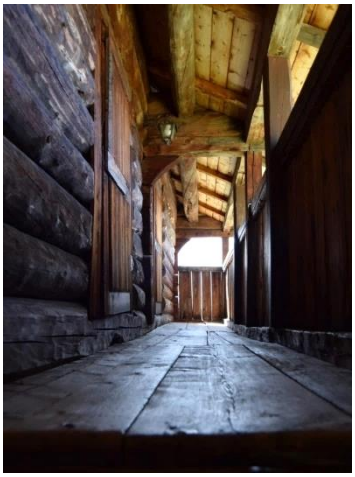

Stua kommer fra Framistugu, Holen på Grimsbu, som er en av de eldste gårdene i Folldal (; gnr. 54/bnr.4). Holenstugu er en tømmerstue i to etasjer, med svalgang både oppe og nede, og utvendig trapp. Første etasje er bygd i 1755, og andre i 1773 da mønsåsen ble flyttet opp. Holenstugu er en loftstue med s.k. akershusisk grunnplan, der inngangen leder direkte inn i stua. Skikken med å bygge i to etasjer kom fra Gudbrandsdalen og spredte seg til Østerdalen på 1700-tallet. Det fantes tidligere mange slike loftstuer i Folldal, men nå finnes kun et fåtall bevart i Nord-Østerdalen. Bygningen er vedtaksfredet (etter Kulturminneloven).

Kjøllhaugstugu

Kjøllhaugstugu kommer fra gården Kjøllhaugen i Alvdal (; gnr. 20/bnr. 45). Opprinnelig har det vært to stuer, som er satt sammen til et hus. Huset ble i en kort periode brukt som seterstue i Einunndalen, før det ble flyttet til Uppigard-Streitlien og oppført her i 1945. Huset ble brukt av Anton Raabe og Tore Segelcke som feriehus.

Eldhus

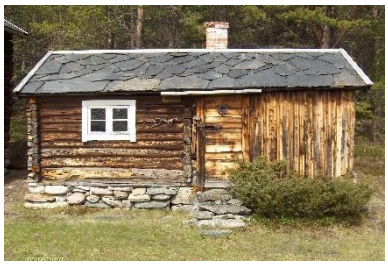

Denne tømmerbygning fra 1847 var hovedhuset på gården Bekken i Grimsbu (; gnr. 52/bnr. 2). Bygningen ble satt opp her i 1948, og brukt av Raabe og Segelcke som eldhus.

Kvennhuset

Kvernhuset kommer fra Ryhaugen(; gnr. 50/bnr. 1,) i Folldal og ble satt opp ved Uppigard-Streitlien i 1948.

Hanestabburet

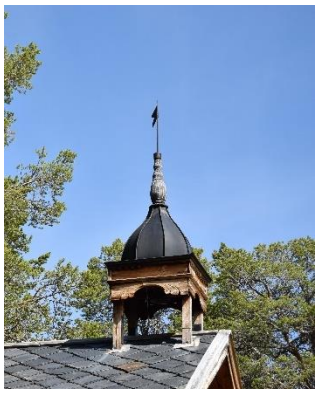

Dette stabburet kommer fra Hanestad i Øvre Rendalen, og ble satt opp på Uppigard-Streitlien i 1944. Klokketårnet på toppen er en kopi av tårnet på Hjerkinn Fjellstue, og ble bygget i 1945 av Per Støen, som utførte flere av snekkerarbeidene på Uppigård. Stabburene ble tradisjonelt brukt til lagring av både mat og klær, og noen ganger overnatting.

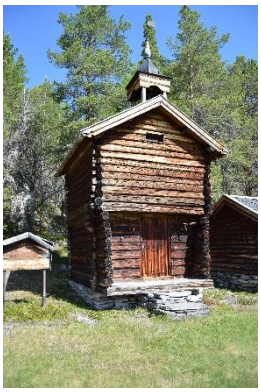

Korsvoldstugu (Dovrestugu)

Stuen som ble bygget i 1628 (og reparert i 1816) er flyttet fra Nedre Korsvold på Dovre. Den er blitt noe forandret på etter at den ble satt opp på Uppigård i 1948; bl.a. er svalen og vinduene av nyere dato. Taket er dekket av skifer fra et skiferbrudd mellom Folldal og Alvdal.

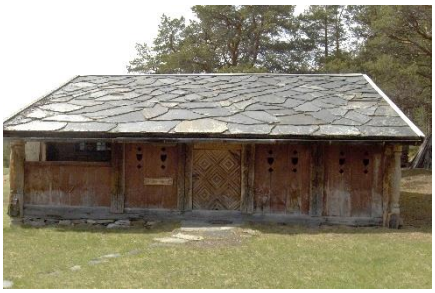

Skåle

Denne er bygget ny ved Uppigard-Streitlien. Raabe brukte her, liksom på Korsvoldstugu, søyler han hadde fått fra en gammel bygning i Telemark.

Ryenstugu

Ryenstugu kommer fra Nedre Ryen (; gnr. 52/bnr. 1,) i Folldal, og er bygget i 1763. Stuen ble flyttet til sin nåværende plass i 1955. Ryenstugu er en østerdalsstue i en etasje, og er påbygd med et bakrom.

Ryhaugburet

Buret kommer fra Ryhaugen/Ryhaug (; gnr. 50/bnr. 1) i Folldal og ble satt opp her i 1957.

Lonaseterstugu

Lonaseterstugu (; gnr. 129, bnr. 2,) er kjøpt inn av bygdetunsnemnda, og flyttet fra Lonasetra til Uppigard-Streitlien i 1991. Den lille tømrede stuen med ett rom og klåvå (kammers), er typisk som hovedbygning på en mindre gård i Folldal. I slike småbrukerstuer bodd ofte familier som levde av jordbruk i kombinasjon med gruvearbeid. Husets alder er ukjent, men muligens ble det laftet i ca. 1870. Gangen er påbygd på 1930 eller -40-tallet.

Løer og stall

To små løer og en stall fra Dalåsen Søre ble skjenket til bygdetunet i 1983. På de mindre Folldalgårdene var det vanlig å ha flere små hus til de forskjellige dyreslagene.

Smie

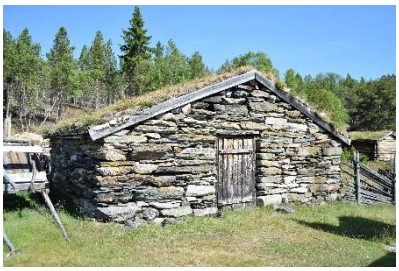

Smien (gnr. 165, bnr. 1)i stein tilhører Streitlien søndre (Systugu) og står på sin opprinnelige plass på «Smiubakken», der den ble brukt av alle Streitlien-gårdene. Smiene ble ofte lagt et lite stykke unna de andre bygningene på gården på grunn av brannfaren.

7.2. Diktarstua «Egg»

Eiendom:	*GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32:*
Gnr.47/ bnr.1	*6897589N 571141Ø*

«Egg» tillhørende Einabu gard, var diktarstua til Ivar (Julius) Mortensson-Egnund (1857-1934). Ivar Mortensson-Egnund var en allsidig kulturpersonlighet. Han er mest kjent for sine omdiktninger av Draumkvædet og Den eldre Edda, men han gav også ut egne dikt. Han var i tillegg bl.a. prest, lærer, forfatter, redaktør, journalist, filosof, politiker og anarkist. Ivar J. Mortensson-Egnund fikk anlagt diktarstua «Egg» et stykke opp fra Einabu gård, der han ofte tilbrakte tid alene.

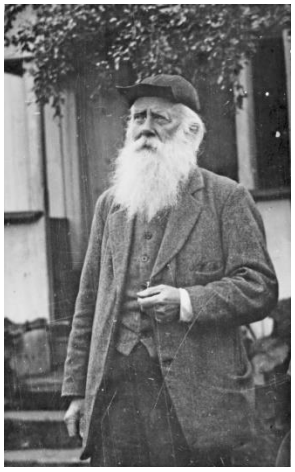

Ivar Mortensson-Egnund
Foto: MINØ.041871

Diktarstua Egg. Fotograf: Arild Alander

Ivar J. Mortensson-Egnund og hans hustru Karen var gjestfrie, og hadde ofte besøk av andre kulturpersonligheter rundt århundreskiftet 1900. De gode vennene Arne og Hulda Garborg og malerinnen Harriet Bakker, er noen av dem som et flertall ganger besøkte ekteparet Mortensson-Egnund på Einabu gård. Harriet Backer malte bl.a. flere landskapsbilder med motiver fra Folldal.

En byste av Ivar Mortensson-Egnund er satt opp ved Einabu.

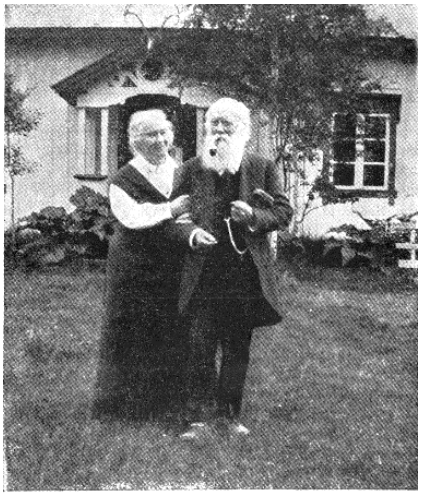

Karen og Ivar Mortensson-Egnund ved Einabu gård. De skiftet navn fra Mortensen i 1918, og stedsnavnet Egnund ble da lagt til etternavnet. Foto: MINØ.047751

Diktarstua «Egg» er i dag privateid.

Dikterstua «Egg» er vurdert som særlig verneverdig bygning i kommunen. I tråd med bestemmelse B2 i arealplanen, skal alle tiltak som innebærer vesentlig endring av bygningen oversendes regionale kulturminnemyndigheter til uttalelse før behandling i kommunen.
(Dette er et forslag, se vedlegg nr.3.)

En kuriositet: Harriet Backers søster Margrethe Backer Welhaven (som også var malerinne) var gift med arkitekt Hjalmar Welhaven. Kanskje er det gjennom denne forbindelse som Welhaven fikk oppdraget å tegne ombyggingen av Krokhaugen ca.1896?

Gamle sentrum: Krokhaug

Ved Krokhaug møttes den gamle Atndalsveien og veien mellom Alvdal og Hjerkinn. Her var det gamle grenseskillet mellom Øvre og Nedre Foldalen. Her var den første kirken, skolen og kommunegården Follheim (Bygget 1863, solgt av kommunen 1955). Gården Kroken er den eldste i området.

Fire bygninger på Krokhaug, på to forskjellige eiendommer, er utvalgte som særlig verneverdige:

Kommunegården Follheim helt til venstre, Klokkerhaugen, kirken i midten, og gården Krokhaugen til høyre.

7.3. Hovedbygning og stabbur på Krokhaugen

Eiendom:	*GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32:*
Gnr.89/ bnr.1	*6888826N, 554410Ø og 6888848N, 554407Ø*

På Krokhaugen var en av flere skysstasjoner i Folldal. Her var det også gjestgiveri i mange år. I 1860 overnattet Aasmund Olavson Vinje på Krokhaugen, og det sies at han her skrev på teksten «No ser eg atter slike fjell og dalar».

Hovedbygningen og stabburet i sveitserstil er tegnet av Hjalmar Welhaven, som bl.a. har tegnet Nansens hus Polhøgda. Opprinnelig var bygningene utsmykket med en mønedekorasjon i dragestil. Til tross for at disse er fjernet oppleves bygningene som i stor grad autentiske.

I tillegg til skysstasjon og gjestgiveri/hotell har det på Krokhaugen vært landhandel, kafé («bageri & conditori»), brusfabrikk og Folldalens første poståpneri.
I 1896 tegnet arkitekt Hjalmar Welhaven flere nye bygninger, og gården ble bygget om. Det ble bygd nytt bolighus og stabbur inspirert av sveitserstilen.

Krokhaugen 1920, med hotell, landhandleri og brusfabrikk. Flere av bygningene på gården hadde mønedekorasjon med dragehoder. Foto: Carl Normann, MINØ nr.023624

Begge disse bygningene har i dag mye av det originale bevart. Stabburet er dog snudd 90° grader og mønedekorasjonene er fjernet.
Flere av rommene i hovedbygningen som ble leid ut til overnattende, har enn i dag kvar sitt nummerskilt på døren.
Hovedbygningen og stabburet på Krokhaugen skiller seg visuelt ut i Folldalen med sin spesielle arkitektur. De har med sine arkitektoniske/estetiske kvaliteter, sin historie og autentisitet høy kulturminneverdi. Bygningene inngår i det som kan kategoriseres som et viktig kulturmiljø på Krokhaug.

Det som i dag er hovedbygningens «bakside» (sett fra fylkesvei 29), var en gang fremsiden, da den gamle hovedveien gikk på nedsiden av Krokhaugen gård.

Hovedbygningen og stabburet på Krokhaugen er vurdert som særlig verneverdige bygninger i kommunen. I tråd med bestemmelse B2 i arealplanen, skal alle tiltak som innebærer vesentlig endring av bygningen oversendes regionale kulturminnemyndigheter til uttalelse før behandling i kommunen. (Dette er et forslag, se vedlegg nr.3.)

Vei til Foldalen og Dovre
Ryhaugens skydsstation
28 km. fra Lille Elvedalen.

Kroghaugen skydsstation

42 km. fra Lille Elvedalen. 2232 fod over havet. God, delvis ny vei. Modtager faste gjæster og gjennemreisende. Naaleskog og heifjeld i nærheden. Udmærket udsigt til Rondane og Snehætten og anledning til kortere og længere interessante udflugter. Piano, Telefon, Post 3 gange ugentlig. Læge med faste kontordage paa stedet.

Dalholens skydsstation

Etikett fra brusfabrikken på Krokhaugen.

Krokhaug poståpneri opprettedes ved kongelig resolusjon av 29.8.1863, med post fra Alvdal 1 gang per uke, grunnet «den ikke ubetydelige korrespondansen» mellom Folldal Verk og Lovise hytte. Etter 1871 utvides ruten Alvdal-Krokhaug til 3 ganger i uken. Det var poståpneri på Krokhaug i over 100 år, før det i 1968 ble besluttet lagt ned. Kilde, bildet: ukjent avis

Stabburet på Krokhaugen fotografert i 1938, mens det fortsatt hadde sin originale plassering på gårdstunet. Foto: MINØ.030134

7.4. Barfrøstuen på Krokhaug

Eiendom:	*GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32:*
Gnr.89/ bnr.5	*6888948N, 554443Ø*

«Barfrøstugu» ble satt opp av Bersvenn Sandbakken, samme mann som lot bygge de verneverdige bygningene på Krokhaugen.

Barfrøstue er en type Østerdalsstue med et loft – barfrø – som er bygget over bislaget. Det er få barfrøstuer igjen i landet.
De fleste barfrøstuene ble bygd mellom siste halvdel av 1700-tallet og første halvdel av 1800-tallet, men den på Krokhaug er av noe nyere dato: Bygget omkring år 1900.
Barfrøstua ligger på eiendommen Rønningen, som er fradelt fra Krokhaugen. Den spesielle bygningen er et landemerke, der den troner på en høyde ovafor fylkesveien.

Barfrøloftet ,«jomfruburet», fungerte som fødestue en periode under 2. verdenskrig.

På bildet fra 1914 av et bryllupsfølge vises barfrøstuen i bakgrunnen.
MINØ.026002

Ovafor Krokhaugen gård og fylkesveien ligger barfrøstuen. Til venstre for barfrøstuen skimtes Tingloftet.

7.5. Tingloftet

Eiendom:	GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32:
Gnr.89/ bnr.5	6888966N, 554439Ø

Loftsbygningen på oversiden av veien ved Krokhaug, like bak barfrøstua, har vært kalt Tingloftet. Bygningen var møteplass for avgjørelser i forlikskommisjonsdistriktet Lesja.

Det var ikke fast ting der, men trolig var Tingloftet brukt ved såkalte ekstrating, som ble holdt på forskjellige steder rundt omkring i tinglaget. Nedre Folldal hørte til Tynset og øvre Folldal til Lesja, frem til begynnelsen av 1860-åren, da Folldal og Alvdal ble ett tinglag. Krokhaug lå som nevnt i grensa mellom Tynset og Lesja.
I tingsalen var det bord og krakker, og nedenfor salen var det stabbur til oppbevaring av mat. Tingsalen ble også brukt som festsal, og her har vært holdt bl.a. bryllup og olsokfester. Salen har også vært brukt som kommunestyresal.

Tingloftet er vurdert som særlig verneverdig. Da denne bygningen er fra før 1850 omfattes den av §25 i Kulturminneloven, som innebærer at den er meldepliktig til kulturminneansvarlig i Fylkeskommunen. En vurdering av verneverdien må gjøres før søknad om vesentlig endring eller rivning ev. kan bli godkjent.

Det gamle tingloftet på gården Rønningen på Krokhaug har også i senere år blitt brukt som festlokale.

Nye sentrum i Folldal

Folldals nåværende sentrum ble formet i begynnelsen av 1900-tallet, i en tid da virksomheten var stor ved Folldal gruver. Handels- og servicebygninger ble bygget langs veien mellom Verket og nåværende fylkesvei 29.

I dag bærer sentrumsstrukturen fremdeles preg av den tidlige utformingen, med handel langs Gruvevegen. Noen av de eldre bygningene i sentrum har fått nye funksjoner, mens andre står tomme. Flere av de tidlige sentrumsbygningene er verneverdige i dag.

Verneverdige bygninger i sentrum

At en bygning er verneverdig, betyr ikke at den må behandles som en museumsgjenstand. «Vern gjennom bruk» er et begrep i dag, og innebærer at eldre bygninger kan tas i bruk med en ny funksjon, og på den måten vernes fra forfall.

Kulturminner og kulturmiljøer ses i dag som positive utgangspunkter for aktivitet og utvikling. Follvang, gamle Samvirkelaget og den gamle meieribygningen med sin karakteristiske skorstein, er alle kjernebygninger i Folldal. Disse tre bygningene innehar historiske og arkitektoniske/estetiske kvaliteter, og er viktige element i sentrumsstrukturen. Disse bygningene bør inngå i videre steds- og sentrumsutvikling.

Fire bygninger i Folldals sentrum er utvalgt som særlig verneverdige: Follvang (Gamle herredshuset), Gamle Samvirkelaget, Folldal meieri (Gammelmeieriet) og eneboligen Knutshaug («Knutsen-huset»):

7.6. Follvang (Gamle herredshuset)

Eiendom:	*GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32:*
Gnr.112/ bnr.3	*6889329N, 552126Ø*

Folldals kommuneadministrasjon hadde sine første møtelokaler på Krokhaug, og kontorer i sine private boliger. I 1938 flyttet administrasjonen inn i nye lokaler nær det nye bygdesenteret ved gruven; nåværende Folldal sentrum.

Herredshuset Follvang ble tegnet av arkitekt Johan Petter Balstad på Koppang.

Kong Olav og prinsesse Astrid ved Follvangs entré 1958, under signingsferden til Nidaros (Trondheim), Bilde: MINØ.126070

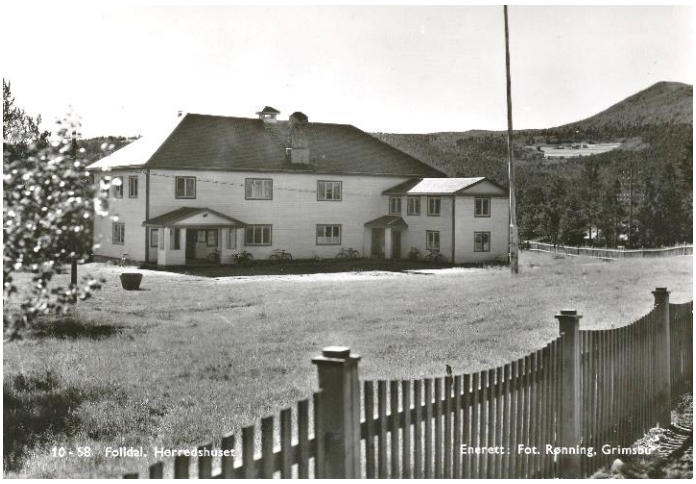

Huset var tidligere malt i lys farge. Et vedtak i 1950 vitner om innkjøp av lysegul farge. Nå har bygningen vært rødmalt i mange år. Foto: Rønning, Grimsbu

Herredshuset fikk tidlig et tilbygg, da administrasjonen trengte utvidet kontorplass.

I første etasje holdt formannskap og kommunestyre sine møter. Også andre brukte møtelokalene, bl.a. Handelssamlaget og Arbeiderkvinnelaget. Her var det også et offentlig bibliotek.

I andre etasje var det opprinnelig en festsal som hadde plant gulv. I 1936 ble det besluttet igangsatt kommunal kino, som i 1938 flyttet inn i Follvang. De første årene hadde man løse benker med klappseter, slik at lokalet kunne brukes til andre formål, som f.eks. danselokale. På 50-tallet bygget man om kinoen med fastmonterte stoler på skrågulv.

De originale røde klappstolene som ble innkjøpt ca. 1957 er fortsatt i bruk.

I bygningen var det også egen leilighet for pedellen (vaktmesteren).

Follvangs entré; det utvendige inngangspartiet med søyler og den innvendige delte trappen, gir besøkende et staselig inntrykk. I tillegg er selve kinosalen med sin autentiske femtitallsinnredning en opplevelse.

Et maleri med årstallet 1938 er bevart over scenen.

Follvang huset kommunens administrasjon i 33 år, før det nåværende administrasjonsbygget «Nyberg» ble tatt i bruk. Det gamle herredshuset har siden den gang rommet bl.a. syforretning (Folldal Tekstil AS), TV/Radio-forretning, husflidsstue, barnehage, fritidsklubb, kulturskole og voksenopplæring.

Follvang i dag

Det er fortsatt kinodrift, fritidsklubb og kulturskoleaktiviteter i Follvang, i tillegg til at lokalene blir brukt til møter, kontor og lager.

Det utvendige inngangspartiet til kinoen har sunket noe ned, slik at vann fra taket ledes i feil retning. Inngangspartiet bør rettes opp og skadet panel skiftes ut.

Hovedbygningen har sitt originale skifertak bevart, og er i det store og hele i god stand. Grunnmuren er dog utsatt for fuktbelastning, og det er behov for drenering langs bygningens øvre side.

Tilbygget har setningsskader i grunnmuren, og det har ved flere tilfeller lekket vann inn i hovedbygningens lagerrom. Tiltak bør gjøres for å forhindre ytterligere vanninntrenging. Tilbygget vurderes ikke som bevaringsverdig i samme grad som hovedbygningen. Hovedbygningen bør bevares uavhengig av om tilbygget rives eller restaureres.

Follvang er en bygning med både historiske og arkitektoniske/estetiske verdier, og er et landemerke langs fylkesveien. Bygningen er i dag en populær møteplass for barn og unge, og kan utvikles for å romme flere aktiviteter.

Follvang er vurdert som særlig verneverdig bygning i kommunen. I tråd med bestemmelse B2 i arealplanen, skal alle tiltak som innebærer vesentlig endring av bygningen oversendes regionale kulturminnemyndigheter. (Dette er et forslag, se vedlegg nr.3.)

7.7. Gamle Samvirkelaget

Eiendom:	*GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32:*
Gnr.117/ bnr.5	*6889593N, 551686Ø*

Gamle Samvirkelagets historie

Her bygget Folldal Samvirkelag sin første egne butikk. «Foldalens handelssamlag» lot oppføre butikksbygningen på eiendommen «Samhold» i 1912-13: Et to etasjers tømmerhus som var tegnet av Verkets arkitekt Einar Landmark. I 1934 tegnet NKLs (Norges Kooperative Landsforenings) arkitektkontor et tilbygg. I slutten av 1940-årene hadde man igjen behov for større lokaler. Etter nye tegninger fra NKLs arkitekter ble Samvirkelagsbygningen ombygd

Den første bygningen tegnet av Einar Landmark er blitt påbygd og ombygd gjennom årene. Foto: MINØ.045228

1951-52, og fikk da sitt nåværende utseende. Lageret på husets bakside (sørside) kom til rundt år 1960.

Folldal Samvirkelag førte et rikt utbud av varer, og gjennom mange år drev man et eget pølsemakeri. Det ble drevet butikk frem til år 1980, da Samvirkelaget flyttet til nye lokaler på den plass der Folkets hus tidligere stod.

Etter at Samvirkelaget flyttet ut, har bygget rommet forskjellige virksomheter, bl.a. blomsterbutikk, bibliotek og ungdomsklubb.

Samvirkelaget fotografert 1979. Utvendig er bygningen nesten uforandret i dag. Fotograf: Per Magne Grue

Gamle Samvirkelaget i dag

Bygningen er i dag i privat eie. Huset har stått tomt i en årrekke, og deler av bygget har i dag behov for reparasjon. Fasadens utseende er temmelig uforandret fra ombyggingen på 1950- og 60-tallet. Huset har valmet tak på østsiden, og korresponderer utseendemessig med det gamle meieriet på nabotomten. Disse to bygningene innehar kulturhistoriske og estetiske/arkitektoniske verdier. De representerer den gamle sentrumsstrukturen og «gir sjel» til sentrumsområdet.

Gamle Samvirkelaget er med sin sentrale plassering vel egnet til «vern gjennom bruk» med nye virksomheter i den gamle bygningen.

Gamle Samvirkelaget er vurdert som særlig verneverdig bygning i kommunen. I tråd med bestemmelse B2 i arealplanen, skal alle tiltak som innebærer vesentlig endring av bygningen oversendes regionale kulturminnemyndigheter. (Dette er et forslag, se vedlegg nr.3.)

7.8. Folldal meieri (Gammelmeieriet)

Eiendom:	*GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32:*
Gnr.117/ bnr.10	*6889564N, 551729Ø*

Den gamle meieribygningen med sin karakteristiske skorstein. (2020)

Folldal meieris historie

Den store tilflyttingen til Folldal først på 1900-tallet, ga underlag for et meieri i sentrum. Før det solgte man melk og andre produkter direkte fra gårdene i nærheten av Verket. Det første meieriet var en stuebygning fra Brandsnes gård som ble flyttet og bygget på. Man produserte forskjellige typer ost, smør og kasein (ostestoff). Fra høsten 1928 var det kafédrift i andreetasjen på meieriet; «Kaffestugu». I april 1932 brant meieriet ned til grunnen, men allerede samme år ble det bygget opp igjen. Denne gang støpte man vegger av sement.

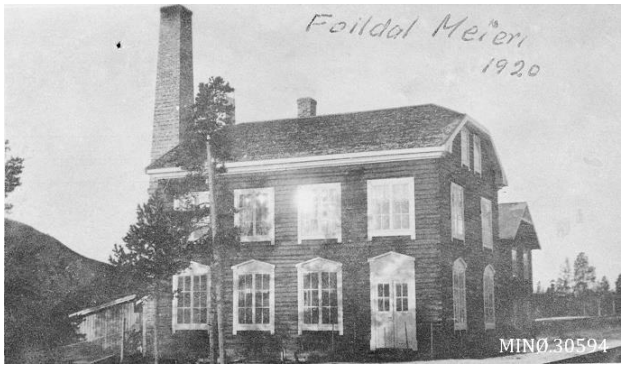

Folldal Meieri 1920. MINØ.030594

Brannen i 1932. MINØ.030200

Den nye meieribygningen, bygget i 1932.. Den eldste samvirkelagsbygningen skimtes til høyre. Fotograf: Per K. Lien, MINØ.PKL0696

Melken ble levert ved lasterampen; først med hest og slede/vogn og seinere av melkebilene. I 1958-59 kom det lavere påbygget mot veien til, med nytt meieriutsalg og spannvaskeanlegg.

Meieribestyreren var under krigen forsyningssjef for Milorg, og det ble holdt flere Milorg-møter i meieriets lokaler.

(se kapittelet «Krigsminner»).

Meieriet 1958/59 da påbygget var under oppføring. Til høyre er Folldal Samvirkelag som noen (ca.7) år tidligere var blitt bygget om. Fotograf: Per Magne Grue. MINØ.103755 (Bildet er bearbeidet og beskåret.)

Folldal meieri var et av de beste i landet til å produsere brunost av høy kvalitet. Fotograf: Per Magne Grue, MINØ.102756

Økt produksjon ga etter hvert behov for større lokaler, og i 1981 sto et nytt bygg ferdig (dagens Primar).
I Gammelmeieriet har det siden den gang vært forskjellige virksomheter, bl.a. mekanisk verksted, kiosk og husflidsutsalg.

Gammelmeieriet i dag

I dag rommer bygget kontorlokaler, leiligheter og et elektrikerfirma. Huset er bygget om innvendig, og utvendig er det kledd med isolerende panel. Den originale fasaden er bevart under panelet. De originale vinduene har blitt skiftet ut med «husmorvinduer». Denne bygningen er, til tross for forandringer både innvendig og utvendig, verdifull som en del av Folldals historie og den gamle sentrumsstrukturen. Bygningen har sammen med Gamle Samvirkelaget estetiske kvaliteter, og bidrar med sin historiske tyngde og volum til «pondus i byrommet». Med den høye skorsteinen på taket er meieribygningen et viktig landemerke i Folldal.

Folldal meieri (Gammelmeieriet) er vurdert som særlig verneverdig bygning i kommunen. I tråd med bestemmelse B2 i arealplanen, skal alle tiltak som innebærer vesentlig endring av bygningen oversendes regionale kulturminnemyndigheter. (Dette er et forslag, se vedlegg nr.3.)

7.9. «Knutsen-huset» (Knutshaug)

Eiendom:	*GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32:*
Gnr.105/ bnr.7	*6889449N, 551968Ø*

«Knutsen-huset». Navnet kommer av at eieren som fikk bygd huset het Knut Knutsen. Han var rørlegger på Verket og hentet sannsynligvis inspirasjon derfra.

På eiendommen Knutshaug i Folldal sentrum står en bygning med et spesielt eksteriør: Fasaden er kledt med spon. Opprinnelig var også taket sponkledt. Bygningen, som er et tømmerhus, ble oppført ca. 1919. Bortsett fra at huset har fått ny takbekledning, er det bevart i original stil, og er med sin spesielle fasade og autentisitet verneverdig. Også innvendig er den over hundre år gamle bygningen i stor grad uforandret.

Ideen om kle huset med spon skal ha kommet fra den svenske anleggsarbeideren som bygde huset; Johan Bylund, som hadde vært i Amerika.

Bygningen er SEFRAK-registrert, men ikke fredet (per jan. 2022).

Hovedbygningen på eiendommen Knutshaug er vurdert som særlig verneverdig bygning i kommunen. I tråd med bestemmelse B2 i arealplanen, skal alle tiltak unntatt ordinært vedlikehold meldes regional kulturminnemyndighet. (Dette er et forslag, se vedlegg nr.3.)

7.10. Hytta på Storvollen

Eiendom:	*GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32:*
Gnr.230/ bnr.1/ fnr.85	*6902748N, 552712Ø*

Den høye bygningen med mansardtak på Brandsnessetra Storvollen skiller seg ut i seterdalen. Fotograf: Per Hvamstad

Storvollen. Fotograf: Erling Oddløkken

I setergrenda Storvollen i Kakelldalen finnes en bygning som skiller seg ut. Det er en toetasjes trebygning med mansardtak, som rager «et hode høyere» enn de andre bygningene i seterlandskapet. Huset, som hadde 10 sengeplasser, ble bygget tidlig på 1920-tallet for å huse fotturister og rypejegere. Budeia hadde matservering for fotturistene, og det ble skaffet egen kokke for jegerne.

Den Norske Turistforening hadde i mellomkrigstida og frem til langt ut på 1950-tallet rute som gikk fra Orkelsjøhytta i Oppdal, med overnatting på Borkhus-setra og Storvollen, derfra videre mot løypenettet i Alvdal vestfjell.

Setergrenda Storvollen i Kakelldalen. MINØ. 030968

Den spesielle stilen skyldes at setereierens bror hadde vært i Amerika og hentet inspirasjon derfra. Tømmerhuset ble lafta nede på gården, før det ble demontert og fraktet opp til setra med hest på vinteren. I 1990-årene ble huset kledt med panel. Vinduer og tak er blitt skiftet ut, og bygningen er restaurert innvendig.

Bygningen er et eksempel på hvordan amerikafarerne tok med seg nye impulser hjem til Norge. Den viser også det ikke finnes en homogen «seterstil», men at hver setereier bygget som det passet dem. De aller fleste seterbygninger er lave, slik som de øvrige bygningene på Storvollen. Ofte gjenbrukte man eldre bygninger som ble flyttet fra gården til seteren.

Fotograf: Erling Oddløkken

Den amerikainspirerte hytten på Storvollen er vurdert som særlig verneverdig bygning i kommunen. I tråd med bestemmelse B2 i arealplanen, skal alle tiltak som innebærer vesentlig endring av bygningen oversendes regionale kulturminnemyndigheter.

(Dette er et forslag, se vedlegg nr.3.)

Bygninger knyttet til undervisning: Skolebygg

Den første skoleordningen i landet var omgangsskole der lærere reiste fra gard til gard innen sitt distrikt, og hadde undervisning i lesing og kristendom. Ifølge Skoleforordningen av 1739, så skulle barn fra 7 års alder møte til undervisning 3 måneder om året. Den første faste skolen i Folldal ble opprettet av Røros Verk på 1700-tallet for arbeidernes barn, og lå like ved kirken. Seinere ble det bygget skoler også i Dalen (1841) og Grimsbu (; tatt i bruk 1853). En lovendring i 1860 krevde flere faste skoler, og i årene etter ble flere skolebygg reist i Folldal. Som mest var det 9 skolekretser i Folldal, i tillegg til at en del av Egnund krets lå i Folldal. De 9 kretsene var: Dalen, Slåen, Husom, Verket, Kirkekretsen, Brandsnes, Grimsbu, Ryeng, og Atndalen.
I dag er det fem gamle skolebygg som står igjen i Folldal kommune: Ved Ryeng, Grimsbu, Husom, Slåen og Eriksrud.

De best bevarte er valgt ut som høyest prioriterte.

7.11. Gamle Ryeng skole

Eiendom:	*GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32:*
Gnr.49/ bnr.3	*6895716N, 565677Ø*

Fotograf: Arild Alander

Ryeng skole i Nedre Folldal ble tatt i bruk høsten 1898, og var i bruk som skolebygning frem til skolesentraliseringen i 1948. Bygget fremstår som autentisk, og en god del av det originale inventaret er fortsatt bevart, bl.a. de gamle skolepultene. På gårdsplassen står et uthus som rommer to utedoer og vedbod. Etter nedleggelsen av skolen var skolebygningen ei tid brukt som forsamlingslokale. Her har det blitt holdt mange arrangement: 17.maifeiringer, juletrefester, basarer etc. Huset har også rommet bibliotek og søndagsskole.
Ryeng skole er i dag skolemuseum for Folldal.

Ryeng skole er en del av Folldal Bygdetun, og Anno museum er ansvarlige for vedlikehold. Skolebygningen er blitt skånsomt pusset opp. Bygningsdeler er ved flere tilfeller blitt skiftet ut/restaurert av antikvarisk kyndige. Anno museum gjorde høsten 2019 en tilstandsvurdering av bygningene som inngår i konsolideringsavtalen med Folldal kommune. Etter dette er nødvendig restaureringsarbeid blitt utført, og bygningen er (per januar 2022) igjen klar til å tas i bruk som Folldal kommunes skolemuseum.

Gamle Ryeng skole er vurdert som særlig verneverdig bygning i kommunen. I tråd med bestemmelse B2 i arealplanen, skal alle tiltak som innebærer vesentlig endring av bygningen oversendes regionale kulturminnemyndigheter. (Dette er et forslag, se vedlegg nr.3.)

7.12. Husom skole

Eiendom:	*GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32:*
Gnr.130/ bnr.17	*6890546N, 547627Ø*

Husom skole ble bygget i 1906 og er den andre skolebygningen i Husom krets. Den første skolen ble bygget på 1860-tallet, like ved der grendehuset Vårtun nå står.
Husom skole ble bygget rett nedenfor Lohnagårdene, knappe 800 meter fra den gamle skolen. Her var det et klasserom og en leilighet for læreren. I den lille bygningen ved siden av skolen var det i tillegg til utedo også fjøs for «lærerkua», som var en del av lønnen. Når vinteren var som kaldest i dalen, kunne skoledagen starte med at alle satt rundt ovnen, før det ble varmt nok for å sitte ved pulten.

Før grendehuset Vårtun ble bygget, var Husom skole også brukt til arrangementer av forskjellige slag(, som 17. mai-feiring og juletrefest.) Skolen var i bruk frem til 1948.
Husoms skole har siden nedleggelsen vært i privat eie og brukt som fritidsbolig. Eierne har tatt vare på huset uten å gjøre store forandringer, så bygningen fremstår som forholdsvis autentisk. Også innvendig er mye av det originale bevart. Noen bygningsdeler, m.a. mønedekorasjonen, har blitt skiftet ut med kopier av originalen.

Husom skole har en flott mønedekorasjon. Etter at dette bilde ble tatt, har mønedekorasjonen igjen blitt tatt ned for utskifting.

Husom skole er vurdert som særlig verneverdig bygning i kommunen. I tråd med bestemmelse B2 i arealplanen, skal alle tiltak som innebærer vesentlig endring av bygningen oversendes regionale kulturminnemyndigheter. (Dette er et forslag, se vedlegg nr.3.)

I den lille bygningen til høyre for skolebygningen var det utedo, og fjøs for lærerkua.

7.13. Slåen skole

Eiendom:	*GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32:*
Gnr.185/ bnr.1	*6894935N, 538633Ø*

Den første skolebygningen ved Slåen ble bygget på 1860-tallet ved den gamle Folldalsvegen, vest for gården Borkhus. Foto: MINØ nr.028420

Den nye skolen fotografert i 1918. Her kan man se det originale inngangspartiet og de høyere vinduene. Foto: MINØ. 048956

Det ble bygget et nytt skolebygg for Slåen krets i og med at hovedveien mellom Folldal og Hjerkinn fikk ny trasé. Nye Slåen skole, som ble lagt nær den nye veien langs Folla, ble antakelig tatt i bruk fra høsten 1909. Opprinnelig var det både klasserom og lærerbostad i bygningen. I mange år bodde læreren i egen bolig et stykke unna, og da var det første skoleelev som kom på morgenen som måtte fyre opp for å få varme i klasserommet. Vann hentet de fra elva. Bygningen er i dag privateid og brukes som fritidsbolig. Eiendommen er godt vedlikeholdt. Inngangspartiet og vinduene er bygd om og to piper har blitt til én, men ellers har huset til store deler sitt opprinnelige utseende bevart.

En hengebro ble bygget over elva mellom den nye skolen og den nye hovedveien.

Også innvendig er bygningen varsomt pusset op. Noen få gjenstander er bevart fra tiden da bygningen var skole.

Slåen skole i dag. I fasaden syns spor av at vinduene er blitt skiftet ut.

Slåen skole er vurdert som særlig verneverdig bygning i kommunen. I tråd med bestemmelse B2 i arealplanen, skal alle tiltak som innebærer vesentlig endring av bygningen oversendes regionale kulturminnemyndigheter. (Dette er et forslag, se vedlegg nr.3.)

7.14. Grimsbu skole

Eiendom:	*GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32:*
Gnr. 54/ bnr.33	*6892072N 561249Ø*

Grimsbu skole, som er den første fastskolen i Nedre Folldal, ble tatt i bruk i 1853. Før skolehuset ble bygget hadde Nedre Folldal omgangs-skolelærer sammen med Alvdal.

Etter noen tiår var bygningen i dårlig forfatning, og det ble behov for større lokaler. I 1892 ble det vedtatt å bygge om, og bygge på, Grimsbuskolen. Samtidig ble det besluttet å bygge ny skole ved Ryeng, og skolekretsen ble delt fra 1894. I slutten av 1896 var den påbygde skolen, som da bl.a. hadde fått en sløydsal, ferdig til å tas i bruk igjen.

Hos lærerinnen som bodde i skolebygget på 1910-tallet. MINØ.035275
Ved oppussing av skolestua fra 1853 telte man 12 lag med maling før man nådde det originale treverket.

Grimsbu var en todelt skole. Bildet er fra 1930/31. MINØ.034745

Grimsbu skole ved Rykrokvegen ble tatt i bruk i 1853, og bygget på i 1896. MINØ.035997

Den gamle skolen er i dag fritidseiendom. Et uthus er flyttet inn mot skolebygningen og et lite overbygg binder husene sammen. Vinduene er skiftet ut, taktekkingen er ny, og bygningen har forandret farge. Utvendig er ellers den originale bygningen med sine to piper bevart. Innvendig er det gjort store endringer.

Med skolesentraliseringen i 1948 opphørte Grimsbu som egen skolekrets, og elevene ble flyttet over til Kirkekretsen skole. Grimsbu skole har lokal verneverdi som historisk bygning, med verdier knyttet til identitet og tilhørighet.

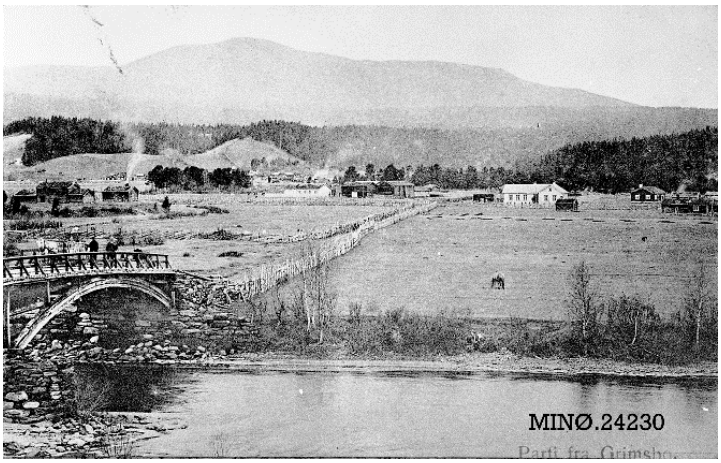

Bru over Folla i forgrunnen, og den hvitmalte Grimsbu skole til høyre i bildet. MINØ.024230

7.15. Eriksrud skole (Atndalen søndre skole)

Eiendom:	*GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32:*
Gnr.174/ bnr.4	*6871550N, 553734Ø*

I den langstrakte Atndalen var det to skolehus, og med én lærer skiftet man på å bruke de to bygningene. Den første skolen i nordre del av Atndalen (gamle Øyaskolen) ble bygget litt sør for Stadsbuøyen, og den første skolen i søndre del lå ved Sandom. Når den nordre skolen var i bruk, måtte de som bodde lengst sør bo borte, og omvendt.

Det ble bygget nye skolebygninger på 1910-tallet: Øyaskolen i nordre del av Atndalen, og Eriksrud skole i søndre del.

Eriksrud skole ble tatt i bruk fra høsten 1917, og var i bruk til slutten av 1930-årene. Etter det brukte man kun Øyaskolen, som var i bruk frem til 1964. Det gamle skolehuset er lokalt verneverdig som lokalhistorisk bygning med verdier knyttet til bl.a. identitet og tilhørighet.

Eriksrud skole var den andre skolebygningen som ble bygd i søndre delen av Atndalen. I dag er bygningen preget av alder og forfall, men holder fortsatt stand.

Bygninger knyttet til rekreasjon/fritid/frivillighet: Grendehus

Hver krets hadde sitt eget samlingssted; sitt grendehus. I øvre del av Folldal står fortsatt Gamle Fjellheim, Nye Fjellheim og Vårtun. Lenger ned i Folldals dalføre ligger Rondeslottet og Grimshallen, og i Atnadalen Rondaheim. Alle grendehusene er av verdi på lokalt nivå, da de innehar verdier knyttet til lokalhistorie, identitet, tilhørighet og opplevelser. De bygningene som fremdeles fungerer som grendehus har en stor bruksverdi.

7.16. Grimshallen

Eiendom:	*GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32:*
Gnr.55/ bnr.63	*6891596N, 560711Ø*

I 1958 startet byggingen av det nye samfunnshuset på Grimsbu, «Grimshallen», og huset ble innviet i april 1960.

Grimshallen fra 1958. Der Grimshallen står i dag, sto tidligere samfunnshuset Skogly som ble innviet 1899. Bygningen kalt Skogly er nå skytterhus ved Folldal skytterbane.

Fra høsten 1978 var det barnehage i Grimshallen. Det ble etter hvert behov for større lokaler, og huset ble påbygd i begynnelsen av 1990-tallet. Den nye delen ble innvigd i 1994.
I dag er bygningen i bruk som grendehusGrimshallen med sin spesielle arkitektur er et blikkfang der den ligger like ved fylkesvei 29. Den minner om en Amerikalåve, med sitt lange buede tak.

Innvendig har taket en flott bueform.

Grimshallen hadde opprinnelig en annen fargesetting: gul med oransje detaljer. Foto: Flyfoto tatt av Widerøes Flyveselskap A/S 1964. MINØ.018460

Grimshallen er vurdert som særlig verneverdig bygning i kommunen. I tråd med bestemmelse B2 i arealplanen, skal alle tiltak som innebærer vesentlig endring av bygningen oversendes regionale kulturminnemyndigheter.
(Dette er et forslag, se vedlegg nr.3.)

7.17. Gamle Fjellheim

Eiendom:	*GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32:*
Gnr.140/ bnr.3	*6894501N, 542178Ø*

I krysset der veien til Einunndalen går opp fra Folldalsveien, ligger Gamle Fjellheim.

I begynnelsen av 1900-tallet trengte ungdomslaget «Fjell» større lokaler, og i 1918 fikk de bygd møte- og festlokalet «Fjellheim». Her har det vært mange arrangementer gjennom årene. Etter mange tiår ble det det igjen bygget et nytt forsamlingshus, og da ungdomslaget flyttet ut ble Fjellheim stående tomt.
I 1972 ble huset solgt til private. De nye eierne restaurerte bygningen med varsomhet. Vinduene ble skiftet ut etter mål fra de originale, og huset ble malt i en farge som minnet om den opprinnelige. Seinere fikk bygningen nytt panel. Også da etterstrebet man at det nye skulle være likt det gamle. Innvendig er mye av den originale innredningen og fargesettingen bevart. Huset har fått stå temmelig uforandret de siste femti årene, da det kun har vært brukt som lager.
Gamle Fjellheim er vurdert som særlig verneverdig, med stor grad av autensitet og en spennende historie.

Våren 1945 forsterket okkupasjonsmakten sitt nærvær i Folldal. Tyske styrker inntok flere bygninger i Øvre Folldal: Fjellheim, Vårtun og Dalen skule. De lot russiske krigsfanger bygge skyttergraver og høye forskansningsmurer av stein/torv forsterket med tømmer rundt bygningene.

17-maifeiring i forsamlingshuset Fjellheim. Reprofotograf: Rachel Haarseth, MINØ 047100

17-mai-feiring ved det gamle Fjellheim. Fotograf: Nyhus, Arnljot, MINØ.047100

Gamle Fjellheim er vurdert som særlig verneverdig bygning i kommunen. I tråd med bestemmelse B2 i arealplanen, skal alle tiltak som innebærer vesentlig endring av bygningen oversendes regionale kulturminnemyndigheter. (Dette er et forslag, se vedlegg nr.3.)

7.18. Vårtun

Eiendom:	*GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32:*
Gnr.118/ bnr.28	*6890357N, 548377Ø*

Grendehuset Vårtun ligger langs Folldalsvegen, nedenfor gården Larshus.

Grendehuset Vårtun fotografert 2020.

Husom Kvinnneforening ble stiftet i 1925 og var en sterk pådriver for at kretsen skulle få et eget forsamlingshus. De samlet inn det meste av midlene som skulle til for å finansiere grendehuset. Mange i kretsen bidro også med tømmer og dugnadsarbeid.

Ungdomslaget «Våren» ble startet i 1932, og ungdommene bidro i

17.mai-feiring ved forsamlingshuset Vårtun i begynnelsen av 1930-tallet. Foto: MINØ.046850

dugnadsarbeidet. Forsamlingshuset som bl.a. fikk en romslig møtesal med scene, ble innviet i september 1932.

På stedet, like ved dagens bygning, sto tidligere den første skolen i Husom krets. Denne bygningen ble etter hvert flyttet til Krokhaug hvor den ble brukt som butikk, for deretter å fungere som garasje. Man kan fortsatt se spor etter tomta til den gamle skolen.

Vårtun ble liksom Fjellheim brukt av tyske styrker i slutten av annen verdenskrig. Her bygget man en 1,5-2 meter høy forskansningsmur av stein, torv og treverk. Steinen hentet man fra rydningsrøyser ved de nærliggende jordene. Den 42 meter lange muren strakk seg rundt bygningen på tre sider ut mot riksveien. På baksiden mot elva hadde man vaktposter. Det ble også gravd skyttergraver med utsikt over veien i begge retninger. Man satte opp flere geværstillinger og minst én kanonstilling.

Bygningen var på den tiden uisolert, og det gikk med mye ved for å holde det varmt. Okkupantene fyrte etter hvert opp både vedlager og vedskjul. Til og med flaggstanga gikk med. Dette og andre skader ble erstattet etter krigen. Det ble da også betalt husleie for perioden 4. april til freden kom 8. mai. Med det tidfestes okkupasjonen av Vårtun. Man kan fortsatt i dag se spor efter soldatene som inntok bygningen: bl.a. hvor forskansningsmuren var.

Når Vårtun skulle bygges på ble det felt trær som sto rett ved huset, og disse ble sagd til materialer. Man kunne se at greiner var blitt brutt av, og årringene viste at dette ble gjort før vekstsesongen i 1945. Sporene etter «de frosne leietakerne» som jaktet på ved i april-mai 1945, kan man nå se i panelet på veggene i Vårtuns kjøkkenavdeling.

Vårtun i 1983, før huset fikk et tilbygg og rampe til entréen. Fotograf: Per Magne Grue, MINØ.104995

Grendehuset Vårtun har vært flittig brukt til alt fra møter og vevkurs, til 17-mai-feiring, juletrefester og dansetilstelninger. Det er fortsatt et viktig møtested, med arrangementer av forskjellige slag.

For å oppgradere den gamle bygningen, bygget man i 2011-12 på huset med over 40 kvadratmeder. Den originale bygningen ble etterisolert og fikk nytt panel, denne gang stående.

Grendehuset Vårtun er lokalt verneverdig som brukslokale, og som lokalhistorisk bygning med verdier knyttet til bl.a. identitet og tilhørighet.

I 2011-2012 fikk Vårtun et tilbygg med bl.a. WC, garderobe og større kjøkken. Komfort har her veiet tungt, og påbygget fikk t.o.m. gulvvarme. Foto: Turid Oddløkken/Arbeidets Rett

7.19. Rondeslottet

Eiendom:	*GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32:*
Gnr.87/ bnr.2	*6889269N 553916Ø*

Det første forsamlingshuset ble også kalt for "Rondeslottet». Hans J. Røsten var Initiativtaker til det som da var ungdommens hus. Foto: MINØ.027591

Det nye Rondeslottet, før det ble påbygd. Bilde: MINØ. 045041

Det første forsamlingshuset i kretsen ble bygget på denne tomten i 1907. Initiativet kom fra en mann som hadde vært i Amerika og kom hjem med drømmen om å få reist et «ungdomshus». Han fikk kjøpt et nybygd fjøs i Grimsbu, som ble flyttet med hest og vogn til den plass hvor det nye «Rondeslottet» nå står. I 1930 ble det første forsamlingshuset tatt ned, og det ble bygd en større bygning. Tømret fra den gamle bygningen, ble brukt i andre etasjen i den nye bygningen; nåværende Rondeslottet. Det nye forsamlingshuset Rondeslottet ble påbygd i 1968-69.

Festsalen i andre etasje i Rondeslottet.

Rondeslottet, med den flotte festsalen i andreetasjen, er fortsatt i bruk som forsamlingslokale. Grendehuset er lokalt verneverdig som brukslokale, og som lokalhistorisk bygning med verdier knyttet til bl.a. identitet og tilhørighet.

Rondeslottet (2021). Tilbygget med entréparti er fra 1968-69.

7.20. Rondaheim

Eiendom:	*GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32:*
Gnr.173/ bnr.4	*6873744N 553586Ø*

Rondaheim med sin flotte grind. Fotograf: Kristian Bakken-Berg

Rondaheim forsamlingshus i Atndalen ble innviet i 1957. Et eldre forsamlingshus sto tidligere på tomten. Det nye grendehuset ble bygget med stor dugnadsinnsats.

I 1982 ble Rondaheim bygd på med våtrom, fikk innlagt vann og kloakk, og det ble bygget større kjøkken. Etter oppgraderingen fungerte bygningen som kommunal barnehage i 20 år.

Rondaheim (2020).

Rondaheim på 1960-tallet. Fotograf Dagfinn Nyeggen, MINØ.049991

Atndølenes grendehus er fortsatt i bruk i mange anledninger, som 17. mai-feiring, juletrefest, møter, jubileer, konfirmasjon og minnesamvær. Grendehuset er lokalt verneverdig som brukslokale, og som lokalhistorisk bygning med verdier knyttet til bl.a. identitet og tilhørighet.

Forsamlingshuset Rondaheim 1964. Fotograf: Widerøes Flyveselskap A/S. MINØ. 018255 (Bildet er beskåret.)

Dekket for fest i Rondaheim. Fotograf: Håkon Strømbu

8. KIRKEBYGG

Folldal tilhørte i middelalderen Nidaros bispedømme. Etter reformasjonen ble Folldal en del av det sammenslåtte Hamar og Oslo bispedømmer, med Oslo som bispesete. I 1864 ble Hamar gjenopprettet som eget bispedømme, og Folldal har siden hørt til Hamar.

Hamar bispedømme (Hamarkaupangen bispesete) ble opprettet i 1152.

Den første kirken i Folldal

Før Folldal fikk egen kirke, måtte menigheten foreta lange og ofte farefylte reiser over Dovrefjell eller til Alvdal for å få utført kirkelige tjenester/plikter. Etter at malmfunnet var gjort og folketallet var stigende, sendte bønder i Øvre Folldal i 1746 en søknad til kongen om å få bygge en egen kirkegård og kirke. Øvre og Nedre Folldal samlet seg om å bygge kirke sammen, og i 1747 startet arbeidet. I 1750 ble kirkegården innhegnet og tatt i bruk.
Folldals første kirke, som var en korskirke av tre, ble bygget ved Kroken nær grensa mellom Øvre og Nedre Folldal. Bøndene i Folldal leverte tømmer av allmenningen til kirkebygget. Kirken ble vigslet til bruk i 1751, og var et viktig samlingssted.

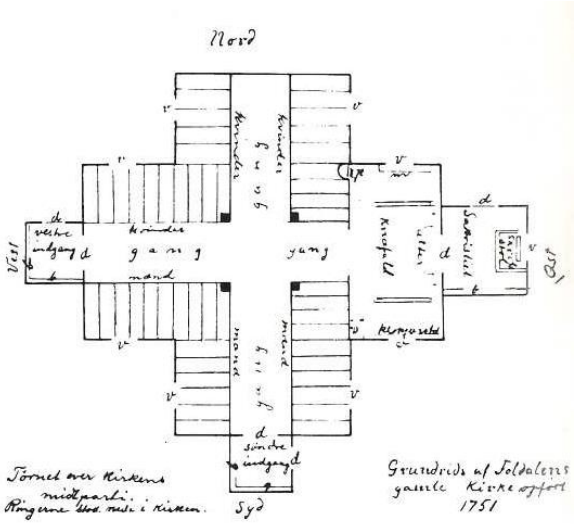

Den første kirken i Folldal er avbildet på baksiden av en offerskål som henger i sakristiet i Folldal kirke i dag. På planskissen (til høyre) er det antegnet at tårnet var over kirkens midtparti, og at ringerne stod nede i kirken. Kilde: «Korskyrkja i Folldal» av Ragnar Streitlien, 1976

Etter over hundre år var korskirken i så dårlig stand at det ble besluttet å bygge en ny kirkebygning. Når den nye kirken var ferdigbygd, ble deler av den gamle kirken solgt på auksjon.
Rester etter korskirken er bevart i tårnet i nåværende kirke: Dreiede stolper og rester etter benker. Mange fint lagde gravminner av tre er også lagret i tårnet.

På Nordre Holen gård finnes geriktene til en dør fra den gamle kirken bevart. Den har påskriften: «Dette Herrens Tæmpel Blev bygt i Aar 1748». Fotograf: Rolf Skjøtskift, MINØ.034762

Kirkeklokker fra 1754

To like klokker ble skjenket til den første kirken av eierne av Folldal Kobberverk. «Søsterklokkene» ble støpt i København i 1754 av Johan Barthold Holtzman. Disse klokkene er fortsatt i bruk i tårnet i Folldal kirke.

Begge har med tiden sprukket og blitt omstøpt, men i den ene er innskriften fra 1754 bevart: «SOLI DEO GLORIA. ME FECIT. IOHAN BARTHOLD HOLTZMAN HAFNIÆ. FGK: WERCK 1754.» Dette betyr omtrent «Ære til gud alene» (– en av reformasjonens fem grunnpilarer,) og «Jeg laget denne. Johan Barthold Holtzman, København. Fredrik Gaves Kobberverk 1754.»

Kirkeklokkene fra 1754 i Folldal kirke. Fotograf: Bård Høisen Lohn

VERNEVERDIGE KIRKEBYGNINGER I FOLLDAL:

8.1. Folldal kirke
8.2. Dalen kyrkje
8.3. Egnund kapell

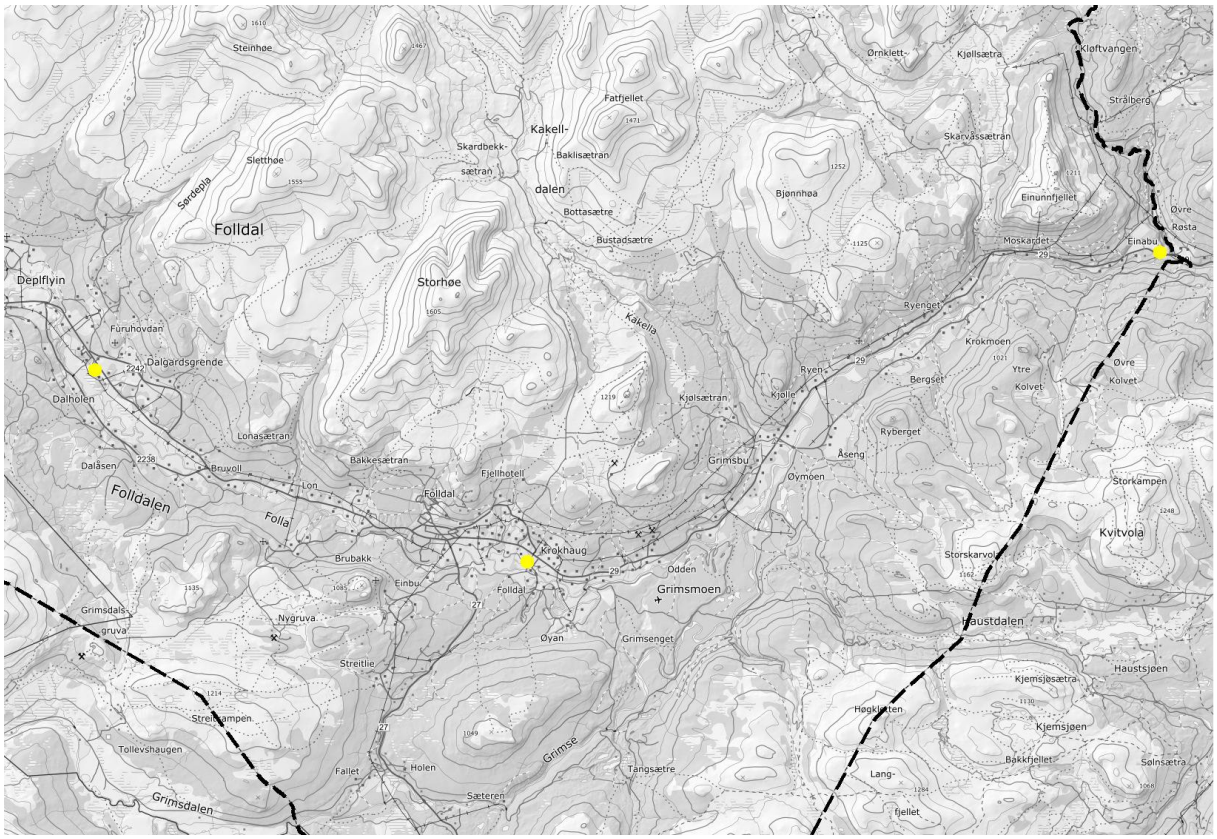

Verneverdige kirkebygninger i Folldal *Kartgrunnlag: Topografisk Norgeskart, Kartverket*

8.1. Folldal kirke

Eiendom:	*GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32:*
Gnr.79/ bnr.1	*6888747N, 554185,4Ø*

Den nye kirken i Folldal

Det var vanskelig å få statsstøtte til å bygge en ny kirke i Folldal. Kun en mindre sum ble bevilget i støtte, og kirken ble først og fremst finansiert gjennom lokal kirkeskatt. Folldølene bidro også på andre måter, bl.a. gjennom innsamlinger og arbeid i kirken.
I 1881 ble den gamle kirken revet, og grunnmuren satt til den nye kirken. Den nye kirken i Folldal ble bygget i 1882.
Mange i bygden var involvert i å fremskaffe og tørke materialer, i tillegg til å reise selve kirkebygningen. Byggmester var Hans Johnsen fra Røros.
Dører og vinduer ble laget av Ole A. Folshaugmoen. Spiret på tårnet ble laget av Peder P. Husom.

Folldal kirke er en langkirke med tårnet i vest. Byggverket er i laftet tømmer, kledt med panel. Kirken i nygotisk stil ble tegnet av Johannes Henrik Nissen (1848 -1915) som har tegnet et stort antall kirker i Norge.

Den nye kirken ble vigslet til bruk 18.oktober 1882. Vigslingen var en stor hending, der alle prostiets prester møtte opp, liksom folldøler i sine peneste klær. (Illustrasjonsbildet er fra 17. mai 1914, da man feiret grunnlovens 100-årsdag, og folketoget gikk opp til Verket.) Den mørke bygningen foran kirken er en svalgang fra gammelkirken som fikk tjene som uthus etter at den gamle kirken var revet. MINØ.024364

Folldal Verk bidro på flere måter til kirken og lokalsamfunnet. Til gjengjeld ble det forventet respekt. Da direktøren ved verket i 1931 skulle gifte bort sin eldste datter, påla han menighetsrådet å utvide kirkeportene slik at direktørens bil med datteren skulle kunne kjøre helt frem til kirketrappen.

I 1899 ble det laget kirkeporter for å holde krøtterne unna kirkegården. (I dag hektes portene av om sommeren for å underlette for transporter inn til kirkegården.)

Den tømrede kirkebygningen ble etter noen år panelt både innvendig og utvendig. Frem til 1895 var bygningen umalt, og fikk deretter hvit farge. I 1903 ble kirken malt også innvendig. Kirken fikk rød farge utvendig i 1939, men ble i 1975 igjen malt hvit.
I 1979 fikk kirken inngang med heis for rullestolbrukere.

Flybilde fra 1936. Her er kirken fortsatt hvit, men var rødmalt mellom 1939 og 1975. Veien gikk like utenfor kirkemuren. Fotograf: Widerøes Flyveselskap A/S, MINØ.018237

Altertavle fra 1600-tallet

Altertavlen i Folldal ble laget i 1676 av den kjente treskjæreren Johannes Lauritsen (Larsen) Skraastad/Skråstad (1648-1700). Tavlens ornamentikk er utført i såkalt bruskbarokkstil. Fire malerier pryder tavlen, forestillende: nattverden, korsfestelsen, oppstandelsen og himmelfarten. Det er ukjent hvem som laget maleriene.
Altertavlen i Folldal er en av de største og flotteste som treskjæreren Johannes Skråstad laget. Den ble trolig opprinnelig laget til hovedkirken i Fron; Listadkirka. Fron fikk ny hovedkirke i 1792 og altertavlen ble sannsynligvis flyttet til Folldal da, eller ved et seinere tidspunkt. Da den nye kirken i Folldal sto ferdig i 1882, var den gamle altertavlen i dårlig forfatning og ble satt på lager.
Altertavlen ble i den nye kirken erstattet av et stort maleri av Jesus og Maria. Dette maleriet, som ble brukt som alterbilde 1882-1900, henger på høyre side av skipet i dag.
Høsten 1900 ble den gamle altertavlen restaurert og fikk sin nåværende plassering i den nye kirken.

Altertavlen fra 1600-tallet i Folldal kirke. Fotograf: Bård Høisen Lohn

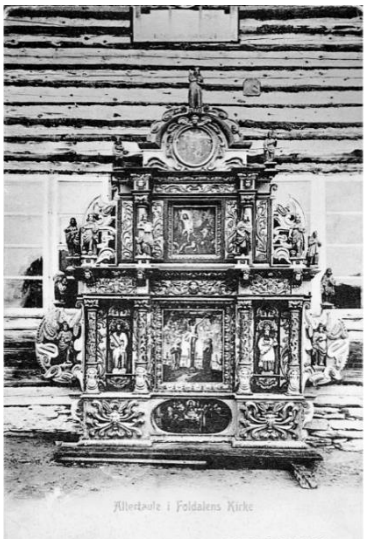

Dette bildet er sannsynligvis tatt i samband med renoveringen av tavla. MINØ.024423

Maleri av Jesus og Maria som henger på høyre side av skipet i Folldal kirke. Fotograf: Bård Høisen Lohn

Kirkens interiør og øvrig inventar

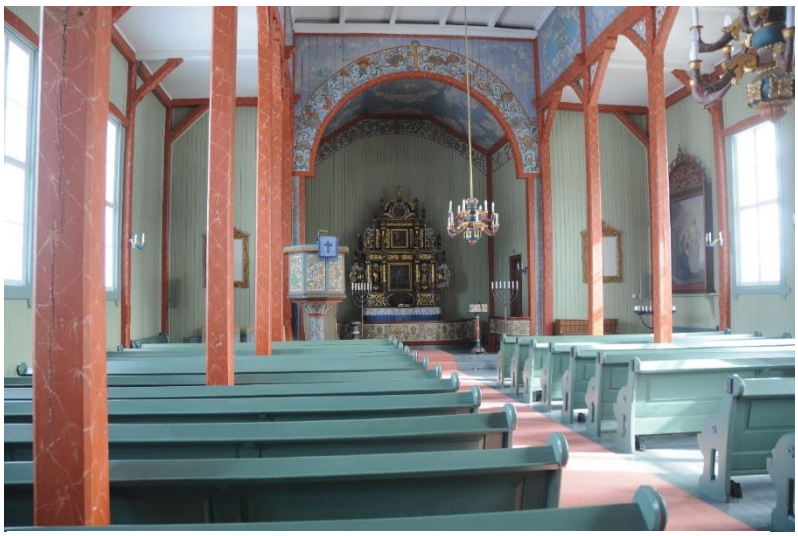

Folldal kirke. Fotograf: Bård Høisen Lohn

Prekestol, brudestoler og lysestake. Fotograf: Torstein Johnsrud

Prekestolen ble laget på stedet av to av tømmermennene som var med på å bygge kirken: Ole Pederson Odtrøen og Ole J. Dalen. De graverte inn sine navn og årstallet 1882 i prekestolen. Ole P. Odtrøen skar også ut **kransen over det store maleriet** av Jesus og Maria, og lagde rammen til bildet. Også **benkene** ble laget på stedet. Det er sagt at de ble laget på dugnad, og under flere av benkene er et navn skrevet. Benkene hadde opprinnelig hattehyller under setet, men disse ble fjernet ved restaureringen i 1975. Trolig ble da også en del av navnene borte. Under flere av benkene står navnene til A.J. Bækken og J.A Bækken som var far og sønn.
De dekorative **maleriene** i kirken er malt av Ragnvald Einbu i 1924. Han lagde også **lysekronene** i 1928.
Lesepulten er laget av Olav Moan.
Lysestakene i smijern ble laget av smeden ved Folldal Verk, Einar Ellingsen.
Brudestolene i barokkstil er laget av Per H. Støen, og kom på plass i 1972. Han lagde også **nummertavlene**. Disse ble malt av Ingvar Sandnes.
Alterduken er heklet av Magnhild Alander.

Tre orgler

Folldal kirke har gjennom tidene hatt tre ulike orgler. Den første – et lite harmonium (trøorgel) fra Estey Organ Company (i Vermont)– var på plass da kirken ble vigslet i 1882. Dette orgel ble utskiftet i 1922. Harmoniet er fortsatt i kirkens eie og er *(per mars 2022)* lagret i kirkestuen ved Dalen kyrkje.

Barokkorgel laget av Claus Jensen

Det andre orgelet i Folldal kirke fortjener ekstra oppmerksomhet: Dette er et barokkorgel (pipeorgel) laget av Claus Jensen (1815-1892), og har høy kulturhistorisk verdi. Claus Jensen var en meget anerkjent orgelbygger; en av Norges fremste gjennom tidene. Dette orgel ble levert til i Alvdal kirke i 1884, og flyttet til Folldal kirke i 1922. Orgelet passet med sin nygotiske fasade godt inn i Folldal kirke. Instrumentet har 5 stemmer.
I 1956, da kirken fikk innlagt strøm, ble det installert elektrisk vifte slik at man ikke trengte å trø belgen.

Barokkorgelet laget av Claus Jensen sto i Folldal kirke frem til 1970. Bilde: MINØ. 027123

I 1970 ble det gamle orgelet skiftet ut med et orgel med tretten stemmer fra Norsk Orgel- og Harmoniumfabrikk. Dette orgelet er fortsatt i bruk, men har behov for restaurering.

Dagens orgel i Folldal kirke. Fotograf: Bård Høisen Lohn

Barokkorgelet er bevart

Da et nytt instrument skulle på plass i 1970, ble Claus Jensen-orgelet pakket i kasser. Disse står fortsatt lagret på himlinga i Folldal kirke.
Til tross for at orgelet har vært lagret i over 50 år, er dette fortsatt et verdifullt instrument. I 2000 og i 2018 ble det gamle og nye orgelet besiktiget av orgelspesialister. Deres rapporter forsterker inntrykket av at det gamle Claus Jensen-orgelet har spesielle kvaliteter og er kulturhistorisk verdifullt. Orgelet blir omtalt som «et av de interessante småorglene som Claus Jensen bygget på slutten av sin karriere.» Man konkluderer med at orgelet ikke har omfattende skader, og at det både er mulig og ønskelig å reparere/rekonstruere det.

Restaurering i 1975

I 1975 ble restaureringsarbeider utført både utvendig og innvendig. Panelet ble skiftet ut, og isolering ble lagt mellom den gamle tømmerveggen og det nye panelet. Også under kirkegulvet ble det lagt isolering. *I og med dette arbeid fant man navn på gulvbyggerne skrivet på en gulvås: «Jørgen J.Svendsplads og Peder O.Krogen har lag disse Gulv, dette meddeles Efterverdenen den 5. juli 1882».*

Området rundt kirkebygningen

Kirkegården har blitt utvidet minst fire ganger gjennom årene.

Den gamle veien opp til Liagardene og Verket gikk like utenfor kirkemuren.

I 1930 ble det bygget **uthus**. Før det hadde den ene svalgangen til gammelkirken tjent som uthus i mange år. Denne bygningen ble siden flyttet til Røroshaugen og brukt som vedskjul.

Før krigen ble det planlagt å bygge en **likkjeller** ved kirken. Denne ble så bygd i 1948-49. Det var også planlagt en **kirkestue** oppå kjelleren, og den sto ferdig i 1954. Arkitekt var Mauritz Sundt-Hansen, og byggearbeidet ble utført av Magne Engvoll.

Vern av kirkebygningen

Folldal kirke er en så kalt listeført kirke. Det innebærer at den er definert som nasjonalt verneverdig.

Se avsnittet «Vern og vedlikehold av kirker».

8.2. Dalen kyrkje

Eiendom:	*GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32:*
Gnr.139/ bnr.97/98	*6894033N, 542308Ø*

Kirken i Øvre Folldal er en langkirke i laftet tømmer. Den ble bygget i 1933-34 og vigslet i 1935.

Det ble i 1910-årene anlagt en egen gravplass på Dalholen i Øvre Folldal. I 1914 ble gravplassen inngjerdet, og i 1915 ble den vigslet og tatt i bruk. Samme år ble det bygget et klokketårn (støpul).

Kvinneforeningen finansierte kirken

Kvinneforeningen for kretsene Dalen og Slåen arbeidet for å få til en utvikling av gravplassen. Først samlet man inn nok penger til en smijernsport til gravplassen, og til den ene av klokketårnets to klokker. Den andre klokken ble finansiert av en lokal gårdbruker. Deretter begynte arbeidet med å få til en kirkebygning i Dalen. Kvinneforeningens medlemmer strikket gjennom året, og varene ble solgt på en årlig auksjon. Etter nærmere 20 års arbeid var kirkebyggingen fullfinansiert.

Klokketårnet/støpulen på gravplassen i Dalholen fotografert i 1915. Arbeidet med å bygge klokketårnet ble gjort av Erik Talleraas. Bilde: MINØ.047757

Kirkebygningen tar form

Det ble utnevnt en byggekomité i 1922. Erik Tallerås i komitéen tegnet en tømret kirke uten bordkledning, men denne ble ikke godkjent av kirkedepartementet. Einar Landmark som var ingeniør ved Folldal Verk laget da en ny tegning – ikke ulik den første tegningen – og denne ble godkjent i 1931. Samme år begynte byggeforberedelsene. Grunnet dårlige tider måtte byggearbeidet utsettes i noen år. Grunnmuren ble reist på dugnad, og i 1933 startet arbeidet med å reise kirken.

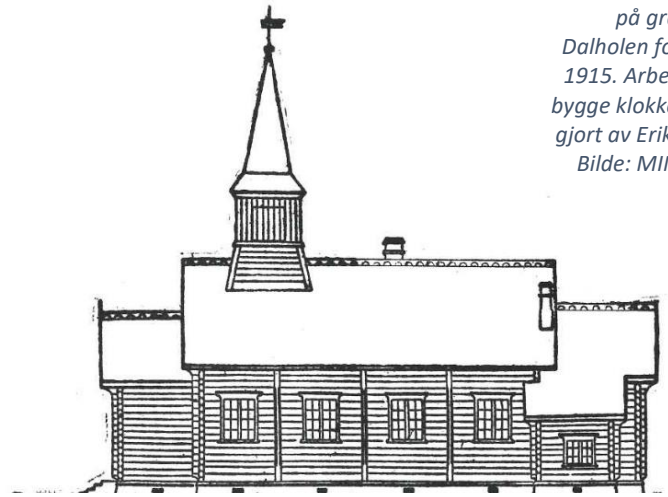

Erik Tallerås lagde den første tegningen av Dalen kyrkje som ble fremlagt i 1924.

Kirkebygningen ble reist på 6 måneder og sto ferdig høsten 1933.

Dalen kyrkje ble vigslet 2. juni 1935 av biskopen (Hille), med prost og mange av prostiets prester til stede. Kirken var fullsatt, men ved hjelp av høyttalere kunne også en stor folkesamling utenfor kirken få med seg det som skjedde. T.v.: Fotograf: Lars P. Barstad, MINØ.033312.

Fotograf: Nils Bredal, MINØ 0124352

Klokketårnet ble revet etter at kirkebygningen sto ferdig. Klokkene, som ble laget i 1914 ved Olsen Nauen Klokkestøperi i Tønsberg, ble flyttet til det nye kirketårnet.

Vindfløyelen og spiret er laget av Eilert Stuedal. Dette var en gave fra Folldal verk, og ble montert da kirken ble bygget i 1933.

Kirken har skiftet utseende flere ganger: Først ble den malt med kreosotolje, og har deretter vært malt sandgrå før den ble rødmalt.
I 1981 fikk kirken inngang for rullestolbrukere.

Kirkens interiør og inventar

Ragnvald Einbu, som dekorerte Folldal kirke, fikk også oppdraget med å utsmykke kirken i Dalholen. Arbeidet ble gjort sammen med Olaf Simenstad sommeren 1934.

Selve **altertavlen** er laget av treskjæreren Olav Solgard, og maleriet i midtfeltet med motiv av himmelfarten er malt av Ragnvald Einbu. Olav Solgard lagde også de fire **brudestolene**. Fridtjof Dalslåen, som var treskjærer og snekker, har skåret til **nummertavlen**. Han har også laget **døpefonten, prekestolen og alterringen**. Disse er malt og dekorert av Olaf Simenstad og Ragnvald Einbu.
Alterduken er laget av Anne Dalslåen. **Benkene** ble laget på stedet/i kirken vinteren 1933-34 av Emil Dalslåen, Torleif Borkhus og Einar Sletten.
Lesepulten ble laget av Steinar Kristiansen i 1983.

Fire forskjellige orgler

Det første orgelet i kirken var et harmonium (trøorgel). Det var i bruk i Dalen kirke mellom 1935 og 1959. (Fra 1975 til 1983 ble dette harmoniet brukt i Egnund kapell.) Etter at Dalen kirke fikk elektrisk strøm i 1957-58, ble det anskaffet et lite elektrisk orgel. I 1965 ble dette utskiftet mot et større elektrisk orgel, som var i bruk til 1979. (Deretter ble det større orgelet flyttet til Dalen skole.) Det ble så investert i et lite 5-stemmers pipeorgel laget av Bruno Christensen og sønner i Terkelsbøl i Danmark. Dette orgelet, som ble innviet i 1979, står fortsatt i kirken.

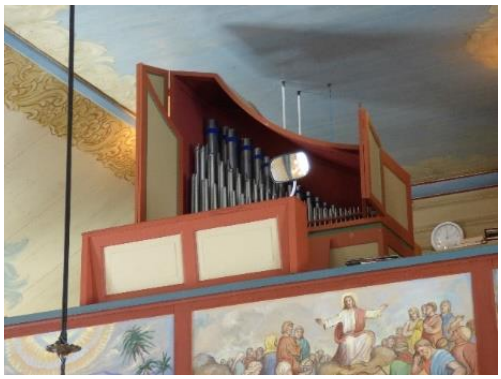

Restaurering

I 1977 ble kirken restaurert. Gulvet og himlingen ble isolert, elektriske ovner montert under benkene, og gulv og vegger ble malt i samme farge som tidligere. Sandslipte glass i vinduene ble skiftet ut til klart glass.

Området rundt kirkebygningen

Hovedporten til kirkegården ble laget da kirken skulle vigsles i 1935. Smijernsporten fra 1914 ble først flyttet til sørsiden av kirkegården, men er nå lagt på lager.

Rundt gravplassen ble det først plantet buskfuru langs med gjerdet. I 1934 plantet ungdomslaget «Fjell» bjørk mellom buskene, og furuen ble seinere fjernet. I 2002 ble det bygget skigard rundt kirkegården.

I 1954 ble det bygget **bårehus**. Også denne gangen var det kvinneforeningen som var drivkraften bak byggingen. Nytt servicebygg med bårerom ble bygd i 1995.

Fra vigslingsdagen i juni 1935. Her er hovedporten til kirkegården nybygd. Fotograf: Tollev Borkhus, MINØ.033763

Vern av kirkebygningen

Dalen kyrkje er kommunalt verneverdig med høy lokal verdi.

8.3. Egnund kapell

Eiendom:	*GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32:*
Gnr.47/ bnr.8	*6897252N, 571575Ø*

Egnund kapell er oppført i 1975. Kapellet er ikke definert som kirke, men som et privat kirkehus, som kan fungere som hjelpekirke.

Det ferdige kapellet ble gitt i gave til menighetene i Alvdal og Folldal. Kapellet ble vigslet til bruk 28. september 1975 av Hamar biskop. Kirkebygningens navn var da Einabu kapell, men siden 1978 er det offisielle navnet Egnund kapell.

Kapellets tilblivelse

Arbeidet for å få til en egen gravplass i Egnund kom i gang i 1918. I 1921 ble det gitt tillatelse til å anlegge en hjelpekirkegård på Einabu. Grunnen ble gitt av «dikterpresten» Ivar Mortensson-Egnund. Han ga plassen navnet «Helgestad».

Det ble bygd portal med klokketårn hvor klokken ble festet. Mye av arbeidet på gravplassen er utført på dugnad.

Planene om å anlegge et kapell på gravplassen fantes lenge før det ble virkelighet. Hulda Garborg og Ivar Mortensson-Egnund samlet inn penger til formålet. Det ble ikke bygget noe kapell den gangen, og pengene ble da isteden brukt til restaurering av møtelokalet «Einaly». Først i 1974 ble planene til virkelighet. Magne og Wilhelmine Louise Mortenson bekostet kapellet, mot at Folldal og Alvdal kommuner sto for driften.

Egnund kapell er tegnet av arkitekt Ingrid Stein. Kapellet har en fin dobbeltdør med flotte beslag. Døren kommer fra det gamle Laboratoriet ved Norges Tekniske Høyskole i Trondheim. Magne Mortenson var professor ved NTH og «reddet» den stilige porten da Laboratoriet skulle rives. Egnund kapell ble så tegnet med utgangspunkt i/utfra porten med smijernsbeslag. Det lille kapellet ble laftet på Kroksengsaga på Fåset, og deretter flyttet til Egnund i 1975.

Dobbeltdøren fra det gamle Laboratoriet ved NTH i Trondheim.

Kapellets interiør og inventar

Alteret er unikt, da det består av et vindu med utsikt mot Tronfjellet. Brede sprosser skaper formen av et kors. Selve alteret er laget av stein (som kommer fra Lilleberg verk i Sparbu). **Prekestolen** og **døpefonten** er laget av Hans Hagesveen. **Nummertavlene** er tegnet av arkitekten Ingrid Stein og laget av Per Midtun og Ola Furustad. **Trekorset** i koret er skåret ut av Helge Rasmussen, som var med på å bygge selve kapellet. **Billedveven** «Livets tre» som henger over inngangen til kapellet, er laget av Else Marit Jakobsen.

Egnund kapell, med utsikt mot Tronfjellet. Fotograf: Bård Høisen Lohn

Det som i utgangspunktet var tenkt som et bårerom til venstre for inngangsdøra, har blitt bygget om til **dåpssakristi** (dåpsrom).

Orgler

Fra 1975 til 1983 var et lite harmonium brukt som instrument i kapellet. Dette trøorgel var tidligere i bruk i Dalen kirke og i ungdomslokalet Einaly.

I 1982/83 fikk Egnund kapell et nytt orgel (laget av Robert Gustavsson i Sverige). Dette orgelpositiv på fire stemmer (uten pedal) er fortsatt i bruk i kapellet.

Orgelet i Egnund kapell. Fotograf: Bård Høisen Lohn

Orgelet fra Sverige t.v. og billedveven «Livets tre» over inngangspartiet. Fotograf: Bård Høisen

Området rundt kapellet

Utenfor porten ligger ei stor steinhelle som opprinnelig var en gravstøtte. På steinens underside er mange navn inngravert.

Det ble satt opp gjerde rundt gravplassen for å holde unna beitende dyr, og en smijernsgrind ble laget av Åge Larsen i 1980.

Et **redskapshus** ble oppført i 1988-89. Kapellets arkitekt Ingrid Stein tegnet også dette.

Der kapellet står i dag utspilte seg en av krigens dramatiske hendelser i Folldal: Her hadde de norske militære styrkene stillinger under forsvaret av Einunna bru i april 1940 (se kulturminne nr. 9.1.). I mai 1945, da ryktet om freden hadde nådd Einabu, så ringte man i klokkene ved gravplassen i en time.

Vern og vedlikehold av Egnund kapell

Egnund kapell er kommunalt verneverdig med høy lokal verdi.
En oppgradering er planlagt: Taktekkingen på både kapellet og uthuset skal skiftes ut i 2022. Ved utskiftingen skal samme type taktekking som den originale brukes. I tillegg skal vindskier, dekkbord samt bord ved takfot skiftes ut.

Vern og vedlikehold av kirker (generelt)

Fredete kirker: Alle kirker oppført før 1650 er automatisk fredet. I tillegg er også kirkegårder og gravminner eldre enn 1537 samt samiske gravlegginger og gravminner fra år 1917 eller eldre, automatisk fredet.

Folldal har ingen fredete kirker.

Listeførte kirker: Skal behandles i henhold til rundskrivet fra Barne- og familiedepartementet og Klima- og miljødepartementet – forvaltning av kirke, gravplass og kirkens omgivelser som kulturminne og kulturmiljø.
- Saker som angår endringer i og ved listeførte kirker skal sendes til Riksantikvaren for uttalelse. Det vil si at Riksantikvaren skal gi faglige råd om endringer av og ved kirken og om istandsettings- og vedlikeholdstiltak, men det er biskopen som fatter endelig vedtak etter kirkeloven. Kirkelig fellesråd sender søknad via biskopen til Riksantikvaren.
- Ved varsel om oppstart av arealplaner, ved offentlig ettersyn og i byggesaker, skal fylkeskommunen vurdere planens innvirkning på kirken og dens omgivelser med hensyn til kulturminneinteresser.

Folldal har én listeført kirke: Folldal kirke

Vedlikehold av listeførte kirker: Vanlig vedlikehold og mindre reparasjoner kan utføres uten søknad. Et unntak fra dette er tiltak på kirkekunst. Er man i tvil om arbeidene vil berøre antikvariske interesser, skal Riksantikvaren kontaktes.

Ved alle maler-, kalkings- og murpussarbeider skal det benyttes tradisjonelle materialer og teknikker. Mindre utvendige og innvendige arbeider kan utføres uten å konsultere Riksantikvaren, dersom det benyttes tradisjonelle malingstyper og samme farge som tidligere. Ved større oppussings- og reparasjonsarbeider skal Riksantikvaren alltid kontaktes i forkant.

9. KRIGSMINNER

Motstandsarbeid i Folldal

Folldal var en «**Jøssingbastion**» med nærmest unison motstand mot okkupasjonsmakten under krigsårene 1940-45. I invasjonsmåneden april 1940, før okkupasjonen var et faktum, var det dramatiske dager da fronten nærmet seg, og det kom til en væpnet konfrontasjon. I årene som fulgte ble motstanden bygget opp, først i ånd og deretter i handling.

Fra høsten 1943 ble **Milorg**, den militære delen av motstandsbevegelsen i Norge, etablert i Folldal. Organisasjonen var inndelt i distrikter, og hvert distrikt i områder. Fra sommeren 1944 var Nord-Østerdalen et eget distrikt med navnet «D 26», og Folldal område «Folldal 2604».
Meierisjefen i Folldal (Bjørner Rindal) var engasjert i Milorg, og meieriet ble brukt som møteplass og forsyningslager. Det var naturlig at folk kom og gikk på meieriet i forbindelse med melkelevering, så Milorgs aktivitet vakteikke oppsikt.

Kompani Linge var en britisk militæravdeling som bestod av norske frivillige som fikk trening i Storbritannia. Motstandsaksjoner ble organisert i Storbritannia og utført av Linge-grupper i Norge. Kompani Linge var viktige for organiseringen av motstandsarbeidet i Norge og opplæring av motstandsgrupper.
I november 1943 ankom en våpeninstruktør fra kompani Linge Folldal. Han lærte opp lokale instruktører i våpenbruk og sabotasje, og kunnskapen ble videreført til alle Milorg-lagene i Folldalsområdet. Våren 1944 var ca. 70 mann organisert i Milorg Folldal. Man planla i tillegg å involvere mange mann fra Verket hvis det ble behov for det. På grunn av risikoen for at organisasjonen skulle rulles opp ble ikke alle innviet i planene.

Motstandsarbeid var risikabelt, men i Folldal var risikoen for å bli angitt liten, da nesten alle var «på samme lag». I tillegg til organisering av militær motstand var det mange som bidro med innsatser som matforsyning, husly, transporter, rekognosering, korrespondanse, osv. Våren 1945 begynte tyskerne å rulle opp Milorg-organisasjonen i Østerdalen, og motstandsarbeid ble risikofylt også i Folldal, da tyskerne forsterket sitt nærvær i bygda.

Direktøren ved **Folldal Verk** til 1941 var tyskvennlig. I okkupasjonstiden ble det meste av produksjonen fra Verket sendt til Tyskland. Arbeiderne ved gruven gjorde motstand gjennom «gå-langsomt-aksjoner» hvor de arbeidet med begrenset innsats. Hvis de protesterte åpenlyst, risikerte de å bli omplassert. Områdesjefen for Milorg Folldal (Torvid Grønli) var ingeniør ved Folldal Verk. Som driftsleder ved Nordre Geitryggen Gruve så han til at produksjonen ble lite effektiv ved å lede drifta til deler av gruva der malmgehalten var lav, og satte inn ressurser på leting etter nye malmforekomster.
Det samlede resultatet av aksjonene var at produksjonen falt drastisk. Driftslederen ble til slutt gjennomskuet og omplassert til kontorarbeid på Verket.

Flyangrep under snøbrøyting

Etter Tysklands angrep på Norge 8-9. april i 1940 forflyttet invasjonsmaktens styrker seg gjennom landet. I det okkupasjonsstyrkene beveget seg nordover, trakk norske styrker seg opp gjennom Østerdalen. En avdeling prøvde å komme seg nordover over Sollia til Folldal, men ble stående fast i flere dager, da det viste seg at veien ikke var ryddet for snø. Frivillige ble mobilisert for å brøyte fra

Folldalssiden, samtidig som soldatene arbeidet fra sørsiden. Flere forsøk på å få ryddet veien ble avbrutt av tyske fly.

Den 24. april 1940 ble soldater som måket snø et par kilometer nord for Nesset gård beskutt med maskingevær. Gardist/soldat Petter Barstad fra Folldal ble truffet, og døde på plassen.
En minnestein er reist ved Atndalsveien nær plassen der Barstad falt, ca.32 km sør for Folldals sentrum (i Stor-Elvdal kommune). Folldal kommune er sammen med Stor-Elvdal ansvarlige for vedlikehold på plassen.
En bauta til Petter Barstads minne er reist ved Dalen kyrkje i Folldal.

Bautaen ved Dalen kyrkje til minne av Petter Barstad. Bilde: MINØ.033844

Veien gjennom Atndalen ble til slutt ryddet, og de norske styrkene nådde Folldal 25-26 april.

Trefningen ved Einunna bru

Okkupasjonsstyrkene var overlegne både i utrustning og antall. De brøt igjennom forsvaret ved flere trefninger nordover Østerdalen og inntok Tynset 24. april 1940. Tyskerne ønsket å opprette forbindelse mellom styrkene på Østlandet og Trøndelag. Veien til Røros var blokkert av mye snø og sprengte bruer. Fra Tynset og nordover gikk hovedveien over Kvikne. Langs denne veien ble det kamper i Nåverdalen, hvor norske stillinger godt gjemt i oppe i liene klarte å holde stand mot tyske angrep i tre døgn. Folldalen var interessant som passasje/tverrforbindelse mellom Østerdalen og Gudbrandsdalen, og den 26. april gjorde tyske tropper et forsøk på å rykke frem denne veien.

Den 24. april ble det ene brukaret ved brua over Einunna sprengt for å forhindre okkupantenes fremferd. Det andre brukaret ble underminert for å sprenges når fienden ankom. Man satte opp sperrestillinger ved den sprengte brua. En gruppe på ca. 50 mann sammensatt av mannskap fra ulike infanteriavdelinger fikk forsterkning av ca. 60 skytterlagsfolk fra Folldal, Alvdal og Tynset.

Det var satt opp en kommandosentral ved gården Einabu vest for brua.

Da den tyske motoriserte MG bataljon nr.13 nærmet seg, gikk nordmennene under ledelse av løytnant O. Ranes i stilling på høyden vest og nord for brua.

Ved 15-tiden den 26. april kom den tyske styrken kjørende i en kolonne med 2 stridsvogner, minst 17 motorsykler og 80 mann på lastebiler. Da invasjonsstyrken nådde den sprengte brua, ble det åpnet ild fra to hold. Etter en time i kryssilden måtte tyskerne gjøre retrett, og trakk seg tilbake til Tynset. De norske troppene som hadde hvite drakter og var godt gjemt i snøen, kom seg unna med bare én såret. Okkupasjonsstyrken mistet to mann og flere ble såret.

Det faktum at fienden måtte gjøre retrett og gi opp passasjen gjennom Folldalen, er et stolt kapitel i Folldals historie. Det ble ikke gjort flere forsøk på å ta seg frem gjennom Folldal den veien.

Kartet viser den gamle veitraséen med brua som ble sprengt, og plasseringen av dagens bru. Her kan man se hvor det norske forsvaret hadde sine stillinger.

Kilde: «Kampene i Norge 1940, bind 1» av Andreas Hauge (Kartskissen tegnet av Andreas Hauge er bearbeidet med tilføyinger av Arild Alander/ Ylva Lindgren 2022)

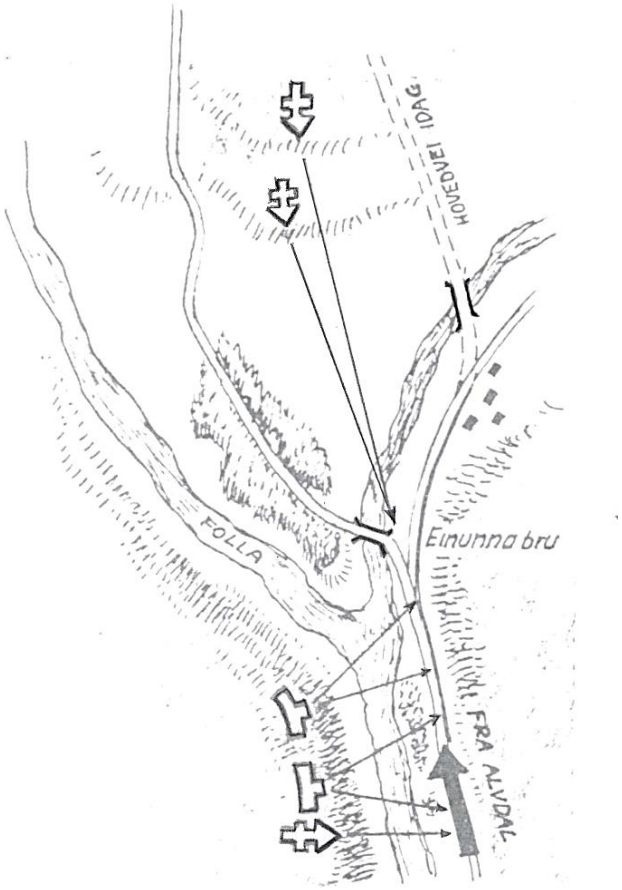

Den gamle brua over Einunna som ble sprengt i april 1940. Fotograf: Alexander Bredstrøm Ansberg, MINØ 027615.

Kong Haakon og kronprins Olav var på flukt etter bombingen av Nybergsund 11 april, da konge og regjering ble forsøkt tilintetgjort. De passerte over Einunna bru 13.april. Ved Hjerkinn ble bilene parkert, og ferden fortsatte med et godstog til Otta. Dagen for trefningen ved Einunna bru; den 26. april, befant kongens følge seg i Molde. Derfra reiste de tre dager seinere nordover med et engelsk skip. De etablerte først en base nær Tromsø, før de seinere ble nødt til å flykte videre til England.

Vådeskudd i Vesleholmen

Minneplaten etter vådeskuddsulykken i Vesleholmen (Lilleholmen) er satt opp ved inngangsdøren til den gamle stuen på gården. Fotograf: Arild Alander, MINØ.130392

På morgenen etter trefningen ved Einunna bru, kom en stresset soldat som hadde stått vakt gjennom natta til gården Vesleholmen. Han trodde tyskerne var etter ham og ba om sivile klær. Akkurat i det han hadde skiftet banket en mann på døren. Den livredde soldaten spratt frem og skjøt den besøkende, før noen rakk å se hvem det var, og løp deretter fra gården. Det viste seg at den skutte var en medsoldat fra Alvdal, som også hadde deltatt ved forsvaret ved Einunna. Den besøkende kom for å drikke morgenkaffe hos sin gode venn på gården.
En minneplate etter vådeskotsulykken er satt opp ved plassen for hendingen.

Motorsykkelordonnans Håkon Øien fra Alvdal miste livet i Vesleholmen den 27.april 1940. Bilde: MINØ.029155

Folldal ble angrepet

I og med at fronten passerte gjennom Folldal, ble det den 24.april 1940 sluppet ca. 27 bomber, noen så store som 500 kg, og flere steder ble det store kratre etter bombene. *(Nedfallsplassene for bombedroppene er ikke registrert.)*

Etter trefningen ved Einunna bru der forsvaret var vellykket, ble de norske troppene etter noen dager trukket tilbake mot Dombås og Romsdalen.

Tyske styrker beveget seg nordover gjennom Sollia, og den 1. mai 1940 kom en motorsykkelavdeling på minst 20 mann til Folldal. De tok Folkets hus som sitt hovedkvarter, og store hakekors ble malt utenfor huset for å sikre at de ikke ble angrepet av sin egen luftstyrke.

Folkets hus (fotografert på dagen 5 år før det ble okkupert av tyskerne 1. mai 1940). Foto: MINØ.034609

«Grebe» etablerer seg

Kommandogruppen «Grebe» fra kompani Linge gjorde to forsøk på å etablere seg i Sølnfjellene/Alvdal vestfjell mellom Atndalen og Alvdal. Det første forsøket høsten 1943 var ikke vellykket: Et av to fly fra England navigerte feil. Tre menn omkom da de ble sluppet på feil plass, og de andre tre måtte etter kort tid flykte over til Sverige ved hjelp av Milorg.
I mars 1944 etablerte «Grebe Red» seg i Sølnfjellene. De fikk kontakt med Milorg i Sollia, Folldal og Alvdal. Gjennom de lokale kontaktene fikk de bl.a. mat og hjelp til å lade batteriet til radiosenderen. Fra England kom flyslipp til Linge-gruppen, som bygget opp et stort lager av våpen og annet utstyr gjemt i fjellene.

Medlemmer av "Grebe Red". Bilde: MINØ.038019

Grebe organiserte en rekke sabotasjeaksjoner som delvis ble utført i samarbeid med ulike Milorg-grupper. Jernbanene i både Gudbrandsdalen og Østerdalen ble sprengt på flere steder. Aksjonene langs Dovrebanen og Rørosbanen ble gjort i sluttfasen av krigen, for å forhindre tyskernes tilbaketrekning av tropper til mobilisering på kontinentet.

«Grebe Red» på oppdrag. Fotograf: Oddvar Dobloug, MINØ.037976

«Woodpecker» ankommer

I oktober 1944 hoppet 3 mann fra Linge-gruppen «Woodpecker» ut i fallskjerm ved Elgsjøen i grensefjellene mellom Oppdal og Folldal. Woodpecker-gruppa fikk ikke matforsyninger på flere måneder. Takket være at de fikk kontakt med Milorg-laget fra Dalholen fikk de hjelp med både matforsyninger, hytter/buer for overnatting, informasjon etc. Flåmsætrin var en av Woodpeckers faste baser. Milorg-jegere fra Dalholen tok mange strabasiøse turer inn på fjellet for å forsyne karene i Woodpecker-gruppa med mat.
Etter den første tida i fjellet ble en hytte ved Stroplsjøen deres oppholdssted. Der mottok de våpenslipp fra England. De tre sluttet seg etter hvert til en større gruppe. Seteren Ivarvollen i Unndalen nord for Einunndalen ble Woodpeckers hovedkvarter. Oppdraget i «operation Woodpecker» var å rekognosere langs Dovrebanen og planlegge sabotasjeaksjoner.

Flydropp på avveie

Ved Hussætra i Einunndalen ble det i juni 1945 funnet flere containere som inneholdt mat, våpen og annet militært materiell. Slippet var gjort i februar samme år og var beregnet på Woodpecker-gruppa, men dårlig vær førte til at containerne istedenfor å lande på det avtalte droppstedet ved Digerkampen, endte opp ved Hussætra, ca. 15 km unna det avtalte stedet.
En minneplate om denne hendelsen er satt opp ved Hussætra.

Minnetavle om flyslepp på avveie ved Hussætra.

Ved Flåmsætrin der Woodpecker fikk kontakt med lokale Milorg-jegere og hadde en viktig base vinteren 1944-45, er en minnestein satt opp. Her finnes to containere bevart.

Minnestøtten ved Flåmsætrin med to containere som ble sluppet fra engelske fly med forsyninger til Linge-gruppa Woodpecker.

9. UTVALGTE KRIGSMINNER:

9.1. Minneplassen ved Einunna bru

9.2 Flystyrt ved Storkollen

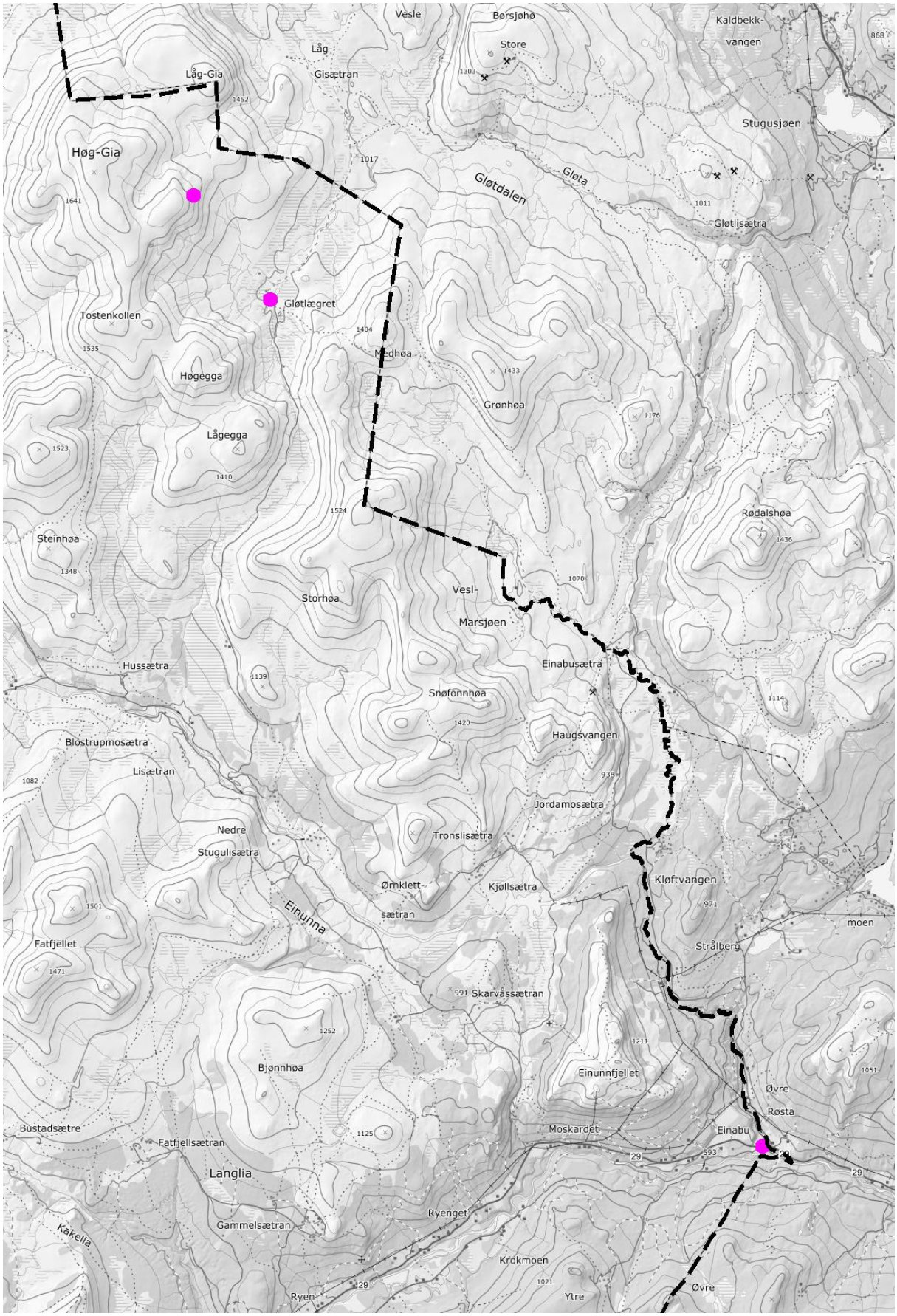

Utvalgte krigsminner i Folldal *Kartgrunnlag: Topografisk Norgeskart, Kartverket*

9.1. Minneplassen ved Einunna bru

GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32:
6897210N 571810Ø

Ved nåværende Einunna bru, på grensen mellom Alvdal og Folldal, finnes på Folldalssiden en minneplass for trefningen langs fylkesvei 29. Minneplassen blir utvalgt som krigsminne, da den representerer den viktige hendelsen. Her står en minnestein som ble reist av Folldal og Alvdal kommuner 1990, og en minnetavle med to korslagte geværer som ble satt opp i 1999.

Selve trefningen skjedde ved den gamle brua som lå ca. 200m. lenger nedstrøms. Der finnes fortsatt spor etter den gamle brua, samt en enda eldre bru.

Dette krigsminnet omfattes av Veteranplan for Nord-Østerdal. Folldal kommune er sammen med Alvdal kommune ansvarlig for vedlikehold av minneplassen.

9.2. Flystyrt ved Storkollen

GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32:	*Minnestein ved Gløtlægret:*	*Ulykkesstedet ved Storkollen :*
	6915104N 561397Ø	*6917301N 559763Ø*

Vrakrester ved Storkollen etter flystyrten i 1945. Foto: Arild Alander

Den 5./ 6. mai 1945 styrtet et tysk fly ved Storkollen i fjellpartiet Høg-Gia, og begge de to flygerne omkom. Dette var det siste flyet fra tyske Luftwaffe som gikk ned i Norge under krigen.
Den ene flygeren ble funnet ved den utbrente flykroppen, og den andre et lite stykke unna. Den sistnevnte hadde trolig hoppet ut like før krasjen, men blitt skadd. Han hadde skåret seg løs fra fallskjermen, og slept seg nedover mot flyet. Der ble han liggende, med en lærveske inntil seg. I veska som han hadde slept med seg ble det funnet brev fra kona i Tyskland, med bilder av henne og deres lille sønn.
I flyets loggbok var de siste notatene fra 5. mai. Flyet ble funnet 9. juli 1945 av lokale folk på fisketur.
Flygerne ble gravlagt på stedet i 1945, men seinere flyttet til den tyske krigskirkegården (Soldatenfriedhof) på Alfaset gravlund i Oslo.

En minnestøtte er satt opp ved seteren Gløtlægret, ca. 3 km sørøst for ulykkesstedet.
Her foreslås formidling av historien gjennom et informasjonsskilt ved minnestøtten, og markering på stedet for flystyrten, der man fortsatt kan se rester etter flykroppen som ligger strødd nedover fjellsiden.

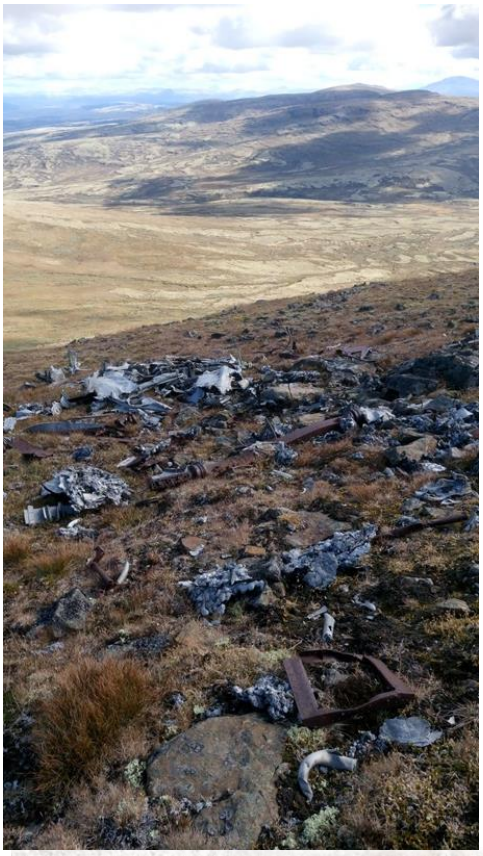

Vrakrester ligger fortsatt strødd nedover Storkollens nordøstlige side. Foto: Synnøve Kjønsberg

Minnestøtten ved Gløtlægret, med Storkollen i bakgrunnen. Foto: Torstein Johnsrud

10. SPOR ETTER ETNISKE MINORITETER

Samisk kultur

Samenes historie (i dagens Norge) går tusentals år tilbake i tid, da folkegrupper innvandret fra øst og fra sør.

Det var samrøre mellom folkegruppene fra øst og den norrøne befolkningen som også levde av fangst, jakt og fiske. Det ble utviklet forskjellige kulturtradisjoner hos ulike grupper avhengig av livsgrunnlaget og impulser utenfra. Nordsamisk og sørsamisk språk er vidt forskjellige, og man går ut fra at de ulike samiske folkegruppene har levd adskilte i lang tid i det som i dag er Norge.

Det har vært en rådende oppfatning om at samer i lang tid har levd i de nordlige delene av Norge, men man har de seneste årene gjort funn etter samisk tilstedeværelse så langt sør som til Hardangervidda og Setesdal.

Tidlig samisk nærvær ikke langt fra Folldal

Reinen trekker mellom vinterbeite i fjellene i innlandet og sommerbeite i fjellområder ved kysten. Samene har tradisjonelt fulgt reinen på vandringene mellom sesongbeitene. De gamle trekkrutene er blitt forandret i og med menneskers bosetning og infrastruktur.

I dag er forskerne sikre på at det har vært samisk bosetning i Midt- og Sør-Norge før år 1000. I øst har man funnet samiske boplasser i Rendalen, Engerdal og i Femundsmarka ved grensen til Sverige. I vest strekker de samiske områdene seg til Trollheimen og Reinheimen. Ved Aursjøen i Lesja kommune har man funnet samiske rekkeildsteder fra vikingtid/middelalder. I Innerdalen i Kvikne i Tynset kommune har man funnet mulige samiske gammetufter som er datert til middelalderen. I Vivallen i Härjedalen ca. 7 mil øst for Røros (på svensk side), er dateringene både fra vikingtid og middelalder. Reinen fulgte samme trekkveier år etter år, og en god boplass langs trekkruten ble gjerne brukt gjennom flere generasjoner.

Folldal ligger mellom de nevnte lokalitetene, og det er ikke umulig at det også her har vært samer i området før det som er dokumentert i dag. De mange fangstsystemene i Folldal kommune viser at det har gått viktige reinstrekk gjennom området. De nevnte tidlige sporene etter samisk kultur m.a. ved Aursjøen i vest og Vivallen i nordøst, har dateringer til omtrent samme periode som den undersøkte dyregraven sør for Grimsbu i Folldal. Både norrøn bondebefolkning og samer brukte fangstgraver som metode for å fange vilt, og vi vet ikke hvem som har anlagt fangstgroper i Folldal.

Fjelltoppen Finnshøa på nordsiden av Einunndalen kan ha fått sitt navn av at samer (finner) holdt til i området. Det finnes flere Finns-navn i nærheten (utenfor Folldals kommunegrense). Som nevnt returnerte man gjerne til de samme sesongs-boplassene gjennom generasjoner, og man vet med sikkerhet at samiske familier holdt til i fjellområdet på 1700- og 1800-tallet.

Samer omtales i tidlig litteratur

I skriftkilder fra Middelhavslandene fra så tidlig som før vår tidsregning, nevnes et folk langt opp i nord som lever av jakt, er kledd i skinn/huder og tar seg frem på ski.

Ottar fra Hålogaland som levde omkring år 900, skrev om finner i Nordnorge som hadde tamrein, og fanget villrein ved hjelp av lokkerein.

I Snorres kongesagaer (Heimskringla) omtales samekvinnen Snøfrid (Snæfríðr Svásadóttir) som bodde på Dovre: Da Harald Hårfagre var på besøk på gården Tofte, fikk han møte samen Svåse Finnekonges vakre datter og falt pladask. Møtet ledet til giftemål og fire sønner. Fortellingen som ble nedskrevet på 1200-tallet (i middelalderen), peker på tilstedeværelse av samer på Dovre i vikingtid, og at det var nær kontakt mellom norrøn og samisk befolkning. Om sagaen er forankret i virkeligheten vet vi ikke, men samisk nærvær i området før år 1000 er som nevnt dokumentert.

Spor etter samiske ildsteder ved Aursjøen i Lesja. Foto: Arne Sørenes

Tap av kulturarv

Selv om samer nevnes i tidlige skriftkilder, er deres egen historie først og fremst ført videre gjennom muntlig og praktisk tradisjon. Samenes historiefortellinger har tradisjonelt gått hånd i hånd med joiken.

I og med kristendommens inntog ble joiken sett på som syndig, og runebommer/sametrommer (gievrie) ble beslaglagt eller brent. Også seinere års assimileringspolitikk med m.a. forbud mot samisk språk i skolen og mot å utøve joik, krav om fast bosted osv., har ført til påvirkning på den samiske kulturarven.

Andre faktorer som hatt innvirkning på den samiske befolkningens tradisjonelle levemåter er befolkningsøkning og kamp om ressursene. Den jordbrukende befolkningens behov for utmarksressurser, særlig beiteområder, ble etter hvert grobunn for konflikter mellom fastboende og nomadiske grupper. Samene ble tvunget til å holde seg til visse områder. Dette var en aktuell problemstilling i Folldal.

I «Lappekodisillen», et tillegg til grensetraktaten av 1751 mellom Danmark-Norge og Sverige, uttrykkes det at samene har lov til å bevege seg fritt over landegrensen mellom Norge og Sverige, for å kunne følge reinen i jakten på føde. Foto: Inge Danielsen

Samiske kulturminner

Alle samiske kulturminner som er eldre enn 100 år er automatisk fredet etter kulturminneloven (§ 4).

Sett i lyset av at mye av samenes historiefortellinger og kulturtradisjoner er gått tapt, er det i dag særlig viktig å kartlegge og ivareta de fysiske sporene etter samisk kultur, for å finne ut mer om den samiske forhistorien.

I mars 2021 vedtok Sametinget «Áimmahuššan - Sametingsmelding om samisk kulturminnevern», som i tillegg til å være retningsgivende for politikk og forvaltning, også bidrar til kunnskap om samiske kulturminner og resultater fra de seneste årenes forskning.

Den samiske levemåten har etterlatt få tydelige fysiske kulturminner. I den samiske naturreligionen er gudene tett knyttet til det fysiske landskapet, og naturen skal behandles med respekt: Man har etterstrebet å ikke etterlate varige spor i naturen. Den som kjenner den samiske kulturen godt, kan likevel finne subtile tegn i landskapet.

Eksempler på fysiske samiske kulturminner:

- Tufter etter jord-/torvgammer (derhviegåetiesijjie/ gåetierigkie)
- Plasser etter teltgammer(låavthgåetiesijjie)
- Ildsteder(aernie)
- Steinheller som former et rom man kan gå inn i (aallije/lihpie)
- beingjømmer (jårtesie/måaroevåarhkoe)
- Hornlagringsplasser (tjåervievåarhkoe)
- Fangstgroper (gedtie-gropte /vijremesvaalke)
- Bogestiller (tjïekemesijjie vijrijasse)
- Gravplasser i utmark (gaelmie /gaelmiesijjie)
- Hellige plasser. (baalka) *De hellige plassene var ofte naturlige formasjoner i naturen som skilte seg ut i landskapet.*
- Offersteiner (sjïelegierkie/verogerke)
- Kaldkilder (gaaltije)
- Melkeplasser/samleplasser hvor man samlet reinen innafor gjerder (giedtie)
- Forvaringsgroper/oppbevaringsgroper/ kjøttgjømmer/melkegroper(boerne) . *I melkegropene, som var gravde groper med steiner i bunnen, ble melken forvart i kagger hvor den ble syrnet.*

Revurdering av arkeologiske spor

I Trollheimen har man gjort undersøkelser i regi av Saemien Sijte for å finne ut mer om eldre samisk bosetning. Tidligere arkeologisk materiale ble analysert og revurdert, i tillegg til at man gjorde nye funn i felt. I og med dette arbeidet ble det registrert over hundre nye mulige samiske kulturminner, der bare to var kjente fra før gjennom muntlig tradisjon.
Som et ledd i arbeidet med å finne ut mer om utbredelsen av tidlig samisk kultur i Sør-Norge, bør også Folldal undersøkes med søkelys på samiske kulturminner.

Samer i Folldal

Folldal har ikke vært undersøkt med fokus på arkeologiske samiske spor. Ingen av de eldre spor etter menneskelig virksomhet som man har funnet i Folldal, er registrert som samiske. Tidlig samisk nærvær i Folldal kan verken bekreftes eller avkreftes uten nærmere undersøkelser.

Det man vet er at samer med tamrein har brukt beiteområder i Folldal i hvert fall på 1700- og 1800-tallet. Det er først fra 1800-tallet som det finnes dokumenterte spor av samisk nærvær i Folldal. Mot slutten av 1800-tallet holdt flere sørsamiske familier til i fjellene nær Folldal, og man lot tamreinen beite i Einunndalen.

På de faste boplassene kan man finne tufter etter torvgammer. Foto: Stiftelsen Saemien Sijte

Det oppsto en del motsetninger mellom de som brukte setrene i området og samene, bl.a. på grunn av beiteressursene, og det kunne hende at tamrein ble skutt.
Men det finnes også eksempel på fredelig sameksistens. Det hendte at samene lånte seterhus over vinteren. Man veit at det var samer i hvert fall på Norssætra og Romsdalssetra.

Der samene bodde i lengre perioder bygde de ellers torvgammer. Teltgammer ble brukt under flytting mellom de forskjellige områdene for vinterbeite og sommerbeite, og på sommersesongens boplasser.

Immateriell kulturarv

Det er mangel på (kjente) fysiske samiske kulturminner i Folldal, men det finnes nedtegnet vitneutsagn om samenes tilstedeværelse. Én historie forteller om en samisk kvinne som sommeren 1895 fødte en datter ved «Storsteinen»; en stor flyttblokk ved Haugtjønnin nær Knutshø (i Oppdal). Framåt høsten kom kvinnen med spebarnet til Småbakksetra øverst i Einunndalen (i Folldal). Der fikk hun mat og fikk vasket det lille barnet, før hun vandret videre med barnet i en komse på ryggen.

En av de plassene hvor seterhus ble lånt ut til samer om vinteren blir her utvalgt som fysisk kulturminne.

10. UTVALGTE SPOR ETTER ETNISKE MINORITETER:

10.1. Minnetavle ved Norssætra

10.2. Fantholo

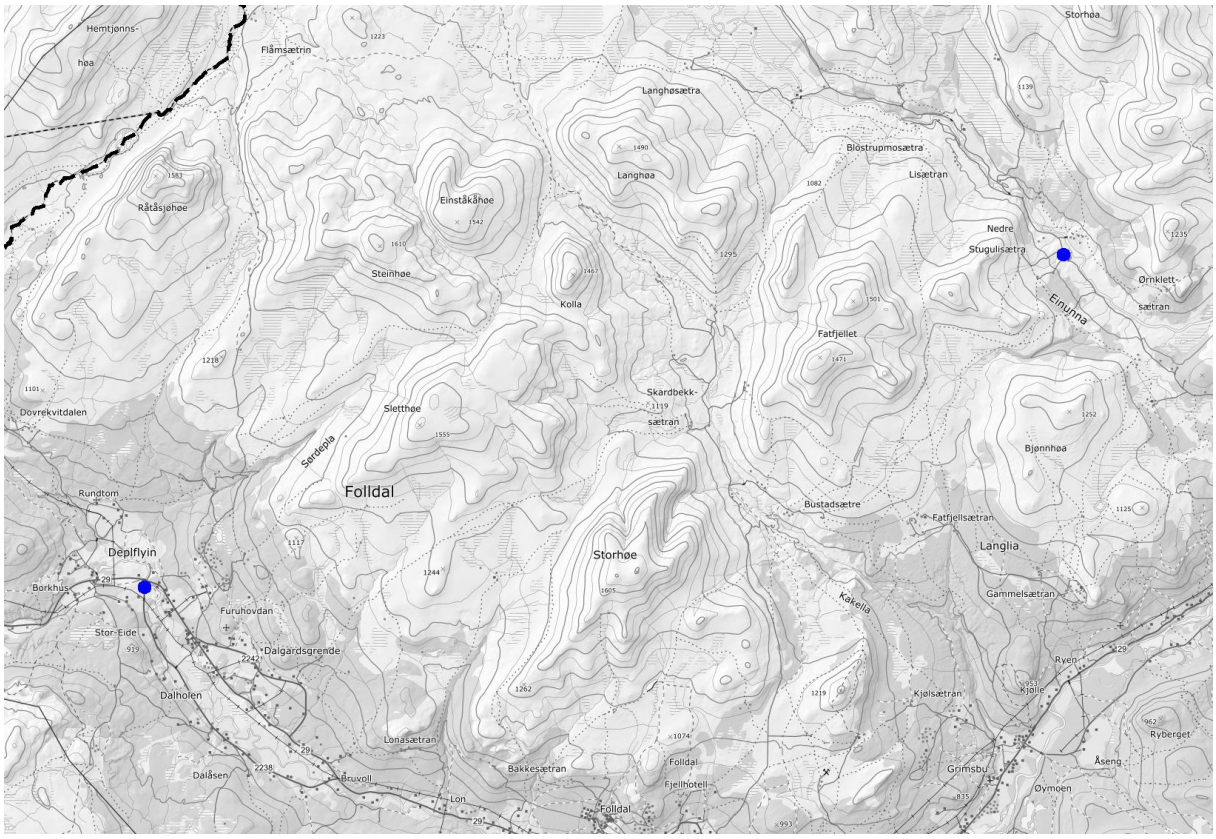

Utvalgte spor etter etniske minoriteter *Kartgrunnlag: Topografisk Norgeskart, Kartverket*

10.1. Minnetavle ved Norssætra

GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32:
6903296N, 562016Ø

I 1883 kom Felleslappeloven som regulerte samenes beiteområder, til fordel for jordbruk. I 1897 ble samenes levevilkår ytterligere innskrenket i og med Tilleggslappeloven. Loven gav hvert enkelt herred retten til å tillate eller forby reinbeite innenfor sine grenser (for områder utenfor reinbeitedistriktene).
I 1896 stevnet setereierne i Einunndalen (alle unntatt én) flere samefamilier til rettsak (forliksmøte) for ulovlig reinbeite, og det ble reist krav om at samene måtte forlate Einunndalen.
Rettssakene ble holdt på Steia i Alvdal, men ble ikke fullført, da samene trakk seg unna med reinflokkene sine mot Kvikne- og Oppdalsfjellene.
En sørsame som i flere vintre hadde fått låne Norssætra i Einunndalen, etterlot en avskjedshilsen i form av en tegning med et dikt, da han ble tvunget til å forlate dalen.
En minnetavle som forteller denne historien, ble satt opp ved setra i 2017. Minnetavlen ved Norssætra er her utvalgt som et fysisk minne over samisk nærvær i Folldal.

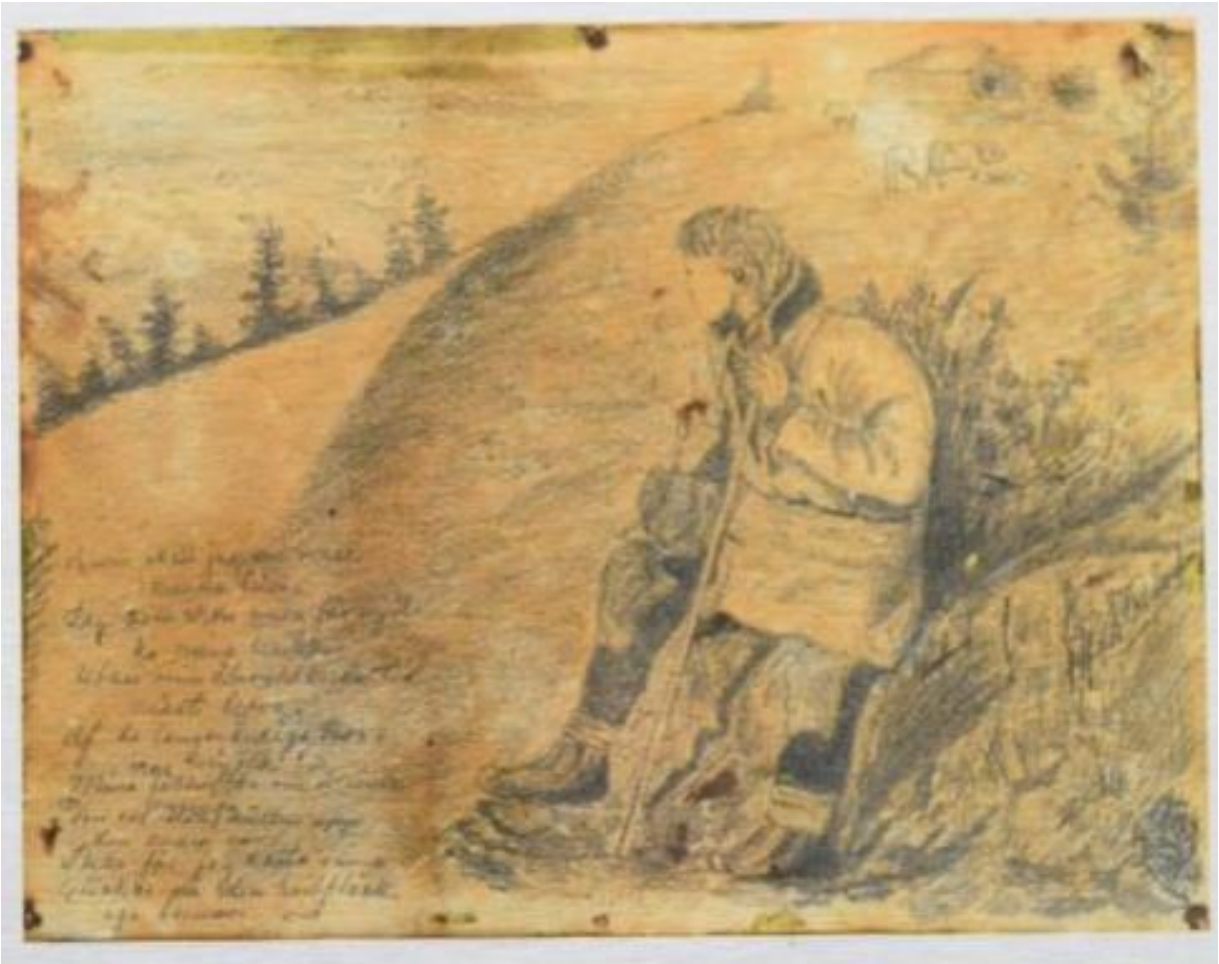

En av de sørsamer som hadde holdt til i Einunndalen etterlot seg en tegning av seg selv sammen med et dikt. Han hadde lånt Norssætra om vintrene, og eieren til denne setra var den eneste av setereierne som ikke anla sak mot samene.

Minnetavlen er plassert nær Einunndalsveien, der veien mot Norssetra tar av.

Reisendefolk

Folkegrupper som levde et omreisende liv, har eksistert i Skandinavia siden i hvert fall 1500-tallet. Det finnes forskjellige teorier om hvem de var og hvor de kom fra, men man kan gå ut fra at mange var grupper av romanifolket. Romanifolket utvandret for ca. tusen år siden fra den nordlige delen av India mot Balkan, og spredte seg fra ca. 1300-tallet over det europeiske kontinent. De mange som slo seg ned i Øst-Europa ble først godt mottatt, men fra midten av 1400-tallet forfulgt og tatt som slaver. Midt på 1800-tallet ble slaveriet avskaffet, og i årtiene etter kom en ny bølge av grupper av romanifolk reisende, også til Norge.
Reisendefolket var ofte skikkelige håndverkere som kobberslagere/smeder, knivmakere, urmakere etc. og handelsmenn. Noen var glasshandlere, hestehandlere, hesteskjærere eller slaktere. Andre forsørget seg på kreative måter som f.eks. musikere, artister og akrobater. Både kvinner og menn produserte ting som ble solgt eller byttet (mot mat, klær, overnatting, ullgarn etc.).
I Norge var romanifolket, som ble omtalt som «tatere» eller «fant», fastboende om vinteren og reiste rundt om sommeren. Man produserte gjerne ting om vinteren, som ble solgt på markeder eller på gårder. Det var flere «taterfamilier» som hadde sitt faste vinterbosted i Folldal.

Eksempler på de reisendes salgsprodukter/håndverk. Bilde 1: Visp av ståltråd. Østfoldmuseene, HM.06727. Bilde 2, 3 og 4: Fra utstilling om håndverksprodukter utført av reisende håndverkere. Fotograf: Bjørn Brænd. Kilde: Årbok for Nord-Østerdalen 2013 (Bildene er beskåret.)

Spor etter reisendefolk i Folldal

I Nybyen nedenfor Folldal Verk sto det tidligere små tømmerhus som var brukt av reisendefolk. De ble kalt «fantkåker» eller «taterhus». Noen av arbeiderne på Verket kjøpte seg et slikt lite hus. På 1950-tallet ble mange av «fantkåkene» i Nybyen revet, og noen ble påbygd.
Også langs Gruvevegen var det «fantkåker».

Ved Krokhaug gjestgiveri hadde man (som ved mange gjestgiverier) et eget bygg der «fantfolket» fikk ta inn; «Fantstugu/Fantstua», men dette er revet i dag.

Folldal sentrum 1936. De små husene ovenfor Gruvevegen ble kalt for "fantkåker". Flyfoto: Widerøes Flyveselskap A/S /MINØ.028974 (Bildet er beskåret)

Det hendte at reisendefølger ba om husrom på gårdene de passerte på sin vei. Besøk av «taterne» kunne være både nyttig og spennende. I bytte mot husrom kunne gårdsfolket få bruksting eller nyttige tjenester utførte. Ofte hadde «taterne» kunnskaper som ikke fantes lokalt i bygdene, så det var en gjensidig avhengighet mellom de fastboende og de reisende. Det finnes fortellinger om reisendefolk som besøkte gårder i Folldalen/Atndalen helt frem til 1951. Da kom et forbud som gjorte det «ulovleg […] for umstreifarar, når dei flakkar ikring, å bruka hest eller anna dyr til å frakta folk eller varer med eller å føre med seg laushest». Forbudet opphørte først i 1974. Bilen overtok etter hvert hestens gamle rolle som fremkomstmiddel, men de reisendes kultur ble forandret.
I Folldal var det «liggesletter» (leirplasser) som de reisende brukte som sommerboplasser. Det finnes tre kjente leirplasser i øvre Folldal: «Fantholo» ved Folla nær Eide bru, «Fantstein» ved Nørdre Dallykkja og «Taterdolpen» nord for Dalholen gard, like bak Joker-butikken på Dalholen.

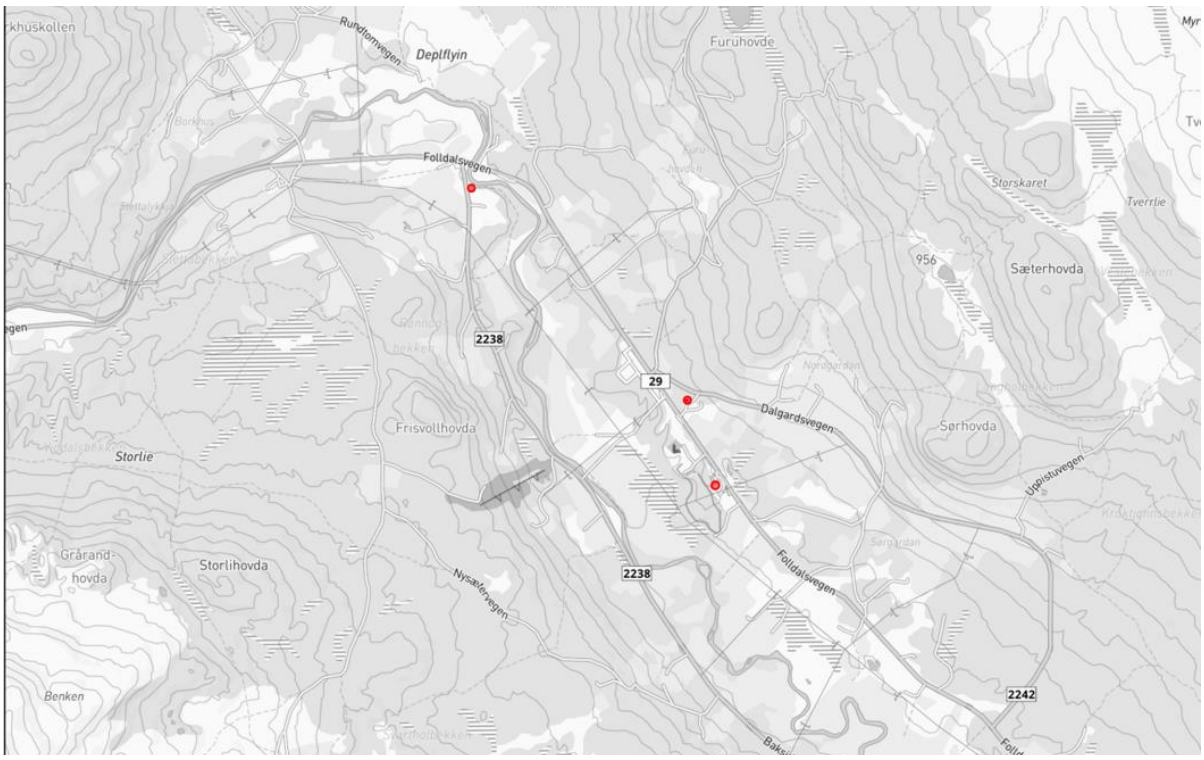

Leirplasser i øvre del av Folldals dalføre. Kartgrunnlag: Norkart AS/Geovekst

Her er «Fantholo» valgt ut som eksempel på leirplass i Folldal:

10.2. «Fantholo»

GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32:
6895686N, 541004Ø

Én av «liggeslettene» i Folldal var på sørsiden av Folla, rett sør for Eide bru. Denne åpne gressletta ved elva ble kalt for «Fantholo». Dette skal ha vært en sommerboplass for gjennomreisende mellom Østerdalen og Gudbrandsdalen.

Her slo man kanskje opp sine telt i ring rundt et leirbål, og hentet vann fra elva. Kanskje hørtes det sang og musikk fra leirbålet om kveldene?

«Fantholo» er vurdert som kommunalt verneverdig. I tillegg er bevaring av taternes buplasser av vekt også på nasjonalt nivå.

Leirplassen ved Folla kalt "Fantholo"

11. ØVRIGE KULTURMINNER I FOLLDAL KOMMUNE

Steiner med historie

Rundt om i Folldalsfjella står det flere minnestøtter etter mennesker som har forulykka på fjellet. Snøras, kulde, og tunge måssålass har tatt liv. Egentlig fortjener alle minnestøttene oppmerksomhet, ettersom det ligger en dramatisk historie bak hver og en av dem. I denne planen løftes noen utvalgte minnestøtter frem.

En spesiell stein som gis plass her er Syngjarsteinen ved Sætervegen mot Einunndalen.

11. ØVRIGE UTVALGTE KULTURMINNER (Steiner med historie):
11.1. Minnestøtte over «første folldøl» Torkjell Barfrost
11.2. Astrupstøtta
11.3. Ragnhildstøtta
11.4. Syngjarsteinen

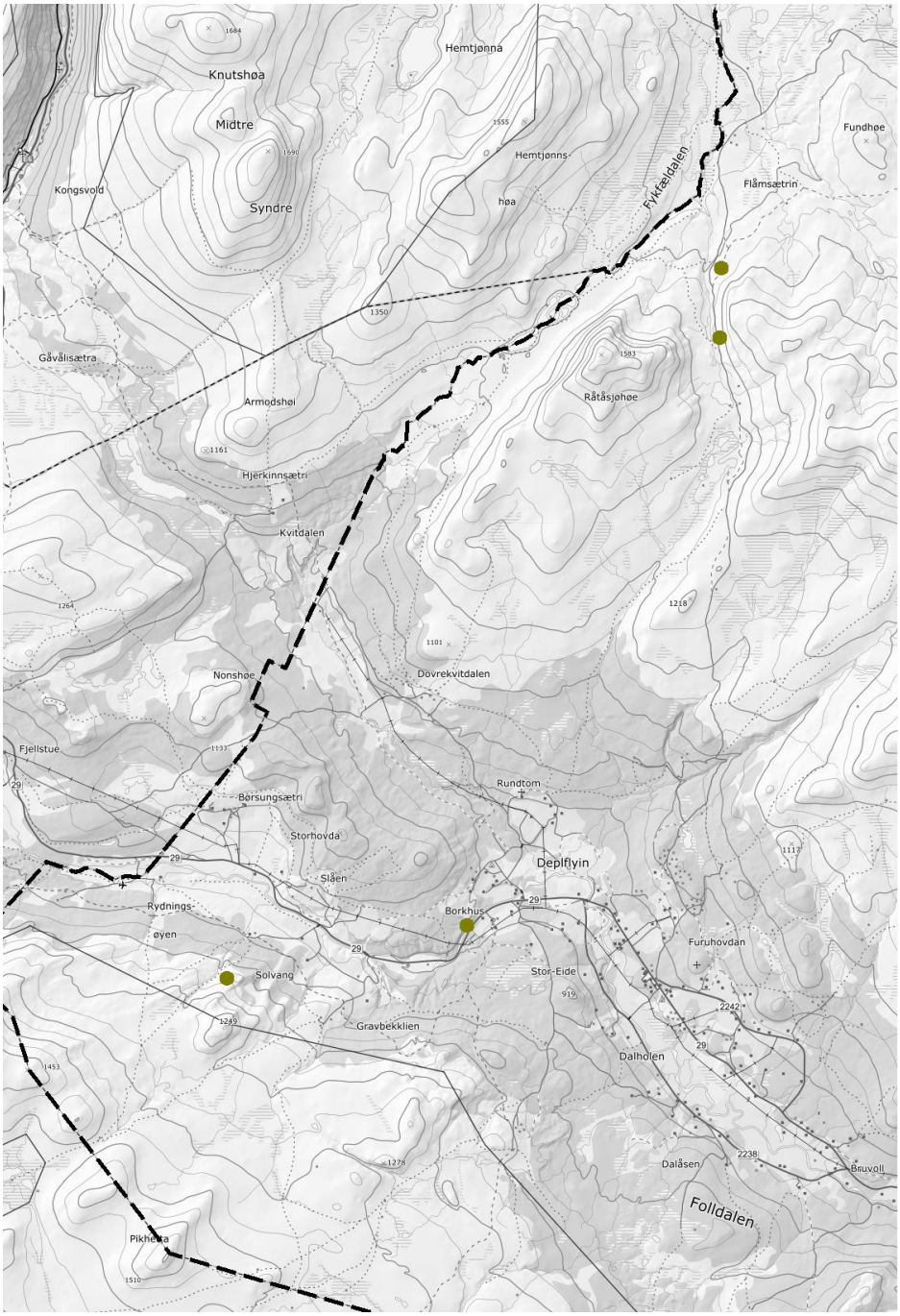

Øvrige utvalgte kulturminner i Folldal kommune
Kartgrunnlag: Topografisk Norgeskart, Kartverket

11.1. Minnestøtte over «første folldøl» Torkjell Barfrost

GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32:
6895428N, 538974Ø

Færøyingesagaen forteller om fetterne Sigmund og Thore som i andre halvdel av 900-tallet ble ført til Norge etter at deres fedre, brødrene Breste og Beine, var blitt drept. De vandret mot Lade (Trondhjem), da en vinterstorm tvang dem ned fra Dovrefjell på jakt etter husly. De fant til slutt et hus, hvor de gikk in. Der bodde den fredløse Torkjell med sin kone Ragnhild og datter Thurid. De unge guttene ble boende i huset i flere år, og fikk opplæring av Torkjell som ble deres fosterfar. Torkjell fra Hedemarken hadde tatt tilflukt i en øde dalgang langt fra folk, da han etter en blodig kamp for å få sin vakre Ragnhild drepte hennes far, og var blitt lyst fredløs. Man har gått ut fra at denne dalgangen var Folldalen, og Torkjell Barfrost regnes som «den første folldøl». Mange har hatt teorier om hvor boplassen lå, men har ikke kunnet fastslå med sikkerhet hvor Torkjell holdt til.

Minnestøtte over Torkjell Barfrost. Fotograf: Arild Alander

I Torberdalen ikke langt fra Borkhus, ble det i 1918 funnet rester etter en hustuft og en rekke gjenstander, og man konkluderte da med at Torkjell Barfrosts tilholdssted endelig var funnet. I 1978 ble det satt opp en minnestøtte etter «den første folldølen» Torkjell Barfrost på stedet.

I ettertid har det vist seg at gjenstandene sannsynligvis er fra middelalderen, og at dette kanskje allikevel ikke var Barfrosts boplass. Minnestøtten får likevel bli stående. Selv om Torberdalen kanskje ikke var Barfrosts hjem, så har dette vært en boplass for noen tidlig i Folldals historie. Ett stort system av fangstgroper går tvers over Torberdalen, og man kan kanskje forutsette at det er et samband mellom fangstsystemet og boplassen.

Den snareste veien til minnestøtten er å krysse Folla ved gamle Slåen skule, og deretter gå langs elvebredden nedstrøms.

I samband med at minnestøtten ble satt opp i 1978, laget man en provisorisk bru tvers over Folla ved Torbergdalen og fremførte et skuespill om Barfrost.

11.2. Astrupstøtta

GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32:
6894534N, 534902Ø

Eivind Astrup (født 1871) var oppdagelsesreisende, polarforsker og eventyrer. Han var samtidig med Nansen og Amundsen, og hans bragder i polarområdene var ikke mindre enn deres. Han deltok bl.a. på Robert E. Pearys strabasiøse ekspedisjon over Nordgrønland 1891–92, der de kartla landets nord- og nordøstlige utstrekning. Astrup gjorde etnografiske studier av inuitene, og lærte mye av dem som han hadde bruk for på sine ekspedisjoner.

Eivind Astrup sammen med inuitter og polarforsker Frederick Cook. Foto: Frammuseet

Eivind Astrup. Foto: Akershusbasen/MiA

Eivind Astrup var en berømt mann i sin tid, men hans navn er nesten glemt i dag. Bare 21 år gammel ble Eivind Astrup utnevnt til ridder av St. Olavs Orden. En av dem som lot seg inspirere av Astrup var Roald Amundsen. Eivind Astrup ga i 1895 ut boka «Blant Nordpolens naboer».

Astrup bar på planer han aldri fikk gjennomført: I jula 1895 la han ut på sin siste skitur. Første juledag kom han til Hjerkinn, hvor han ble over natta. Neste dag spente han på seg skiene for aller siste gang. Han ble en tid senere funnet omkommet, ved Hardbakken i Folldal, bare 24 år gammel. Omstendighetene er noe uklare, men fra Slåseteren ble det ble hørt et skudd 3. juledag, og en revolver skal ha blitt funnet ved hans side. Det ble reist en minnestøtte ved Hardbakken ovafor Slåsæter, der han ble funnet. Fra Slåsæter er det i dag en markert sti opp til Astrupstøtta, der det er satt opp en informasjonstavle.

Her står eventyrer Stein P. Aasheim (som har laget dokumentarfilm om Eivind Astrup) ved minnesteinen. Fotograf: Arild Alander

Minnestøtten ved Hardbakken. Fra dette stedet er det flott utsikt mot Hjerkinn og Snøhetta.

Teksten på steinen er hogget inn av Ola E. Eide. Fotograf: Arild Alander

11.3. Ragnhildstøtta

GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32:
6906560N, 543275Ø

Ragnhildstøtta står like nedenfor Fonnhøvegen. Bokstavene står for Ragnhild Petersdatter Smedsrud. Foto: Arild Alander

Ved Råtåsjøskaret, like nedafor Fonnhøvegen (den gamle kjerreveien mot Døllia), står en minnestøtte etter Ragnhild Petersdatter Smedsrud som frøs i hjel her sommeren 1852.

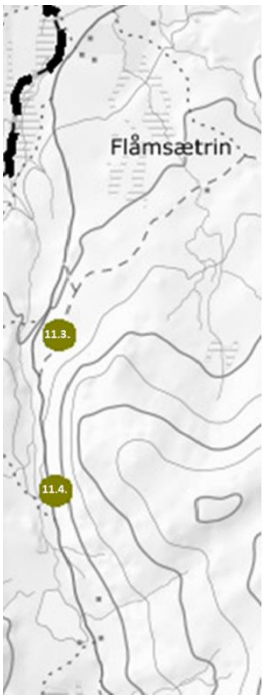

Ragnhild gikk en junidag i 1852 til Meløysetra for å hente ett par geiter. Da det hverken var folk eller buskap på seteren, måtte hun vende hjemover med uforrettet ærend. Ragnhild ble overrasket av en snøstorm og tok feil av veien. Ragnhild Petersdatter Smedsrud kom aldri hjem, og det gikk hele sommeren før hun ble funnet. Mange år seinere ristet Ragnhilds sønn Eirik innskripsjonen på støtten og reiste den til minne om sin mor, på plassen der hun ble funnet. Området er kalt Ragnhildflyan etter denne hendelsen.

11.4. Syngjarsteinen

GPS-koordinater EUREF 89, UTM sone 32:
6905387N, 543256Ø

«Syngjarsteinen» ligger ved Sætervegen mellom Dalholen og Fundin i Einunndalen, nord for Råtåsjøen. Det er en stor stein som «synger» når man slår på den med en mindre stein. Man veit ikke hvor lenge folk har kjent til den spesielle steinen, men det har lenge vært populært å stoppe ved steinen og få den til å «synge». Når veien ble bygget om til bilvei, ble steinen flyttet med til den nye veien. En opptråkket sti frem til steinen forteller om mange besøk også ved steinens nye plass.
Slike sjeldne steiner ble i eldre tider sett på som noe mysiske og magiske, og Syngjarsteinen har vært omtalt med respekt.
Syngjarsteinen har fått et eget skilt langs veien, så den er lett å finne frem til.

OVERSIKTSKART: UTVALGTE KULTURMINNER

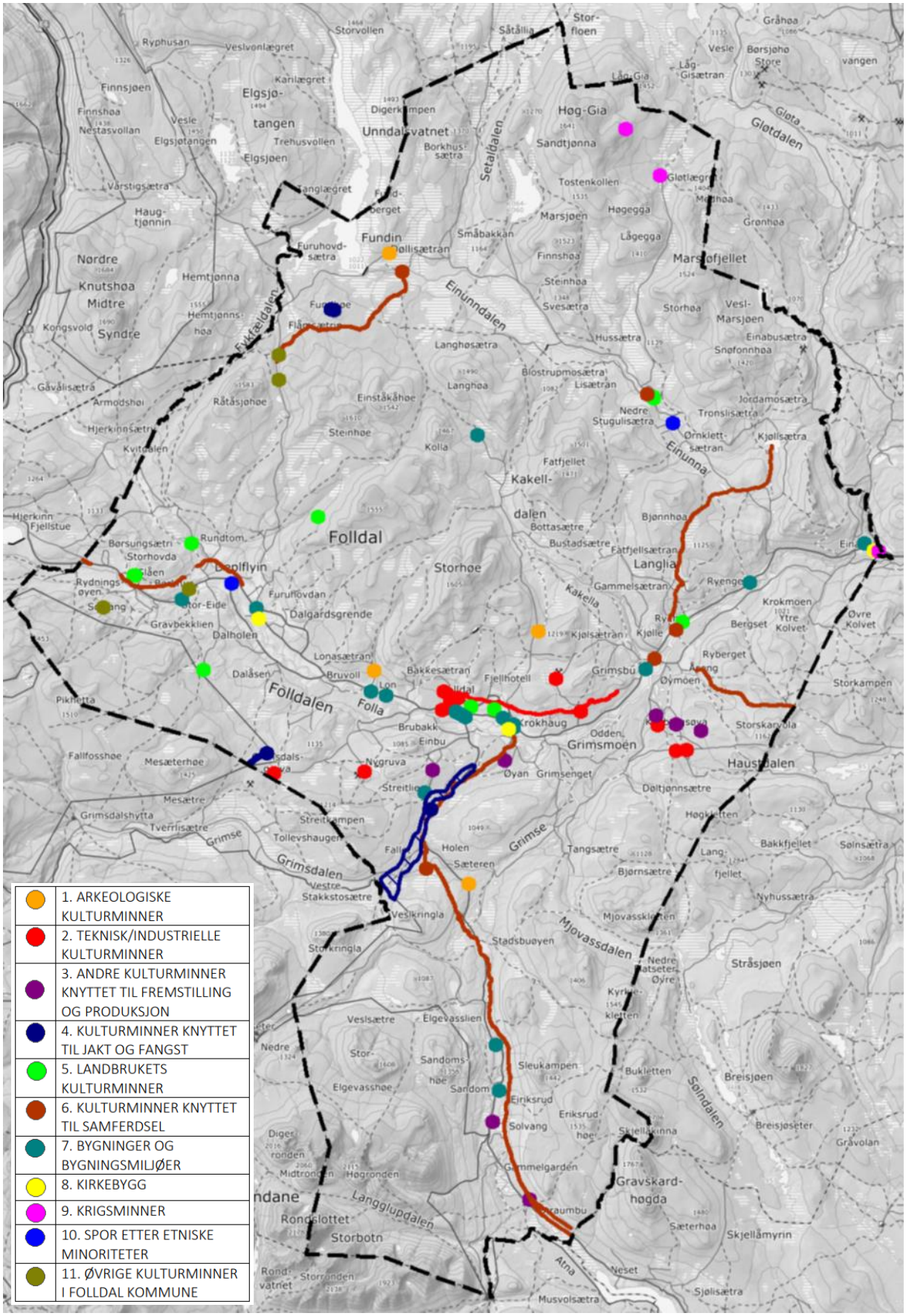

Utvalgte kulturminner i Folldal kommune